

## A MAGYAR NÉPKÖZTÁRSASÁG MINISZTERTANÁCSA ELNÖKÉNEK ÁLLÁSFOGLALÁSA A NÉPESEDÉSRŐL\*

A Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa üdvözi az Egyesült Nemzetek Szervezetének a mexikóvárosi Nemzetközi Népesedési Konferenciát összehívó határozatát. A konferencián a tagállamok képviselői megtárgyalják a világ népesedési problémáit, és olyan megoldásokat kereshetnek, amelyek figyelembe veszik minden érintett fél jogos érdekeit.

A magyar kormány nagy jelentőséget tulajdonít a népesedés kérdéseinek. Azt vallja, hogy az emberiség sorsdöntő problémái között – a béke, biztonság, leszerelés, a természeti környezet védelme, a fejlődéshez szükséges energiaforrások biztosítása, az éhínség, az elmaradottság felszámolása mellett – szerepel a világ népesedésének kérdése. Elfogadja azt az álláspontot, hogy a világ kormányainak folyamatosan figyelemmel kell kísérniük országuk népességének alakulását és az azt befolyásoló társadalmi–gazdasági folyamatokat. Meg kell tenniük a szükséges intézkedéseket a kedvezőtlen népesedési folyamatok megállítására és az adott ország fejlődésének megfelelő népesedési helyzet elérésére.

Kormányunk figyelemmel kíséri a világ népesedési helyzetének változásait. Megítélésünk szerint a világban jelenleg egymással ellentétes népesedési problémák várnak megoldásra. A világ számos országában – mindenekelőtt a fejlődő országok jelentős részében – tapasztalható magas termékenység és a kedvezőtlen halandóság olyan problémákat vet fel, amelyek megoldása csak az általános fejlődés meggyorsításával, a társadalmi és gazdasági viszonyok folyamatos és tartós megjavításával, a népesség általános kulturális szintjének emelésével érhető el. Ugyanakkor nem kevés – túlnyomórészt az európai földrészhez tartozó – ország, köztük hazánk is egy ideje a születések csökkenését tapasztalja, miközben – a népesség korcsoportok szerinti természetes átrétegződése miatt – a lakosság létszámához viszonyítva növekszik az elhalálozások száma.

Ezért tartunk hasznosnak minden olyan nemzeti és nemzetközi törekvést vagy kezdeményezést, amely hozzájárul a demográfiai egyensúly megteremtéséhez, nemzeti és nemzetközi méretekben egyaránt.

Meggyőződésünk szerint ez a demográfiai egyensúly – a társadalmi és gazdasági fejlődéssel összhangban – csak a béke, a leszerelés és a biztonság, a nemzetek közötti gyümölcsöző együttműködés körülményei között biztosítható.

Egyidejűleg úgy véljük, hogy a népesedési folyamatok befolyásolását célzó kormányzati intézkedések meghozatala minden ország belügyét képezi, ezért a népesedéspolitikai kialakítása és megvalósítása minden nemzet szuverén joga,

\* Megjelent: Population Perspectives. Statement by world leaders. United Nation Fund for Population Activities. New York. 1984. 65–66. old.

amelybe nem szabad megengedni külső beavatkozást. Ez nem jelentheti ugyanakkor azt, hogy e téren ne tulajdonítsunk kiemelkedő szerepet a nemzetközi együttműködésnek.

A Magyar Népköztársaság kormánya folyamatosan elemzi és szükség esetén befolyásolni igyekszik Magyarország népesedési folyamatait. Hazánkban az utóbbi években fokozatosan csökken a születések száma, és ez hosszú ideje nem biztosítja a népesség reprodukcióját. A várható élettartam növekedésével, főleg a népesség öregedése miatt, emelkedik a halálozások száma. E két folyamat együttes hatása azzal jár, hogy néhány éve az ország természetes szaporodása megállt, és napjainkban kismértékben csökken a népesség száma.

Kormányunk állásfoglalása szerint az ország népesedési helyzete nagyfontosságú nemzeti ügy, ezért mind középtávú, mind pedig hosszú távú társadalmi-gazdasági elgondolásainkban felelősségünk tudatában megfelelő intézkedéseket tervezünk. A népesedéspolitikát a szocialista társadalom- és gazdaságpolitika szerves részének tekintjük. Népesedéspolitikai intézkedéseinket – a társadalmi és gazdasági feltételek mindenkorai figyelembevételével – folyamatosan a változó demográfiai helyzethez, illetve a módosuló gazdasági-társadalmi lehetőségekhez kívánjuk igazítani.

Célunk olyan átfogó program kidolgozása, amely lehetővé teszi a népesség csökkenésének folyamatos mérséklését, hosszabb távon pedig megállítást. Javítani és stabilizálni kívánjuk népességünk korösszetételét és a jövőben születő nemzedékek létszámát. Fontosnak tartjuk a népesség egészségi állapotának, életvitelének kedvezőbbé válását: a családi élet stabilitásának növelését.

A népesedéspolitikai célok valóra váltása az állam erőfeszítései mellett megkívánja a társadalom, a lakó- és munkahelyi közösségek, a családok és az egyének felelős magatartását, cselekvő részvételét. Olyan közszellem kialakulását kívánjuk elérni, amely az állampolgárokat életvitelükben és társadalmi kapcsolataikban a népesedési helyzet alakulása szempontjából kedvező és felelős magatartásra ösztönzi. Hangsúlyozni kívánjuk azonban, hogy népesedéspolitikánk az egyének és a családok önkéntes elhatározására, magatartására épül, a kormányzat annak csak közvetett befolyásolására kíván szorítkozni. Az állampolgárok önálló családtervezési jogát kormányunk változatlanul alapvető egyéni jognak tekinti.

A népesedéspolitikai céloknak és érdekeknek az eddiginél is hatékonyabban, átfogó módon kell érvényesülniük népgazdasági terveinkben, elosztás- és foglalkoztatottságpolitikánkban, egészség- és művelődéspolitikai elgondolásainkban. Ezzel előmozdíthatjuk, hogy Magyarország népesedési helyzete kedvező irányba változzék. A már érvényesülő pozitív folyamatok tartós hatása alapján várható, hogy népességünk a következő évszázad első évtizedeiben már megfelelő korösszetétel mellett stabilizálódik.

A Magyar Népköztársaság kormánya úgy véli, hogy tudatos és komplex kormányzati és társadalmi intézkedésekkel a világ valamennyi országában a jelenleginél kedvezőbb és a jövő század első felére stabilizálódó népesedési helyzet válhat uralkodóvá. A Nemzetközi Népesedési Konferencia kiváló lehetőségeket nyújt a nemzeti tapasztalatok és elgondolások megismerésére. A konferencia a Világ Népesedési Akcióterv kiegészítésével, egy új stratégia kialakításával hozzájárulhat a demográfiai folyamatok stabilizálásához, a világ népesedési problémáinak megoldásához.

LAZAR GYORGY

*a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának  
elnöke*

ПОЗИЦИЯ ПРЕДСЕДАТЕЛЯ СОВЕТА МИНИСТРОВ  
ВЕНГЕРСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ ПО ВОПРОСАМ НАРОДОНАСЕЛЕНИЯ\*

Совет Министров Венгерской Народной Республики приветствует решение Организации Объединенных Наций о проведении в Мексике Международной конференции по народонаселению. Представители стран рассмотрят на конференции проблемы народонаселения мира и могут изыскивать решения, учитывающие справедливые интересы всех заинтересованных сторон.

Венгерское правительство придает большое значение вопросам народонаселения. Оно исходит из той убежденности, что вопросы народонаселения, наряду с такими как мир, безопасность, разоружение, защита природной среды, обеспечение необходимых для дальнейшего развития энергетических ресурсов, ликвидация голода и отсталости, входят в круг наиболее жгучих с точки зрения человечества проблем. Оно признает необходимость непрерывного наблюдения правительствами за формированием демографического положения своей страны, а также за влияющими на него социально-экономическими процессами. Они должны принять соответствующие мероприятия для устранения неблагоприятных демографических процессов и достижения демографической ситуации, способствующей развитию данной страны.

Венгерское правительство внимательно следит за изменениями демографического положения мира. На наш взгляд в настоящее время решению в мировом масштабе подлежат противоположные друг другу демографические проблемы. Высокая рождаемость и неблагоприятная смертность, имеющие место во многих странах мира — в первую очередь в развивающихся странах — выдвигают проблемы, решение которых может быть достигнуто только путем ускорения общего развития, систематического и постоянного улучшения социальных и экономических условий, повышения общекультурного уровня населения. В то же время в ряде стран — в основном европейского континента, и в частности в Венгрии — с некоторого времени наблюдается уменьшение рождаемости при одновременном относительном повышении смертности, являющейся вследствие естественной рестратификации возрастной структуры населения.

В этой связи мы поддерживаем все национальные и международные стремления и инициативы, способствующие сбалансированности народонаселения как в национальном, так и в международном масштабах.

Мы уверены в том, что демографическая сбалансированность, соответствующая экономическому и социальному развитию может быть обеспечена только в условиях мира, разоружения и безопасности, благотворного сотрудничества между народами мира.

При этом представляется, что принятие правительственных мер, воздействующих на процессы народонаселения, является внутренним делом каждого государства, поэтому формирование и приведение демографической политики представляет собой суверенное право каждой нации, от которого любое вмешательство со стороны необходимо отстранять. Вместе с тем мы придаем международному сотрудничеству в этой области исключительное значение.

Правительство Венгерской Народной Республики систематически изучает демографические процессы страны и в случае необходимости стремится воздействовать на них. В нашей стране в последнее время постепенно уменьшается рождаемость, которая уже продолжительное время не обеспечивает воспроизводство населения. С удлинением продолжительности жизни повышается смертность в основном за счет старения населения. Общим следствием названных двух процессов является то, что несколько лет тому назад приостановился естественный прирост населения и в данный момент в небольшой мере уменьшается численность населения страны.

Согласно позиции нашего правительства демографическое положение страны является важнейшим национальным вопросом, поэтому сознавая свою полную ответственность как в среднесрочных, так и долгосрочных концепциях социального и экономического развития предусматриваются соответствующие мероприятия. Мы рассматриваем демографическую политику неотъемлемой частью социалистической социально-экономической политики. Мероприятия в области народонаселения с учетом данных социальных и экономических условий — мы намерены постоянно увязывать с изменяющимся демографическим положением, а также с изменяющимися общественно-экономическими условиями страны.

Нашей целью является разработка такой целостной программы, которая способствовала бы постепенному умерению уменьшения численности населения, а в перспективе — его полной

\*Изд.: Population Perspectives. Statement by world leaders. United Nation Fund for Population Activities. New York, 1984. 65—66. p.

приостановке. Мы намерены улучшить и стабилизировать возрастную структуру населения и увеличивать численность будущих поколений. Важной задачей считаем улучшение состояния здоровья и условия жизни населения, а также повышение стабильности семейной жизни.

Реализация целей, предусмотренных демографической политикой, наряду с условиями правительства предполагает также ответственное поведение, деловое участие общества, трудовых коллективов, семей и отдельных лиц. Мы стремимся к созданию общественного мнения, стимулирующего поведение граждан по отношению к образу своей жизни и установлению общественных контактов в ответственном и благоприятном с точки зрения народонаселения направлении. При этом надо подчеркивать, что наша демографическая политика базируется на самовольном решении, поведении личностей и семей, правительство намерено ограничиваться косвенным воздействием. Право семей иметь детей и планировать семью наше правительство неизменно уважает и считает основополагающим гражданским правом.

Цели и интересы демографической политики должны еще более эффективно и более полно отражаться в народнохозяйственных планах, в политике распределения и занятости, в концепциях дальнейшего развития здравоохранения и просвещения. Тем самым нам удастся содействовать благополучному изменению демографической ситуации в Венгрии. На основе постоянных последствий действующих уже в настоящее время положительных процессов, можно ожидать стабилизацию численности населения страны уже в первых десятилетиях будущего столетия при желаемой его возрастной структуре.

Правительство Венгерской Народной Республики того мнения, что путем сознательных и комплексных правительственных и общественных мероприятий во всех странах мира может складываться более благоприятное, чем ныне и стабилизирующееся в первой половине следующего столетия демографическое положение. Международная конференция по народонаселению открывает широкие возможности для взаимного познания международного опыта и соображений в данной области. Дополняя Всемирный план действий по народонаселению и создавая новую создавая новую стратегию в этой области конференция может способствовать стабилизацию демографических процессов, решению проблем народонаселения в мировом масштабе.

**ДЬЕРДЬ ЛАЗАР**

председатель Совета Министров ВНР

#### STANDPOINT OF THE CHAIRMAN OF THE COUNCIL OF MINISTERS OF THE HUNGARIAN PEOPLE'S REPUBLIC ON THE POPULATION\*

The Council of Ministers of the Hungarian People's Republic has welcomed the United Nations resolution convening an International Conference on Population in Mexico City. The Conference will provide an opportunity for representatives of Member States to discuss world population problems and to search for solutions responsive to the legitimate interests of all interested parties.

The Hungarian Government attaches great importance to demographic questions. It maintains that world population problems form part of mankind's vital issues like peace, security, disarmament, protection of the natural environment, supply of energy resources required for development, and elimination of backwardness. It shares the view that the world's governments have to keep under constant review the demographic trends in their respective countries and the socio-economic processes affecting them, to take the necessary measures to stop unfavourable demographic trends and to bring about a demographic situation corresponding to the development of a particular country.

Our Government follows with attention the shifts in world demographic trends and is of the view that the contemporary world is faced by opposite demographic trends to be regulated. High reproduction rates and unfavourable mortality patterns in numerous countries, mainly in a considerable part of developing nations, give rise to problems that cannot be tackled except by speeding up general development, improving social and economic conditions on a continuing and lasting basis, and raising the general cultural standards of the population. On the other hand, no small number of countries, mostly the European ones including Hungary, have for some time recorded declining birth rates and, owing to natural

\* Published in Population Perspectives. Statement by world leaders. United Nation Fund for Population Activites. New York 1984. 65-66. p.



shifts in the age composition of the population, increasing death rates within total populations.

Therefore we consider that any national or international effort or initiative conducive to a demographic balance at both national and international levels is useful. We are convinced that such a demographic balance, being in harmony with social and economic progress, can only be ensured under conditions of peace, disarmament and security, and fruitful co-operation among nations.

At the same time we believe that adoption of government measures to influence demographic trends is an internal affair of every country and, consequently, formulation and implementation of demographic policies is a sovereign right of nations, the exercise of which must be free from outside interference. This should not, of course, prevent countries leaving wide scope for international co-operation in this field.

The Government of the Hungarian People's Republic subjects the demographic trends in the country to constant analysis and, if need be, tries to bring influence to bear on them. In recent years Hungary has experienced a steady decline in birth rates which are below the level needed to reproduce the population. Longer life expectancy is attended by higher mortality rates, owing largely to the ageing of the population. Under the combined impact of the two trends, natural population growth stopped a few years ago and the country experiences a slight decline in the size of the population at present.

Our Government considers the demographic situation to constitute a national matter of high importance. Therefore our socio-economic strategies at both medium and long terms envisage appropriate measures to be implemented with responsibility. We regard demographic policy as an organic part of socialist socio-economic policies and seek to adjust demographic measures to the constantly changing demographic situation and socio-economic possibilities.

Our aim is to elaborate a comprehensive programme designed to keep moderating population decline until it is stopped in the longer run. We wish to improve and stabilize the age composition of the population and to increase future birth rates. We find it important to bring about more favourable shifts in health conditions and living habits and to increase the stability of family life.

The attainment of demographic policy objectives calls for responsible and active contributions by society, residential communities and workplace collectives, families and individuals in addition to government efforts. We want to create a public mind motivating citizens in their living habits and social relations, to show a responsible attitude favourable to the aim of shaping a desired demographic pattern. It is to be emphasized, however, that our demographic policy relies on the voluntary participation of individuals and families, with the Government confining itself to indirectly influencing their attitudes. We continue to regard the right of citizens to plan their families independently as a fundamental right of the individual.

Demographic policy objectives and interests should be effectively realized as part of comprehensive national economic plans as well as distribution, employment, health, educational and cultural policies, thereby inducing favourable shifts in the demographic situation of Hungary. Given the lasting effects of positive processes already under way, our population can be expected to be stabilized with an acceptable age composition in the first decades of the next century.

The Government of the Hungarian People's Republic believes that conscious and complex government measures and community actions will make it possible for all countries of the world to shape more favourable demographic patterns and to have their demographic situation essentially stabilized by the first half of the next century. The International Conference on Population will offer an excellent opportunity for a survey of national experiences and policies. By adding new elements to the World Population Plan of Action and formulating a new strategy the Conference may contribute to stabilizing demographic trends and solving world population problems.

GYORGY LAZÁR

*Chairman of the Council of Ministers  
of the Hungarian People's Republic*

## TIZENHÁROM ORSZÁG NYILATKOZATA A NEMZETKÖZI NÉPESEDÉSI KONFERENCIÁN\*

A felsorolt országok küldöttségei nagyra értékelik a Nemzetközi Népesedési Konferenciát, mint az olyan fontos problémák megvitatásának széles körű nemzetközi fórumát, amelyek megoldása hozzájárul az életszínvonal további javulásához, a világ igazságosabb és ésszerűbb fejlődéséhez. Emellett abból az elvi jelentőségű, a Konferencia dokumentumaiban is tükröződő tételből indulnak ki, hogy a népesedési tendenciák meghatározó tényezői a társadalmi-gazdasági átalakulások. Az ilyen átalakulások megvalósítása elengedhetetlen feltételt jelent sok fejlődő ország számára gyarmati múltjuk társadalmi következményeitől való elszakodásukhoz, a neokolonialista politikát folytató imperialista monopóliumoktól való, máig fennmaradt függőségük felszámolásához.

A tőkés gazdaság mély gazdasági válsága, amely alapvetően a fejlődő országokat sújtja, amihez hatalmas külföldi adósságállomány, az egyenlőtlen cserearányok, a növekvő kamatok, az egyes fejlett tőkés országok által foganatosított, bizonyos más politikai és gazdasági cselekmények is társulnak, rontja a fejlődő országok lakosságának életkörülményeit.

Az a nemzeti és nemzetközi politika, amely igazságosságot és harmóniát teremt az átfogó fejlesztés folyamatában, alapvető feltételt jelent mind a globális, mind pedig a nemzeti szintű, jól kiegyensúlyozott társadalmi-gazdasági fejlődés megvalósításához. Ezért, fontos kapcsolat van az Új Nemzetközi Gazdasági Rend és a népességfejlődés között.

A fejlődéssel és a népesedéssel, így a fejlődő országokkal is kapcsolatos problémák sikeres megoldásának elengedhetetlen feltétele az atomháború kiküszöbölése, konkrét intézkedések foganatosítása a fegyverkezés beszüntetésére és a le szerelésre. Ez a gondolat tükröződik az egész világra kiterjedő Világ Népesedési Akcióterv megvalósítására vonatkozóan az e Konferencián elfogadott ajánlásokban.

Országaink osztják a világ országai túlnyomó többségének abbeli aggodalmát, hogy az agresszív erők által űzött fegyverkezési hajsza továbbra is hatalmas anyagi és szellemi forrásokat von el nem termelő célokra, míg Földünk népességének jelentős hányada éhez, betegségektől szenved, és a legegyszerűbb oktatástól és orvosi segítségtől megfosztva él.

A társadalmi-gazdasági fejlődés meggyorsításában és a gazdasági önállóság megszilárdításában meghatározó szerepet játszik az állami szektor és a tervgazdálkodás, mint ezt a szocialista országok tapasztalata is bizonyítja.

\* Afganisztán, Angola, Belorusz Szovjet Szocialista Köztársaság, Bulgária, Kuba, Csehszlovákia, Német Demokratikus Köztársaság, Magyarország, Vietnam, Lengyelország, Románia, Szovjetunió, Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság.

A népesedési problémák megoldását a célirányos szociál- és gazdaságpolitika keretében megvalósuló népesedéspolitika segíti elő, amely a lakosság valamennyi rétege élet- és munkakörülményeinek javítását tűzi ki céljául. A népesedéspolitika kialakítása és megvalósítása minden állam szuverén joga, amelyet önállóan, minden külső nyomástól mentesen, a konkrét körülmények mérlegelésével, az ország széles közvéleményének támogatásával, a humanitásra és az emberi méltóság tiszteletben tartására vonatkozó alapjogokhoz fűződő elvek szem előtt tartásával tesz meg. Ami a népesedéspolitika megvalósításához nyújtott segítség jellegét és formáit illeti, ezekről a segítségnyújtásban érdekelt állam kizárólagosan dönt, és ezek nem köthetők ahhoz, hogy az érdekelt ország bármilyen előzetes feltételt is elfogadjon.

Támogatjuk a bukaresti konferencián elfogadott, az egész világra kiterjedő Világ Népesedési Akciótervet, valamint jelen Konferencia ajánlásait és deklarációját, amelyek megvalósítása csupán akkor teljesülhet, ha a népek békében és biztonságban élhetnek, és meggyőződésünket fejezzük ki, hogy jelen Konferencia eredményei elő fogják segíteni a nemzetközi együttműködés bővülését.

Országaink küldöttségei mély hálójukat fejezik ki Mexikó kormányának szívélyes vendéglátásáért és azokért az erőfeszítéseikért, amelyek hozzájárultak a Konferencia sikeres munkájához. Szintén nagyra értékeljük az ENSZ Titkárságának a Konferencia előkészítésében és megtartásában végzett sokoldalú és aktív tevékenységét.

#### ЗАЯВЛЕНИЕ ТРИНАДЦАТИ СТРАН НА МЕЖДУНАРОДНОЙ КОНФЕРЕНЦИИ ПО НАРОДОНАСЕЛЕНИЮ\*

Делегации перечисленных выше стран высоко оценивают Международную конференцию по народонаселению в качестве широкого международного форума для рассмотрения важных проблем, решение которых будет способствовать достижению дальнейшего прогресса в повышении уровня жизни людей, более справедливому и рациональному процессу мирового развития. При этом они исходя из принципиального положения, отраженного в документах Конференции, что определяющими факторами демографических тенденций являются социально-экономические преобразования. Осуществление таких преобразований является необходимым условием отрыва многих развивающихся стран от социальных последствий их колониального прошлого и ликвидации сохраняющейся зависимости от империалистических монополий, проводящих неоколониальную политику.

Глубокий экономический кризис капиталистической экономики, который влияет в основном на развивающиеся страны, вместе с огромным объемом внешних долгов, неравным обменом, возрастанием процентных ставок и других политических и экономических действий, предпринимаемых некоторыми развитыми капиталистическими странами, ухудшает условия жизни населения развивающихся стран.

Национальная и международная политики, обеспечивающие справедливость и гармонию в глобальном процессе развития, являются основным условием положительного изменения демографических тенденций, способствующих хорошо сбалансированному социально-экономическому развитию как на глобальном, так и национальном уровнях. Поэтому существует важная связь между установкой Нового Международного экономического порядка и развитием населения.

Непременным условием успешного решения проблем развития и народонаселения, в том числе в развивающихся странах, является предотвращение ядерной войны, принятие конкретных мер по сокращению вооружений и разоружению. Эта идея отражена в рекомендациях по дальнейшему осуществлению Всемирного плана действий в области народонаселения, которые приняла Конференция.

\*Афганистан, Англия, Белорусская Советская Социалистическая Республика, Болгария, Куба, Чехословакия, Германская Демократическая Республика, Венгрия, Вьетнам, Польша, Румыния, СССР, Украинская Советская Социалистическая Республика.

Наши страны разделяют глубокую озабоченность подавляющего большинства стран мира по поводу того, что подстегиваемая агрессивными силами гонка вооружений продолжает отвлекать на непроизводительные цели огромные материальные и интеллектуальные ресурсы, в то время как значительная часть населения нашей планеты продолжает недоедать, страдать от болезней, остается лишенной элементарного образования и медицинской помощи.

В ускорении социально-экономического развития и укреплении экономической самостоятельности, как показывает опыт социалистических стран, определяющую роль играют государственный сектор и плановая основа ведения хозяйства.

Решению проблем народонаселения способствует демографическая политика, осуществляемая в рамках целенаправленной социально-экономической политики, ставящей задачу улучшения условий жизни и труда всех слоев населения. Формирование и проведение демографической политики является суверенным правом каждого государства, которое реализует соответствующие мероприятия самостоятельно, без какого-либо давления извне, с учетом конкретных условий, при поддержке широкой общественности страны, соблюдении принципов гуманности и уважения к основным правам и достоинству человека. Что касается характера и форм помощи в проведении политики населения, то они должны определяться исключительно государствами, заинтересованными в такой помощи, и не могут быть связаны с принятием ими каких-либо предварительных условий.

Мы поддерживаем прогрессивные положения Всемирного плана действий в области народонаселения, принятого Бухарестской конференции, а также Рекомендации и Декларацию нынешней Конференции, выполнение которых может быть обеспечено лишь в условиях мира и безопасности народов, и выражаем уверенность, что результаты настоящей Конференции будут способствовать расширению международного сотрудничества.

Делегации наших стран выражают благодарность Правительству Мексики за радушное гостеприимство и те условия, которые способствовали успешной работе Конференции. Мы также высоко ценим многостороннюю и активную деятельность Секретариата ООН по подготовке и проведению Конференции.

#### DECLARATION MADE BY THIRTEEN COUNTRIES AN THE INTERNATIONAL POPULATION CONFERENCE\*

The delegations of the above named countries highly appreciate the efforts made by the International Population Conference, as a wide-scale international forum for discussing important problems the solution of which contributes to the progress in improving the population's living standard and to a more equitable and rational development of our world. Beyond the above, the delegations start off the argument reflected also by the Conference documents that the determinant factors of demography are to be found in the socio-economic transformations. The realization of these transformations means an essential precondition for several developing countries in order to eliminate the social remnants of their colonial traditions, to liquidate certain existing dependencies upon imperialistic monopolies carrying on a policy of neocolonialism.

The deep economic crisis of the capitalist economy — which afflicts primarily developing countries — accompanied by enormous foreign debts, by unfavourable terms of trade, by increasing interests and several other political and economic actions of certain developed capitalist countries are further worsening the living conditions of the population in developing countries.

The national and international policy which ensures harmony and justice in the comprehensive development process, means a fundamental precondition for implementing a balanced socio-economic development both at the global and national level. Therefore there is a close connection between the New International Economic Order and population development.

An indispensable precondition to successfully overcome the problems related to development and population, including problems of developing countries is the elimination of nuclear war, and actual measures to be taken in order to discontinue military preparations as well as disarmament. This idea is reflected by the recommendations adopted by the Conference aiming at the implementation of the World Population Plan of Action.

\* Afghanistan, Angola, the Bielorussian Soviet Socialist Republic, Bulgaria, Cuba, Czechoslovakia, the German Democratic Republic, Hungary, Vietnam, Poland, Roumania, the Union of the Soviet Socialist Republics and the Ukrainian Soviet Socialist Republic.

Our countries share a common anxiety of the majority of countries of the world that the armament campaign continued by aggressive forces would deprive them of immense material and intellectual resources also further on for sake of non-productive targets, while a significant proportion of the world's population is still suffering from hunger, diseases and is living without any opportunity to obtain primary education or medical assistance.

The state sector of planned economy plays a decisive role in the speeding up of socio-economic development and in the strengthening of economic independence, as proved by the experience of socialist countries.

The solving of demographic problems is promoted by population policy measures realized within the framework of a target-oriented socio-economic policy aiming at the improvement of labour- and living-conditions of each social stratum. The shaping and implementation of population policy belong to the autonomous sphere of all of the states. This policy has to be realized independently from any outer pressure, with due consideration to the actual conditions, promoted by the general opinion of the public, based on humanity and human dignity, taking into account all the basic principles in this respect. Regarding the nature and way of assistance offered in the field of realizing the targets of population policy, the countries interested in such assistance shall have the right to make exclusively independent decisions, but there cannot be subject to any preliminary conditions to be accepted by any given country.

We support the World Population Plan of Action adopted by the Conference in Bucharest, as well as the Recommendations and Declaration of the present Conference in Mexico, the objectives of which can be realized only if the peoples of the earth live in peace and security. We express also our conviction that the results of this Conference would promote the widening of international co-operation in this field.

The delegations of our countries express their gratitude to the Government of Mexico for the warm and heartfelt hospitality offered as well as for all the efforts made, which largely contribute to the successful work of the Conference. Similarly, we highly appreciate the multilateral and active contribution of the UN Secretariat to the preparatory and organizational work of this Conference.

## A MEXIKÓVÁROSI DEKLARÁCIÓ A NÉPESEDÉSRŐL ÉS A FEJLŐDÉSRŐL

1. A Nemzetközi Népesedési Konferenciát 1984. augusztus 6–14-re Mexikó városba hívták össze a tíz évvel ezelőtt Bukarestben egyhangúlag jóváhagyott Világ Népesedési Akcióterv megvalósítása terén történtek értékelésére. A Konferencia újra megerősítette, hogy az elfogadott Világ Népesedési Akcióterv elvei és célkitűzései ma is teljes érvényűek, és egy sor ajánlást fogadott el a következő évekre az Akcióterv további megvalósítása érdekében.

2. A világban az elmúlt évtizedben mélyreható változások zajlottak le. Számos területen jelentős előrehaladás történt az emberi jólét előmozdítására, nemzeti és nemzetközi erőfeszítések nyomán. Ugyanakkor azonban sok ország számára ez az időszak a stabilitás hiányának, a fokozott munkanélküliségnek, a külföldi eladósodás növekedésének és a gazdasági növekedés megtorpanásának, sőt csökkenésének időszakát jelentette. Az abszolút szegénységben élők száma emelkedett.

3. A gazdasági nehézségek és az erőforrások mozgósításának problémái különösen súlyosak voltak a fejlődő országokban. Az egyre növekvő nemzetközi egyenlőtlenségek tovább fokozták amúgy is súlyos társadalmi és gazdasági problémáikat. Erőteljesen és széles körben juttatták kifejezésre azt a reményt, hogy a nemzetközi együttműködés fokozása a jólét és a gazdaság növekedéséhez a javak igazságos és egyenlő elosztásához és az erőforrásoknak minimális veszteséggel járó felhasználásához fog vezetni, előmozdítva a fejlődést és a békét a világ népessége javára.

4. A népességszám növekedése, a magas mortalitási és morbiditási arány, valamint a vándorlással összefüggő problémák továbbra is súlyos gondokat jelentenek és azonnali cselekvést igényelnek.

5. A Konferencia leszögezi, hogy az emberiség társadalmi–gazdasági fejlődésének elsődleges célja – amelynek a népesedési célkitűzések és irányelvek integrált részét képezik – az életszínvonal és az élet minőségének javítása. Jelen Deklaráció a Mexikóvárosban összegyűlt nemzetek és nemzetközi szervezetek ünnepélyes nyilatkozata arról, hogy tiszteletben tartják a nemzetek szuverenitását, hogy harcolnak mindennemű faji megkülönböztetés ellen, beleértve az *apartheidet*; előmozdítják a társadalmi és gazdasági fejlődést, az emberi jogok és az egyéni szabadság érvényesítését.

•

6. A bukaresti konferencia óta az össznépesedési arány 2,03-ról évi 1,67 százalékra csökkent. A következő évtizedben a növekedési ütem csökkenése lelassul.



Az évi népszaporulat üteme várhatóan folytatódik, és 2000-ben elérheti a 90 milliót. E növekedés 90 százaléka a fejlődő országokban várható, és a fenti időpontra a Föld lakóinak számát 6,1 milliárdra becsülik.

7. A fejlett és fejlődő országok közötti demográfiai különbségek továbbra is szembetűnőek maradnak. A születéskor várható átlagos élettartam – ami majdnem mindenhol növekedett – 73 év a fejlett országokban, míg a fejlődő országokban csak 57 év, és a fejlődő országokban a családok jóval népesebbek, mint mássutt. Ez komoly megfontolást kíván, minthogy a szociális és a népesedési problémák hozzájárulhatnak ahhoz, hogy továbbra is fennálljon az éles különbség a fejlett és a fejlődő országok népességének jóléte és életminősége között.

8. Az elmúlt évtizedben egyre inkább felismerték, hogy a népesedéssel összefüggő kérdések a fejlesztés tervezésének alapvető elemei. A realitás érdekében a fejlesztési irányelveknek, terveknek és programoknak a népesedés, az erőforrások, a környezet és a fejlesztés között fennálló bonyolult összefüggéseket kell tükrözniük. Elsőbbséget kell adni olyan akcióprogramoknak, amelyek integrálják az összes lényeges népesedési és fejlődési tényezőt, teljes mértékben szem előtt tartva a természeti erőforrások ésszerű felhasználásának szükségességét, a természeti környezet védelmét, valamint a további pusztítás megakadályozásának feltétlen és sürgető igényét.

9. A népesedéspolitikai terén az utóbbi tíz évben tapasztalt eredmények biztatók. Csökkent a mortalitási és a morbiditási arány, jóllehet nem a kívánt mértékben. A családtervezési programok eredményesen hatottak a termékenység csökkenésére, viszonylag alacsony költségkihatás mellett. Azoknak az országoknak, amelyek úgy látják, hogy népességnövekedésük aránya akadályozza nemzeti fejlesztési terveik megvalósítását, megfelelő népesedéspolitikai programokat kell alkalmazniuk. Idejében meghozott intézkedések megelőzhetik olyan problémák elmélyülését, mint a túlnépesedés, a munkanélküliség, az élelmiszerhiány és a környezet állapotának romlása.

10. A népesedési és fejlesztési irányelvek akkor erősítik egymást, ha megfelelnek az egyéni, a családi és a közösségi igényeknek. Az elmúlt évtized tapasztalatai azt bizonyítják, hogy feltétlenül szükség van az egész társadalom és alapvető szervezetek teljes értékű részvételére az irányelvek és programok tervezésében és megvalósításában is. Így biztosítható, hogy a programok megfeleljenek a helyi igényeknek, és szem előtt tartsák az egyéni és a társadalmi érdekeket. Ez a szándék azt is előmozdítja, hogy a közösség, a társadalom tisztában legyen a demográfiai problémákkal.

11. A nők helyzetének javítása és a társadalomban betöltött szerepük jelentőségének növelése önmagában is fontos célkitűzés, ugyanakkor pozitív értelemben befolyásolja a családi életet, a családok nagyságát. Alapvető jelentőségű a közösség támogatása a nőknek a fejlesztési folyamat valamennyi szakaszában és funkciójában történő részvételének megvalósításához. Le kell küzdeni az intézményes, a gazdasági és a kulturális korlátokat, és erőteljes, széles körű akciót kell indítani, amely előmozdítja a nők teljes egyenjogúságát a társadalmi, politikai és gazdasági életben. E célkitűzés elérése érdekében a férfiaknak és a nőknek meg kell osztaniuk a közös felelősséget olyan területeken, mint a családi élet, a gyermeknevelés és a családtervezés kérdései. A kormányoknak konkrét irányelveket kell megfogalmazniuk és megvalósítaniuk a nők helyzetének és szerepének megerősítésére.

12. A nem kívánt, magas termékenységi arány hátrányosan befolyásolja az egyén és a család egészségét és jólétét, különösen a szegény néprétegek körében;

emellett súlyos mértékben gátolja sok ország társadalmi és gazdasági előrehaladását. A nem szabályozott termékenység legfőbb áldozatai az asszonyok és a gyermekek. A gyermekágyi, csecsemő-, és gyermekkori mortalitás és morbiditás legfőbb oka a túl sok, egymást szorosan követő, túl korai, illetve túl késői terhességek sora.

13. Jóllehet jelentős előrehaladás történt Bukarest óta, emberek milliói számára még ma is elérhetetlenek a biztonságos és hatékony családtervezési eljárások, 2000-re mintegy 1,6 milliárd nő lesz a szülőképes korban, ebből 1,3 milliárd a fejlődő országokban. Óriási erőfeszítéseket kell tenni napjainkban, hogy biztosítani tudjuk minden házaspár és egyén számára alapvető emberi jogaik gyakorlását, hogy szabadon, mindennemű külső erőszak nélkül felelősségteljesen dönhessenek gyermekeik számáról és azok születési időpontjáról, valamint azt, hogy megkapják az ehhez szükséges tájékoztatást, nevelést és eszközöket is. Ezen jogok gyakorlása közben feltétlenül szem előtt kell tartaniok jelenlegi és születendő gyermekeik alapvető érdekeit, valamint a társadalommal szemben viselt felelősségüket.

14. Bár a modern fogamzásgátló eszközök jelentős előrelépést eredményeztek a családtervezési programokban, nagyobb pénzüsszegeket kell fordítani új eljárások kidolgozására és a biztonság mértékének fokozására, valamint a meglévő módszerek hatékonyságának és elfogadtatásának növelésére. Széles körű kutatási munkákra is szükség van olyan problémák megoldására, mint a terméketlenség az emberi reprodukciós folyamatban.

15. Az emberiség egészségi színvonalának javítására irányuló átfogó terv részeként különös figyelmet kell fordítani az anya- és csecsemővédelemre az alapvető egészségügyi ellátási rendszeren belül. A gyermekek életben maradása szempontjából forradalmi változásokat lehetne elérni az anyatejjel való táplálással, a megfelelő étkeztetéssel, a tiszta vízzel, az immunizációs programokkal, a szájon keresztüli rehidrációs kezeléssel és a születések megfelelő ütemezésével. A hatás humanitárius és termékenységi szempontból egyaránt hatalmas lenne.

16. Az elkövetkezendő évtizedekben a népességi struktúra gyors változásainak leszünk szemtanúi, jelentős eltérésekkel az egyes régiók között. A fejlődő országokban tovább fog nőni a gyermekek és a fiatalok abszolút száma, olyan gyorsan, hogy speciális programokra lesz szükség igényeik és elvárásaik kielégítésére, ideértve produktív foglalkoztatásukat is. Számos ország a népesség öregedésének jelenségével kerül szembe. Ez a kérdés – tekintettel társadalmi hatásaira –, külön figyelmet igényel a fejlett országokban figyelembe véve azt is, hogy az idős emberek aktívan közreműködhetnek az adott országok társadalmi, kulturális és gazdasági életében.

17. A gyors urbanizáció továbbra is szembetűnő jellemző marad. Az évszázad végére 3 milliárd ember – a világ népességének 48 százaléka – városokban, sőt nagyvárosokban fog élni. Ezért a népesedéspolitika egyik alapvető részének az integrált városi és vidéki fejlesztési stratégiának kell lennie. Az irányelveket az érintett egyének, csoportok és régiók költség és haszon értékelésére kell alapozni, és tiszteletben kell tartani az alapvető emberi jogokat, megkötések és korlátozások helyett motiváló intézkedések hozatalával.

18. A nemzetközi vándorlási mozgalmak mértéke és jellege a jövőben is gyors változásokon megy keresztül. Különleges fontossággal bírnak az illegális vagy engedély nélküli ki- és bevándorlások, valamint a menekülési mozgalmak; a jelentős nagyságrendű munkaerő-vándorlás minden régióban megtalálható. A szakképzettek kiáramlása sok fejlődő országban súlyosbítja az emberi erőforrások problé-

máját. Elengedhetetlen követelmény az egyének individuális és szociális jogainak védelme, kizsákmányolásuk megakadályozása, és egyenlő, az alapvető emberi jogok alapján való elbírálásuk; ezeknek a szempontoknak kell irányadóknak lenniök a különböző vándorlási folyamatokban is. Ennek érdekében szükség van a munkaerőt adó, illetőleg a befogadó országok együttműködésére és a nemzetközi szervezetek hatékony segítségére.

19. Amint az 1974 óta eltelt évek bizonyítják, a Világ Népesedési Akcióterv további megvalósítása szempontjából döntő jelentőséggel bír az államfők és más vezetők politikai elkötelezettsége és a kormányok készsége arra, hogy vállalják a népesedési program megfogalmazásának és a szükséges erőforrások odaítélésének irányítását. A kormányoknak elsőbbségben kell részesíteniök az ilyen programok önálló irányításának megvalósítását, erősíteniök kell irányító- és vezetőképességüket és biztosítaniök kell nemzeti szinten a nemzetközi segítségnyújtás koordinációját.

20. A bukaresti konferencia óta eltelt évek arra is rávilágítanak, hogy a nemzetközi együttműködés alapvető jelentőségű a népesedési kérdésekben a nemzetközi közösség által jóváhagyott ajánlások megvalósítása szempontjából. Hangsúlyozták, hogy növelni kell a népesedési politika megvalósítására fordított erőforrásokat. A megfelelő és érdemi nemzetközi támogatás és segítségnyújtás nagymértékben megkönnyíti az egyes kormányok erőfeszítéseit. Ez csak teljes meggyőződéssel, az egyetemes szolidaritás szellemébe vetett és világosan látó érdekessérettel valósítható meg. Az ENSZ-hez tartozó testületek a jövőben is folytatják és teljesítik létfontosságú elkötelezettségüket.

21. A nem kormányközi szervezeteknek továbbra is fontos szerepük van a Világ Népesedési Akcióterv megvalósításában; e tevékenységükben támogatást kell kapniök a kormányoktól és a nemzetközi szervezetektől. Parlamenti képviselők, társadalmi személyiségek, tudósok, a tömegtájékoztatási szervek és más, befolyásos pozícióban levők százait kell felszólítani és felkérni arra, hogy legyenek segítségünkre a népesedési és fejlesztési munka minden területén.

•

22. Bukarestben felhívták a világ figyelmét a népesedési problémák nagyságára, súlyára, valamint a gazdasági és társadalmi fejlődéssel való szoros összefüggésekre. Mexikóváros üzenete az, hogy teljes erővel kell előrehaladnunk a Világ Népesedési Akcióterv hatékony megvalósításáért, amelynek célja, bolygónk minden egyes lakója számára az életszínvonal és az életminőség javítása, életük békében és biztonságban való kiteljesedésének előmozdítása.

23. *Jelen deklaráció megfogalmazásával és kinyilvánításával a Nemzetközi Népesedési Konferencia minden egyes résztvevője megismétli elkötelezettségét és megerősíti a terv további megvalósítására tett vállalását.*

## ДЕКЛАРАЦИЯ МЕХИКО О НАРОДОНАСЕЛЕНИИ И РАЗВИТИИ

1. С 6 по 13 августа 1984 года в Мехико проходила Международная конференция по народонаселению с целью оценки осуществления Всемирного плана действий в области народонаселения, принятого консенсусом в Бухаресте десять лет тому назад. Конференция подтвердила всю действенность принципов и целей Всемирного плана действий и приняла свод рекомендаций для дальнейшего осуществления Плана в последующие годы.

2. В течение последнего десятилетия в мире произошли глубокие изменения. В результате усилий на национальном и международном уровнях во многих областях, имеющих важное

значение для благосостояния людей, был достигнут значительный прогресс. Однако для большого числа стран это был период нестабильности, роста безработицы, увеличения внешней задолженности, застоя и даже сокращения темпов экономического роста. Возросло число людей, живущих в условиях абсолютной нищеты.

3. Экономические трудности и проблемы мобилизации ресурсов носили особенно серьезный характер в развивающихся странах. Растущее международное неравенство еще больше обострило и без того серьезные проблемы в социальной и экономической областях. Широко возлагалась твердая надежда на то, что обеспечения роста благосостояния и материальных благ, их справедливого и равноправного распределения, а также минимальных потерь в использовании ресурсов можно добиться на основе расширения сотрудничества, что способствовало бы развитию и укреплению мира в интересах всего человечества.

4. Рост населения, высокие уровни смертности и заболеваемости, а также проблемы миграции по-прежнему вызывают серьезное беспокойство и требуют принятия неотложных мер.

5. Конференция заявляет, что главная задача социального, экономического и человеческого развития, составными частями которого являются цели и политика в области народонаселения, состоит в повышении уровня и качества жизни людей. Настоящая Декларация представляет собой торжественное обязательство государств и международных организаций, собравшихся в Мехико, уважать национальный суверенитет, бороться против всех форм расовой дискриминации, включая апартеид, и содействовать социально-экономическому развитию, обеспечению прав человека и свободы личности.

\*

6. Со времени проведения Конференции в Бухаресте темпы глобального роста населения сократились с 2,03 до 1,67 процента в год. В течение следующего десятилетия этот показатель роста будет сокращаться более медленными темпами. Кроме того, ожидается, что ежегодный прирост численности населения продолжится и к 2000 году может достигнуть 90 млн. человек. 90 процентов этого прироста будут приходиться на развивающиеся страны, и ожидается, что к тому времени население Земли составит 6,1 млрд. человек.

7. Демографические различия между развитыми и развивающимися странами по-прежнему остаются значительными. Средняя ожидаемая продолжительность жизни при рождении, выросшая практически во всех регионах, в развитых странах составляет 73 года, а в развивающихся странах она составляет лишь 57 лет; кроме того, в развивающихся странах намного больше размер семьи, чем в других государствах. Это вызывает беспокойство, поскольку социальное и демографическое давление может содействовать сохранению значительного неравенства в области благосостояния и качества жизни между развивающимися и развитыми странами.

8. В течение прошедшего десятилетия вопросы народонаселения стали все мире признаваться в качестве одного из основополагающих элементов планирования развития. Для того, чтобы быть реалистичными, политика, планы и программы должны отражать сложные связи между населением, ресурсами, окружающей средой и развитием. Необходимо уделять первоочередное внимание программам действий, включающим все основные факторы в области народонаселения и развития, полностью учитывая необходимость рационального использования природных ресурсов и защиты физической окружающей среды и предупреждения ее дальнейшего ухудшения.

9. Опыт в проведении демографической политики в последние годы является обнадеживающим. Были понижены, хотя и не в желаемой степени, уровни смертности и заболеваемости. Успешным результатом программ в области планирования семьи явилось сокращение фертильности при относительно низких затратах. Странам, которые считают, что их темпы роста населения тормозят осуществление их национальных планов развития, следует разработать соответствующую политику и программы в области народонаселения. Своевременное принятие мер могло бы недопустить обострения таких проблем, как перенаселенность, безработица, нехватка продовольствия и ухудшение состояния окружающей среды.

10. Политика в области народонаселения и политика в области развития подкрепляют друг друга, если они ориентированы на удовлетворение потребностей каждого человека, семьи и общества. Опыт прошедшего десятилетия свидетельствует о необходимости того, чтобы в разработке и осуществлении политики и программ полностью участвовало все общество и низовые организации. Это приведет к тому, что программы будут ориентированы на удовлетворение местных потребностей и будут учитывать личные и общественные интересы. При этом будет также повышаться осознание общественностью демографических проблем.

11. Улучшение положения женщин и повышение их роли, являясь само по себе важной целью, будет к тому же оказывать положительное влияние на условия жизни и размеры семьи. Большое значение для полного вовлечения и участия женщин в процессе развития на всех этапах и во всех областях имеет поддержка со стороны общества. Необходимо ликвидировать организационные, экономические и культурные барьеры, а также принять широкие и незамедлительные меры по оказанию помощи женщинам в достижении полного равенства с мужчинами в социальной, политической и экономической жизни их стран. Для достижения этой цели необходимо, чтобы мужчины и женщины совместно делили обязанности в таких областях, как семейная жизнь, воспитание детей и планирование семьи. Правительства должны разработать и осуществлять конкретную политику, которая была бы направлена на улучшение положения женщин и повышение их роли.

12. Нежелательный высокий уровень фертильности негативно влияет на здоровье и благосостояние людей и семей, особенно среди бедных слоев населения, и серьезно препятствует социальному и экономическому прогрессу во многих странах. Основными жертвами нерегулируемой фертильности являются женщины и дети. Распространенной причиной смертности и заболеваемости матерей, новорожденных и детей являются слишком многочисленные и слишком частые беременности в слишком раннем или в слишком пожилом возрасте.

13. Хотя со времени проведения Конференции в Бухаресте был достигнут значительный прогресс, миллионы людей все еще не имеют доступа к безопасным и эффективным методам планирования семьи. К 2000 году примерно 1,6 млрд. женщин будут находиться в фертильном возрасте, причем 1,3 млрд. из них будут проживать в развивающихся странах. Сейчас необходимо предпринять значительные усилия для обеспечения того, чтобы все супружеские пары и отдельные лица могли осуществлять свое основное право свободно, ответственно и без принуждения определять число и интервалы рождения детей, а также получать информацию, образование и необходимые для этого средства. При осуществлении этого права должны учитываться коренные интересы их нынешних и будущих детей, а также ответственность перед обществом.

14. Хотя современные контрацептические методы привели к значительному прогрессу при проведении программ в области планирования семьи, необходимо выделять больше средств для разработки новых методов и повышения безопасности, эффективности и приемлемости существующих методов. Следует также расширить исследования в области репродуктивной физиологии для решения проблем бесплодия и недостаточной плодовитости.

15. При достижении общей цели повышения уровня здоровья для всех людей особое внимание следует уделять охране здоровья матери и ребенка в рамках системы первичной медико-санитарной помощи. Грудное вскармливание, надлежащее питание, обеспечение чистой водой, программы иммунизации, лечение с помощью пероральной регидратации и распределение деторождений могли бы совершить по сути дела революцию в области выживания детей. Это имело бы огромное значение с точки зрения гуманности и фертильности.

16. В предстоящие десятилетия будут происходить быстрые перемены в структуре населения с заметными региональными различиями. Абсолютные показатели численности детей и молодежи в развивающихся странах будут по-прежнему возрастать такими быстрыми темпами, что для удовлетворения их потребностей и запросов, включая в области производительной занятости, потребуются проведение специальных программ. Многие страны столкнутся с явлением старения населения. Этот вопрос требует к себе внимания особенно в развитых странах ввиду его социальных последствий и значительного вклада, который могут внести пожилые люди в социальную, культурную и экономическую жизнь своих стран.

17. По-прежнему характерной чертой будет быстрая урбанизация. К концу столетия в городах, зачастую в очень крупных городах, будут проживать 3 млрд. людей, т.е. 48 процентов от общей численности населения земного шара. Поэтому важным элементом демографической политики должны стать комплексные стратегии развития городских и сельских районов. Они должны быть основаны на полной оценке издержек и выгод для затрагиваемых людей, групп и регионов, должны быть направлены на уважение основных прав человека и должны использоваться методы стимулирования, а не ограничения.

18. По-прежнему быстрые изменения претерпевают объем и характер международных миграционных перемещений. Особое значение приобрели незаконная миграция или миграция людей, не имеющих документов, а также перемещения беженцев; во всех регионах имеет место значительная по масштабам миграция рабочей силы. Отток рабочей силы остается серьезной кадровой проблемой во многих развивающихся странах. Необходимо обеспечить гарантию личных и социальных прав этих людей, а также их защиту от эксплуатации и обращения, противоречащего основным правам человека; необходимо к тому же регулировать

такие различные миграционные потоки. Для достижения этого требуются сотрудничество стран происхождения и назначения и помощь международных организаций.

19. Как показало время с 1974 года, решающее значение для последующего осуществления Всемирного плана действий в области народонаселения имеют политическая воля глав государств и других руководителей и готовность правительств проявить инициативу в отношении разработки программ в области народонаселения и выделения необходимых ресурсов. Правительства должны придавать первоочередное значение достижению самообеспеченности в управлении такими программами, укреплять свой административный и управленческий потенциал и обеспечивать координацию оказываемой международной помощи на национальном уровне.

20. Годы, прошедшие со времени Бухарестской конференции, также свидетельствуют о том, для осуществления рекомендаций, выработанных международным сообществом, важное место отводится международному сотрудничеству в области народонаселения, которое может быть весьма успешным. Подчеркивается необходимость увеличения объема ресурсов, выделяемых на деятельность в области народонаселения. Надлежащая и существенная международная помощь и поддержка в значительной степени облегчает усилия правительства. Такая помощь должна предоставляться искренне, а также в духе всеобщей солидарности и с чувством глубокого осознания. Система Организации Объединенных Наций должна продолжать выполнять свои важнейшие обязанности.

21. Важная роль в осуществлении Всемирного плана действий в области народонаселения по-прежнему отводится неправительственным организациям, которые заслуживают поощрения и поддержки со стороны правительств и международных организаций. Оказывать содействие деятельности в области народонаселения и развития во всех ее аспектах призваны члены парламентов, общественные деятели, ученые, средства массовой информации и другие влиятельные лица.

\*

22. В Бухаресте международное сообщество осознало серьезность и масштабность демографических проблем и их тесную взаимосвязь с экономическим и социальным развитием. На конференции в Мехико ставится задача продолжать эффективное осуществление Всемирного плана действий в области народонаселения, направленного, на повышение уровня и качества жизни всех народов нашей планеты ради обеспечения их общей судьбы в условиях мира и безопасности.

23. Принимая настоящую Декларацию, все участники Международной конференции по народонаселению вновь подтверждают свою приверженность и готовность направить свои усилия на дальнейшее осуществление Плана.

## MEXICO CITY DECLARATION ON POPULATION AND DEVELOPMENT

1. The International Conference on Population met in Mexico City from 6 to 14 August 1984, to appraise the implementation of the World Population Plan of Action, adopted by consensus at Bucharest, ten years ago. The Conference reaffirmed the full validity of the principles and objectives of the World Population Plan of Action and adopted a set of recommendations for the further implementation of the Plan in the years ahead.

2. The world has undergone far-reaching changes in the past decade. Significant progress in many fields important for human welfare has been made through national and international efforts. However, for a large number of countries it has been a period of instability, increased unemployment, mounting external indebtedness, stagnation and even decline in economic growth. The number of people living in absolute poverty has increased.

3. Economic difficulties and problems of resource mobilization have been particularly serious in the developing countries. Growing international disparities have further exacerbated already serious problems in social and economic terms. Firm and widespread hope was expressed that increasing international co-operation will lead to a growth in welfare and wealth, their just and equitable distribution and minimal waste in use of resources, thereby promoting development and peace for the benefit of the world's population.

4. Population growth, high mortality and morbidity, and migration problems continue to be causes of great concern requiring immediate action.

5. The Conference confirms that the principal aim of social, economic and human development, of which population goals and policies are integral parts, is to improve the



standards of living and quality of life of the people. This Declaration constitutes a solemn undertaking by the nations and international organization gathered in Mexico City to respect national sovereignty to combat all forms of racial discrimination including *apartheid*, and to promote social and economic development, human rights and individual freedom.

\*

6. Since Bucharest the global population growth rate has declined from 2.03 to 1.67 per cent per year. In the next decade the growth rate will decline more slowly. Moreover, the annual increase in numbers is expected to continue and may reach 90 million by the year 2000. Ninety per cent of that increase will occur in developing countries and at that time 6.1 billion people are expected to inhabit the Earth.

7. Demographic differences between developed and developing countries remain striking. The average life expectancy at birth, which has increased almost everywhere, is 73 years in developed countries, while in developing countries it is only 57 years and families in developing countries tend to be much larger than elsewhere. This gives cause for concern since social and population pressures may contribute to the continuation of the wide disparity in welfare and the quality of life between developing and developed countries.

8. In the past decade, population issues have been increasingly recognized as a fundamental element in development planning. To be realistic, development policies, plans and programmes must reflect the inextricable links between population, resources, environment and development. Priority should be given to action programmes integrating all essential population and development factors, taking fully into account the need for rational utilization of natural resources and protection of the physical environment and preventing its further deterioration.

9. The experience with population policies in recent years is encouraging. Mortality and morbidity rates have been lowered, although not to the desired extent. Family planning programmes have been successful in reducing fertility at relatively low cost. Countries which consider that their population growth rate hinders their national development plans should adopt appropriate population policies and programmes. Timely action could avoid the accentuation of problems such as overpopulation, unemployment, food shortages, and environmental degradation.

10. Population and development policies reinforce each other when they are responsive to individual, family and community needs. Experience from the past decade demonstrates the necessity of the full participation by the entire community and grass-roots organizations in the design and implementation of policies and programmes. This will ensure that programmes are relevant to local needs and in keeping with personal and social values. It will also promote social awareness of demographic problems.

11. Improving the status of women and enhancing their role is an important goal in itself and will also influence family life and size in a positive way. Community support is essential to bring about the full integration and participation of women into all phases and functions of the development process. Institutional, economic and cultural barriers must be removed and broad and swift action taken to assist women in attaining full equality with men in the social, political and economic life of their communities. To achieve this goal, it is necessary for men and women to share jointly responsibilities in areas such as family life, child-caring and family planning. Governments should formulate and implement concrete policies which would enhance the status and role of women.

12. Unwanted high fertility adversely affects the health and welfare of individuals and families, especially among the poor, and seriously impedes social and economic progress in many countries. Women and children are the main victims of unregulated fertility. Too many, too close, too early and too late pregnancies are a major cause of maternal, infant and childhood mortality and morbidity.

13. Although considerable progress has been made since Bucharest, millions of people still lack access to safe and effective family planning methods. By the year 2000 some 1.6 billion women will be of childbearing age, 1.3 billion of them in developing countries. Major effort must be made now to ensure that all couples and individuals can exercise their basic human right to decide freely, responsibly and without coercion, the number and spacing of their children and to have the information, education and means to do so. In exercising this right, the best interests of their living and future children as well as the responsibility towards the community should be taken into account.

14. Although modern contraceptive technology has brought considerable progress into family planning programmes, increased funding is required in order to develop new methods and to improve the safety, efficacy and acceptability of existing methods. Expanded

research should also be undertaken in human reproduction to solve problems of infertility and subfecundity.

15. As part of the overall goal to improve the health standards for all people, special attention should be given to maternal and child health services within a primary health care system. Through breast-feeding, adequate nutrition, clean water, immunization programmes, oral rehydration therapy and birth spacing, a virtual revolution in child survival should be achieved. The impact would be dramatic in humanitarian and fertility terms.

16. The coming decades will see rapid changes in population structures with marked regional variations. The absolute numbers of children and youth in developing countries will continue to rise so rapidly that special programmes will be necessary to respond to their needs and aspirations, including productive employment. Aging of populations is a phenomenon which many countries will experience. This issue requires attention, particularly in developed countries in view of its social implications and the active contribution the aged can make to the social, cultural and economic life in their countries.

17. Rapid urbanization will continue to be a salient feature. By the end of the century, 3 billion people, 48 per cent of the world's population, might live in cities, frequently very large cities. Integrated urban and rural development strategies should therefore be an essential part of population policies. They should be based on a full evaluation of the costs and benefits to individuals, groups and regions involved, should respect basic human rights and use incentives rather than restrictive measure.

18. The volume and nature of international migratory movements continue to undergo rapid changes. Illegal or undocumented migration and refugee movements have gained particular importance; labour migration of considerable magnitude occurs in all regions. The outflow of skills remains a serious human resource problem in many developing countries. It is indispensable to safeguard the individual and social rights of the persons involved and to protect them from exploitation and treatment not in conformity with basic human rights; it is also necessary to guide these different migration streams. To achieve this, the co-operation of countries of origin and destination and the assistance of international organizations are required.

19. As the years since 1974 have shown, the political commitment of Heads of State and other leaders and the willingness of Governments to take the lead in formulating population programmes and allocating the necessary resources are crucial for the further implementation of the World Population Plan of Action. Governments should attach high priority to the attainment of self-reliance in the management of such programmes, strengthen their administrative and managerial capabilities, and ensure co-ordination of international assistance at the national level.

20. The years since Bucharest have also shown that international co-operation in the field of population is essential for the implementation of recommendations agreed upon by the international community and can be notably successful. The need for increased resources for population activities is emphasized. Adequate and substantial international support and assistance will greatly facilitate the efforts of Governments. It should be provided wholeheartedly and in a spirit of universal solidarity and enlightened self-interest. The United Nations family should continue to perform its vital responsibilities.

21. Non-governmental organizations have a continuing important role in the implementation of the World Population Plan of Action and deserve encouragement and support from Governments and international organizations. Members of Parliament, community leaders, scientists, the media and others in influential positions are called upon to assist in all aspects of population and development work.

\*

22. At Bucharest, the world was made aware of the gravity and magnitude of the population problems and their close interrelationship with economic and social development. The message of Mexico City is to forge ahead with effective implementation of the World Population Plan of Action aimed at improving standards of living and quality of life for all peoples of this planet in promotion of their common destiny in peace and security.

23. In issuing this declaration, all participants at the International Conference on Population reiterate their commitment and rededicate themselves to the further implementation of the plan.

# A MEXIKÓVÁROSI NEMZETKÖZI NÉPESEDÉSI KONFERENCIA TANULSÁGAI

NYITRAI FERENCNÉ DR.

Az ENSZ szinte megalakulása óta figyelemmel kíséri a világ népesedésének alakulását. Bár már az ötvenes-hatvanas években is voltak e kérdéssel foglalkozó értekezletek, az első kormány szintű és az egész világra kiterjedő népesedési konferenciát 1974-ben hívták össze Bukarestbe.<sup>1</sup> Az eltelt évtized jelentős változásokat hozott a világ népesedésének alakulásában, új problémákat vetett fel, s így célszerűvé vált az 1974-ben elfogadott Világ Népesedési Akcióterv áttekintése, aktualizálása. Ebből a megfontolásból hívta össze az ENSZ közgyűlése – az ENSZ Gazdasági és Szociális Tanácsának javaslata alapján – 1984. augusztus 6. és 14. közötti időszakra a II. Világ Népesedési Konferenciát Mexikóban.<sup>2</sup>

Ezen a konferencián 146 ország képviseltette magát. Részt vett 36 nemzetközi, valamint kormányközi és 153 nem kormányközi szervezet képviselője is. Túlzás nélkül mondhatjuk, hogy az egész világ figyelemmel kísérte a Világ Népesedési Konferencia vitáit, az ott elhangzott javaslatokat.

A konferencia plenáris ülésén ismertették az egyes országok kormányainak hivatalos állásfoglalását. Ezek nagy része nemcsak az adott ország népesedési helyzetét mutatta be, hanem sok esetben gazdag statisztikai adatait is. A hivatalos nyilatkozatok tükrözték azt is, hogy a népesedés problémáit a fejlett és a fejlődő országokban különböző módon közelítik meg, és az egyes országcsoportokon belül is eléggé eltérő nézetek, valamint gyakorlati megoldások uralkodnak. A Világ Népesedési Konferencia nemcsak e különböző nézetek megvitatásának adott helyt, hanem olyan ajánlásokat is a konferencia elé terjesztett, amelyek a Világ Népesedési Akcióterv továbbfejlesztésével foglalkoztak, hatékonyabb megvalósítását kívánták elősegíteni. Ezeket az előzetes szakértői értekezleteken kialakított ajánlásokat a plenáris üléssel párhuzamosan a Főbizottság vitatta meg. A Főbizottság tevékenységét egyes részkérdésekben munkabizottságok segítették, s az eltérő nézetek ütköztetése gyakran ezekben a bizottságokban történt meg.

A konferencia anyagából válogatva a fő tanulságokat az előkészítő dokumentumok és ajánlások alapján a következők szerint foglalhatjuk össze:

1. A Világ Népesedési Akcióterv alapelvei és céljai.
2. A társadalmi–gazdasági fejlődés és a népesedés kapcsolata.

<sup>1</sup> Az 1974. évi bukaresti népesedési világkonferenciáról lásd a *Demográfia* 1974. évi 3–4. és a *Statisztikai Szemle* 1974. évi 11–12. számát.

<sup>2</sup> A mexikói Világ Népesedési Konferenciának a *Statisztikai Szemle* jelen számában közölt dokumentumain túli anyagait lásd a *Demográfia* 1984. évi 4. számában. A Konferencia főbb anyagainak szövegét teljes terjedelemben közölni fogja a Statisztikai Kiadó Vállalat gondozásában a közeljövőben megjelenő kötet.

3. A népesség számának alakulása, népesedéspolitika.
4. Termékenység és halandóság; a nők helyzete.
5. A népesség területi eloszlása, országon belüli és nemzetközi vándorlás.
6. A népesség összetétele.
7. Demográfiai kutatás, oktatás, információáramlás.
8. A kormányok és a nemzetközi szervezetek szerepe.

### 1. A Világ Népesedési Akcióterv alapelvei és céljai

A mexikói konferencián a delegátusok nagy része azt hangsúlyozta, hogy minden nemzet szuverén joga saját népesedéspolitikájának kialakítása és annak megvalósítása. E téren nincs helye külső beavatkozásnak. Ezt az alapelvet azért kell kiemelni, mert ellentétes vélemények is elhangzottak. Az Egyesült Államok delegációja például annak adott hangot, hogy kormánya nem támogat anyagilag olyan akciót, amelyet a legális abortusz elősegítése érdekében fejtenek ki a fejlődő világban. Mi más ez, ha nem beavatkozási szándék egyes országok kormányának belügyeibe?

Sem az egyes országok, sem a világ népesedési politikáját nem lehet elválasztani a társadalmi–gazdasági és a kulturális fejlődéstől. A kormánynyilatkozatok döntő többsége azt is hangsúlyozta, hogy minden családnak joga, hogy szabadon döntsön arról, hány gyermeket akar, és, hogy ezeket milyen időközönként kívánja világra hozni. Ezek a gondolatok visszatükröződnek a továbbfejlesztett Világ Népesedési Akciótervben is. A mexikói konferencia előnyös módosulást jelentett a korábbi, a bukaresti értekezleten kialakult felfogáshoz képest, ahol még több ország, köztük az Egyesült Államok ellenezte a népesedéspolitikának a társadalom és a gazdaság fejlesztésével való összekapcsolását. Bukarestben ezt a gondolatot elsőként a szocialista országok és egyes fejlődő országok delegációi fejtették ki.

A mexikói konferencián a korábbinál lényegesen nagyobb szerepet kaptak a fejlődő országok, amelyek többségében az elmúlt évtizedben a népességszám igen gyors ütemben gyarapodott, s ez egy sor megoldatlan vagy csak igen nehezen megoldható problémát vetett fel. Ezért a mexikói konferencián elfogadott alapelvek – az ajánlások bevezető részében (a preambulumban) – felsorolták azokat a tennivalókat, amelyek főként, de nem kizárólag a fejlődő országok gazdasági és társadalmi előrehaladása szempontjából elengedhetetlenek. Ezek a következők:

- a szegénység csökkentése;
- a munkához való jog és lehetőség biztosítása, elsősorban a gazdasági növekedés ösztönzésével s az igazságosabb elosztást célzó intézkedésekkel;
- a nők helyzetének további javítása;
- a fejlődő országokban a népességszaporodás lehetséges mértékű visszafogása.

Megváltozott a tíz évvel korábbihoz képest a népesség összetétele a világban és további változás várható a következő irányokban. A fejlett országokban nőtt és növekedni fog az öregek száma és aránya. A fejlődő országokban a munkaképes korba lépők száma gyorsabban növekszik, mint a munkalehetőségek köre. A csecsemők és az anyák halandósága magas, s ennek mértéke országonként eléggé eltérő. Számos országban nincs meg az egyensúly a népesedés és az erőforrások, a környezet és a fejlődés üteme között. Gondot jelent sok országban a belső vándorlás magas aránya, különösen a nagyvárosokba áramlás, a fokozódó urbanizáció. A nemzetközi vándorlás is gondot okoz mind a küldő mind a fogadó országokban. Az ajánlások bevezető része leszögezi, hogy továbbra sem elegendő az élelem a fejlődő világ országainak egy részében, nincs biztosítva a tiszta ivóvíz, a megfelelő egészségügyi ellátás, a kielégítő lakás, és probléma az iskolázatlanok

növekvő száma. A fiatalok számának emelkedése újabb gondot jelent a további népességnövekedés szempontjából. Annak érdekében, hogy e kérdéseket súlyuknak megfelelően tudják vizsgálni az egyes országokban, nem nélkülözhető a demográfiai adatok gyűjtése és elemzése. Ehhez meg kell oldani a megfelelő személyzet kialakítását, tanítását. Fokozott nemzeti és nemzetközi támogatás szükséges ahhoz, hogy a Világ Népesedési Akcióterv megvalósuljon.

E röviden összefoglalt bevezető érinti a népesedés csaknem minden problémáját, s már a felsoroltakból is látszik, hogy ezeknek jelentős hányada a fejlődő világban okoz különös gondot.

A konferencián – s már annak előkészületei során is – a szocialista országok delegációi hangsúlyozták, hogy szoros összefüggés van a béke és biztonság, valamint a népesedés között, s hogy ezt a dokumentumoknak is megfelelően tükrözniük kell. E témáról élénk vita alakult ki, egyfelől arról, hogy ilyen gondolat egyáltalán bekerüljön-e az ajánlások közé, majd arról, hogy a dokumentumon belül hol és milyen összefüggésben helyezték el ezt az alapelvet. A kompromisszum – amelyben végül is sikerült megegyezni – az, hogy a bevezető szakasz után és az ajánlások felsorolása előtt szerepel egy külön fejezet: „Béke, biztonság és népesedés” címmel, amely a következőket mondja ki: „Ismerve a szoros összefüggést a béke és a fejlődés között, a világ közössége számára nagyon fontos, hogy szakadatlanul törekedjék előmozdítani a nemzetek között a békét, a biztonságot, a leszerelést és az együttműködést, amelyek nélkülözhetetlenek a népesedéspolitikai célok eléréséhez, valamint a gazdasági és társadalmi fejlődéshez. Az igazi béke és biztonság megteremtése lehetővé tenné, hogy a forrásokat inkább szociális és gazdasági, mint katonai programok megvalósítására használják fel, ami nagymértékben elősegítené a Világ Népesedési Akcióterv céljainak elérését.”

Ez a gondolat – a szocialista országok javaslatának megfelelően – kifejezi azt, hogy a világ népesedési helyzet javítására úgy lehet eszközöket szerezni, ha a katonai célokra ma felhasznált forrásokból csoportosítanak át. Ezt ugyan ilyen világosan nem mondja ki az elfogadott dokumentum (hiszen éppen erről szólt a fő vita), a szocialista és egyes haladó fejlődő országok közös nyilatkozata azonban már egyértelműbben fogalmaz, amikor a következőket mondja: „A fejlődéssel és a népesedéssel, így a fejlődő országokkal is kapcsolatos problémák sikeres megoldásának elengedhetetlen feltétele az atomháború kiküszöbölése, konkrét intézkedések foganatosítása a fegyverkezés beszüntetésére és a leszerelésre. Ez a gondolat tükröződik az egész világra kiterjedő Világ Népesedési Akcióterv megvalósítására vonatkozóan az e Konferencián elfogadott ajánlásokban.

Országaink osztják a világ országai túlnyomó többségének abbeli aggodalmát, hogy az agresszív erők által űzött fegyverkezési hajszá továbbra is hatalmas anyagi és szellemi forrásokat von el nem termelő célokra, míg Földünk népességének jelentős hányada éheznek, betegségektől szenved, és a legegyszerűbb oktatástól és orvosi segítségtől megfosztva él.”

Ez utóbbi gondolatsor egybehangzik azzal a megállapítással, amelyet a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának elnöke a konferenciához intézett nyilatkozatában közzétett, s amely állásfoglalást a magyar kormánydelegáció felszólalásában is hangoztatott. Meggyőződésünk ugyanis, hogy a demográfiai egyensúly – a társadalmi és a gazdasági fejlődéssel összhangban – csak a béke, a leszerelés, a biztonság és a nemzetek közötti gyümölcsöző együttműködés körülményei között biztosítható. A magyar felszólalásban hangsúlyoztuk a következőket is: „Véget kell vetni a katonai konfliktusoknak és a fegyverkezési versenynek, amelyek a legnagyobb fenyegetést jelentik az emberiségre és a környezetre nézve. Ily

módon igen nagy mértékben növelhetők azok az erőforrások, amelyek felhasználhatók lennének a fejlődés elősegítésére az egész világon. Fenntartás nélkül magunkévá tesszük azt a megállapítást, hogy a kormányoknak és a nemzetközi szervezeteknek elsőbbséget kell adniuk a nemzetközi kapcsolatok megjavításának, a katonai célokra felhasznált erőforrások átcsoportosításának a társadalmi és gazdasági szférában tervezett programok megvalósítására."

Figyelemre méltó, hogy hasonló gondolatokat nemcsak a szocialista országok delegátusai fejtettek ki, hanem számos nyugat-európai küldött is. A konferencia jegyzőkönyve ezt így foglalta össze: „A delegációk elsőprő többsége egyetért abban, hogy a népesedési folyamatoknak a társadalmi és gazdasági folyamatokkal való harmóniája csak a béke és a nemzetek közötti gyümölcsöző együttműködés körülményei között valósítható meg."

## 2. A társadalmi-gazdasági fejlődés és a népesedés kapcsolata

Az alapelv, amelyet az egyes küldöttek felszólalásaikban kiemeltek, s amely bekerült az ajánlások közé, azaz, hogy: „...a népesedéspolitika a társadalmi-gazdasági fejlesztéspolitikának alkotóeleme és sohasem helyettesítője”, az elmúlt évtized tapasztalataiból következik. A gazdasági fejlődés a világban ugyanis kisebb mértékű volt a két világgazdasági árobbanás miatt a hetvenes évtizedben, mint az ezt megelőzőben. A gazdasági növekedés eltérő volt a fejlett és a fejlődő világ országai között, de ezt különböző mértékű népességnövekedés kísérte. A fejlett országokban a bruttó nemzeti termék évenként átlagosan 3,1 százalékkal nőtt a hetvenes évtizedben, a népesség növekedése pedig évenként már csak átlagosan 0,8 százalékos volt. A fejlődő világ országaiban is lassult a bruttó nemzeti termék növekedése, évenként átlagosan 5,2 százalékos volt, ez azonban 2,6 százalékos évi átlagos népességnövekedéssel párosult, így az egy főre jutó bruttó nemzeti termék növekedése évenként 2,6 százalékos volt. Ismeretes, hogy a hetvenes évtized második felében a második világgazdasági árobbanás mélyebben rázta meg a fejlett tőkés országokat, s hatása a fejlődő világra is hosszabb időintervallumra terjedt ki, hatása még ma is érződik.

Fejlődött a világ élelmezési helyzete, általában az élelmiszer-termelés gyorsabban nőtt, mint a népesség száma, így mód volt arra, hogy az egy főre jutó élelmiszer-fogyasztást a világ egészében, köztük a fejlődő országokban is növeljék. Ez azonban országonként és régióként eltérő körülmények között következett be. 1978 óta az afrikai kontinens egyes részein romlott az élelmezési helyzet, és továbbra is jelentős e kontinensen az éhező népesség, köztük az éhező gyermekek száma és aránya.

Ma azzal számolnak, hogy az ezredfordulót követő évekig a fejlődő országok élelmiszerigénye mintegy kétszeresére növekszik, a termelés azonban ezzel aligha fog tudni lépést tartani. A fejlődő világ továbbra is élelmiszerimportra szorul, s ehhez megfelelő erőforrások szükségesek.

A legutóbbi évtizedben számottevően fejlődött az oktatás. Mind az általános, mind a közép- és a felsőfokú oktatási intézmények és a tanulók száma egyaránt jelentősen növekedett a fejlődő országokban. A nyolcvanas évtized kezdetekor az általános iskolába járó tanulók aránya a megfelelő korú népesség 86 százalékát tette ki, a középfokon iskolázottaké 31 százalék, a felsőfokú intézmények hallgatóinak aránya pedig 7 százalék volt. Az ENSZ fejlesztési stratégiájában azt a célt fogalmazták meg, hogy 2000-re az általános iskolákba járók száma elérje a megfelelő korú népesség 100 százalékát. Ehhez az lenne szük-



séges, hogy 1980 és 2000 között a fejlődő országokban az általános iskolai tanulók létszámát 56 százalékkal emeljék. Ilyen mértékű előrehaladás nem valószínű. Az írástudatlanság még mindig jelentős a fejlődő országokban. 1970 és 1980 között a felnőtt analfabéták száma 760 millióról 825 millióra növekedett, és nem mutatkozik jele annak, hogy ez a trend megváltozzon.

Az egészségügy fejlesztése nyilvánvalóan szoros kapcsolatban van az egyes országok népesedésének helyzetével és fejlődésével. A legutóbbi évtizedben elfogadott fejlesztési stratégia az „Egészséget mindenkinek 2000-ben” jelszó alapján elsősorban az alapellátást kívánja fejleszteni a fejlődő országokban. E téren azonban még lassú az előrehaladás. 1980-ban a fejlődő országok lakosságának több mint fele nem jutott egészséges ivóvízhez, számos súlyos betegség továbbra is szinte korlátlanul terjed a világ nagy hányadában. Erről a nem kormányközi szervezetek több anyagot adtak közre a konferencián.

Az eredményes népesedéspolitikának egyik feltétele, hogy a munkához való jog és lehetőség általánossá váljék. Közismert, hogy a kapitalista országok többségében napjainkban nagy és növekvő a munkanélküliség. Az a korábbi elképzelés, hogy 2000-re a teljes foglalkoztatottságot az egész világban megvalósítják, nem tűnik reálisnak. E tekintetben a szocialista országok kiemelkedően kedvező eredményt értek el.

A természeti erőforrások között elsősorban a hagyományos energiahordozók szerepe a jelentős. Az előzetes számítások szerint ezek 2025-ig fedezik a szükségleteket, még növekvő igények mellett is. E téren is nagy azonban a fejlettség és a fejlődő országok közötti különbség. Az egy főre jutó energiafogyasztás a fejlett országokban lényegesen gyorsabban nőtt, mint a fejlődő régiókban. Rendelkezésre állna a megfelelő életszínvonalhoz szükséges terület is, ennek kihasználása azonban távol van az optimálistól. A legutóbbi tíz évben a világ egyes régióiban folytatódott a sivatagosodás, és évenként átlagosan 6 millió hektár terület vált művelhetetlenné. Az 1980. évi becslések szerint mintegy 6–700 millió személy táplálásához elegendő területen nem folyik ma megfelelő mezőgazdasági termelés. Számolni kell azzal is, hogy a környezet-szennyeződés is növekszik, s ez fokozhatja az élet minőségének relatív rosszabbodását a világ minden táján.

Mindezek a változások indokolták azt, hogy a Világ Népesedési Konferencia az ajánlások között négy olyan konkrét ajánlást fogadjon el, amely a társadalmi–gazdasági fejlődés és a népesedés összefüggéseit hangsúlyozza. Ezek a javaslatok azt szorgalmazzák, hogy a nemzeti társadalmi–gazdasági fejlesztési stratégiák vegyék figyelembe az összefüggéseket a népesedés, az erőforrások, a környezet és a társadalmi–gazdasági fejlődés között. Felszólítják a kormányokat az éhség felszámolására, az analfabétizmus megszüntetésére, a foglalkoztatottság fokozására, a nők helyzetének javítására s az egyenlőtlenség felszámolására a nemzetközi kapcsolatokban. Hangsúlyozzák az ajánlások, hogy minden ország vállaljon részt a fejlődő országok társadalmi–gazdasági fejlesztésében, az önálló gazdasági kezdeményezéseket karolják fel, növeljék a beruházásokat e térségekben.

### 3. A népesség számának alakulása, népesedéspolitika

1974 és 1984 között a világ népessége 4 milliárd főről 4,8 milliárd főre növekedett. A növekedés 90 százaléka a fejlődő országokban következett be. Voltak azonban e téren már kedvező változások is. 1970 és 1975 között a népes-

ség növekedésének évi átlagos üteme még 2 százalék volt, 1980 és 1985 között ez 1,7 százalékra csökkent. (Ebben elsősorban Kína népességszaporulatának az évi átlagos 2,4 százalékról évi 1,2 százalékra való visszaesése játszott szerepet.) Az 1982-ben készített számítások szerint az évi népességszaporulat a század végére 1,5 százalékra csökkenhet (az ENSZ előrejelzései közül a közepest alapul véve). A legfontosabb demográfiai mutatók alakulását az elmúlt évtizedre vonatkozóan és az előrejelzettek szerint a következő tábla mutatja.

A legfontosabb demográfiai mutatószámok\*

Mutatószám	Világ				Fejlett országok				Fejlődő országok			
	1974	1984	2000	2025	1974	1984	2000	2025	1974	1984	2000	2025
Népességszám (millió)	3994	4763	6127	8177	1085	1166	1276	1397	2909	3597	4851	5780
Évi átlagos szaporodás (százalék)**	2,03	1,67	1,52	0,93	0,89	0,64	0,52	0,29	2,46	2,02	1,79	1,06
Nyers születési arányszám (ezer lakosra)**	32,7	27,3	24,1	17,6	17,0	15,5	14,1	13,5	38,7	31,2	26,9	18,5
Nyers halálozási arányszám (ezer lakosra)**	12,7	10,6	9,1	8,4	9,2	9,6	9,4	11,0	14,0	11,0	9,0	7,8
Teljes termékenységi arány**	4,5	3,6	3,0	2,3	2,2	2,0	2,0	2,1	5,5	4,1	3,2	2,4
Születéskor várható átlagos élettartam**	55,4	58,9	63,5	70,0	71,4	73,0	75,4	77,2	52,7	56,6	61,8	68,9
Csecsemőhalandóság (ezer élveszülöttre)**	93,8	80,8	59,5	32,6	21,5	16,9	12,8	9,6	106,4	91,5	66,3	49,4
Városi népesség (százalék)**	38,0	41,2	48,2	62,5	68,3	72,0	77,8	85,4	26,8	31,3	40,4	57,7
4 milliónál nagyobb városok száma	28	41	66	135	13	14	16	21	15	27	50	114

\* Az ENSZ 1982-ben készített népesség-előreszámítása alapján.

\*\* Az 1970 és 1975, 1980 és 1985, 1995 és 2000, 2020 és 2025 közötti évekre vonatkozóan számított éves átlagok.

A táblában jelzett régiókon belül is eltérők az arányok. A kínai népszaporulat csökkenése következtében Ázsiában volt a legnagyobb mértékű a növekedési ütem visszaesése, ugyanakkor alig volt érzékelhető változás Latin-Amerikában (a növekedés a korábbi 2,5 százalékos évi ütemről mindössze 2,3 százalékra csökkent), Afrikában pedig folytatódott a népesség növekedési ütemének gyorsulása a korábbi 2,7 százalékról a nyolcvanas évek első felére évi 3 százalékra. Országoként vizsgálva a kép még differenciáltabb.

A fejlett országok között is jelentősek a különbségek. Mindössze két olyan ország volt, ahol gyorsult a népszaporulat növekedési üteme 1970–1979 és 1980–1985 között, hat országban nem volt változás, a többi fejlett országban pedig csökkenés következett be. Többek között csökkent a népesség lélekszáma 1980–1985 átlagában a Német Demokratikus Köztársaságban, Dániában, Svédországban, az Egyesült Királyságban, Ausztriában, Belgiumban, a Német Szövetségi Köztársaságban, Luxemburgban, Svájcban és hazánkban. Az ENSZ Világ Népesedési Akcióterve felhívta az országok figyelmét arra, hogy vizsgálják népességük alakulását és azt is, hogy ez mennyiben felel meg az ország társadalmi–gazdasági célkitűzéseinek. Az 1983 közepén végrehajtott vizsgálat szerint a világ országainak csaknem kétharmada kormány szinten foglalt állást a népesség alakulásával kapcsolatosan. Egyre több olyan ország van a fejlődő világban, amely maga is túlzottnak tartja a népesség szaporodásának ütemét. A mexikói konferencia ajánlásai úgy foglaltak állást, hogy az egyes országok népesedéspolitikája tartsa tiszteletben az emberi jogokat, a meggyőződést, a vallást, a kulturális értékeket, minden egyén és házaspár alapvető jogát arra, hogy

maga határozza meg családja nagyságát. Az Akcióterv felszólította a kormányokat, hogy törekedjenek a népesedési trendeket a saját országuk számára kedvező irányba befolyásolni.

A mexikói ajánlások javasolják a kormányoknak, hogy biztosítsanak megfelelő forrásokat a népesedéspolitika megvalósításához, és vonják be a döntési folyamatba a közvetlenül érintett népességet, a megvalósításba a helyi közösségeket és az érdekelt nem kormányzati szerveket. Ezek az ajánlások tökéletesen megfelelnek a hazánkban elfogadott elveknek, kormányunk 1984. szeptember 27-i állásfoglalásának és a tényleges gyakorlatnak is. Ezért is hangsúlyoztuk a konferencián:

„Kormányunk állásfoglalása szerint az országok népesedési helyzete nagyszabású nemzeti ügy, ezért mind középtávú, mind pedig hosszú távú társadalmi–gazdasági terveinkben a kormányzati felelősség tudatában megfelelő intézkedéseket tervezünk. A népesedéspolitikát a szocialista társadalom és gazdaságpolitika szerves részének tekintjük. Népesedéspolitikai intézkedéseinket – a társadalmi és gazdasági feltételek figyelembevételével – folyamatosan a változó demográfiai helyzethez, illetve a módosuló gazdasági–társadalmi lehetőségekhez kívánjuk igazítani. A magyar népesedéspolitika kialakításában a társadalom és a gazdaság szükségleteinek, a nemzet jövőjének figyelembevétele mellett abból indulunk ki, hogy az nem csorbíthatja az egyén jogait, minden család maga döntheti el és kell, hogy döntsön arról, hogy hány gyermeket kíván felnevelni. A magyar népesedéspolitika azt a célt is szolgálja, hogy megerősítse az egyének és a családok jogait és elgondolásait érvényesítésének anyagi–szociális alapjait a kívánt családnagyság elérése érdekében. A magyar kormány népesedéspolitikája összhangban van az Egyesült Nemzetek Szervezete által meghirdetett népesedéspolitika szellemével...

A népesedéspolitikai célok valóra váltása az állam erőfeszítései mellett meg kívánja a társadalom, a lakó- és munkahelyi közösségek, a családok és az egyének felelős magatartását, cselekvő részvételét. Olyan közszellem kialakulását kívánjuk elérni, amely az állampolgárokat életvitelükben és társadalmi kapcsolataikban a népesedési helyzet alakulása szempontjából kedvező és felelős magatartásra ösztönzi. Hangsúlyozni kívánjuk azonban, hogy népesedéspolitikánk az egyének és családok önkéntes elhatározására, magatartására épül, a kormányzat annak csak közvetett befolyásolására kíván szorítkozni, és tudjuk, hogy ennek hatása csak hosszabb távon tud érvényesülni. Az állampolgárok önálló családtervezési jogát kormányunk változatlanul alapvető egyéni jognak tekintti.”

Ez az állásfoglalásunk a konferencia többségének elismerését és egyetértését váltotta ki.

#### 4. Termékenység és halandóság; a nők helyzete

A Világ Népesedési Akcióterv szerint a család a társadalom alapegysége. Javasolják, hogy a családot a törvény védje, és tegyenek intézkedéseket mind a házastársak, mind a gyermekek jogainak védelmére a házasság megszűnése vagy felbontása esetén. Ez az alapelv tökéletes összhangban van a magyar kormány elveivel és gyakorlatával.

1974 óta a világban csökkent a termékenységi arány, s csökkent az egy nőre jutó gyermekszám is. Az átlagos gyermekszám ma a fejlett világ országaiban 2,0, a fejlődő országokban pedig átlagosan 4,1 fő. Afrikában 6,4 az egy nőre jutó át-

lagos gyermekszám (ugyanannyi mint 10 évvel ezelőtt), Dél-Ázsiában 4,7, Latin-Amerikában 4,1, Kelet-Ázsiában viszont már csak 2,3. Az ENSZ népesség-előre-számítása szerint a teljes termékenységi arány az ezredfordulóra 3 lesz, a fejlődő országokban az átlagos családnagyság várhatóan 3,2 lesz, a fejlett országokban pedig a jelenlegi szinten marad.

Egyik fontos javaslata a Világ Népesedési Akciótervnek a túl korai házasságok arányának csökkentése s a családtervezés modern módszereinek elterjesztése. Ez utóbbiak tekintetében jelentős eredményeket értek el a világ nagy részében már az elmúlt évtizedben is. A családtervezési szolgáltatásokhoz jobb feltételek mellett lehet hozzájutni, egyre több országban legalizálták a születésszabályozási módszerek különböző fajtáit. 1982-ben már csak egyetlen fejlett országban és a fejlődő országok mintegy 3 százalékában volt érvényben olyan jogszabály, amely tiltja a modern védekezési módszerek használatát. 1982 közepén a világ népességének 39 százaléka élt olyan országban, ahol az abortuszt a nő kérésére végrehajtják, és további 25 százalék olyan országban, ahol bizonyos feltételek között engedélyezik a művi vetélést.

A családtervezés elterjesztéséhez azonban nemcsak a korszerű fogamzásgátlók szükségesek, hanem az oktatás és felvilágosítás, tájékoztatás is. E téren is volt, bár az igényekhez képest szerény előrehaladás. A világ néhány országában, főleg Ázsiában a kormányok egy része a családtervezésbe közvetlenebb módon is beleavatkozik (sterilizációval, direkt ösztönzéssel például Kínában, Szingapurban, Dél-Koreában).

A termékenység alakulása mellett a népességszám változását nagymértékben befolyásolja a megbetegedések és halálozások gyakorisága. Ezek csökkentése minden társadalom fő céljai közé tartozik – ahogy ezt a Világ Népesedési Akcióterv is deklarálja:

A Világ Népesedési Akcióterv eredetileg azt a célt tűzte ki, hogy 1985-re a világ népességének várható élettartama 62 év legyen, 2000-re pedig 74 évre emelkedjék. Az 1985-re korábban elfogadott ajánlást nem sikerült elérni, a várható élettartam napjainkban a világban átlagosan 59 év. A fejlett országokban a születéskor várható átlagos élettartam 73 év, a fejlődő világ országaiban azonban csak 57 év. Az ENSZ újabb előreszámításai azt jelzik, hogy a fejlődő országokban a 62 éves várható élettartamot majd csak az ezredfordulóra érik el. A várható átlagos élettartam a legalacsonyabb Afrikában (50 év) és az indiai szubkontinensen és környező országaiban (54 év).

A fejlett országok között is vannak – bár kisebb – különbségek. A nyolcvanas évek elején Észak-Amerikában 74 év, Európában 73 év (ezen belül Kelet-Európában 72 év), Óceániában 68 év volt az átlagosan megélt évek száma.

A nyolcvanas évek elején a világ egészében a nyers halálozási arány 10,6 ezrelék, ami az előrebecslések szerint az ezredfordulóra 9,1 ezrelékre csökken. A halálozási arány legmagasabb Afrikában (kivéve Észak-Afrikát) és Dél-Ázsiában. Vannak olyan afrikai országok, ahol az ezer főre jutó halálozások száma 20–25 között van.

Az egyes országok mortalitási arányszámában jelentős szerepet játszik a csecsemőhalandóság. A Szaharától délre fekvő afrikai területeken az ezer élveszületésre jutó egy éven alul meghaltak száma napjainkban is meghaladja a 200-at. Magas és csak lassan csökkenő az arány Dél-Ázsiában (kivéve Sri Lankát).

A halálozás fő okai különbözők a világ egyes régióiban. A fejlett országokban általában a legtöbb halálozást a keringési és a légzőrendszer betegségei, a

rosszindulatú daganatok és az erőszakos eredetű halálokok okozzák. A kevésbé fejlett országokban a fertőző betegségekből adódik a legtöbb haláleset, és nagyon sok áldozatot követelnek a csecsemőkor betegségei is.

E felismerések alapján a Világ Népesedési Akcióterv azt javasolta, hogy elsősorban a magzati, csecsemő- és korai gyermekkori halandóság csökkentését, az anyai halandóság mérséklését tűzzék ki célul az egyes országok egészségügyi intézményei. Fontos feladat a nemek, a társadalmi-gazdasági foglalkozási csoportok, a városi és a vidéki területek, a különböző etnikai csoportok közötti morbiditási és mortalitási differenciák fokozatos csökkentése, hosszabb távon megszüntetése. Ennek érdekében alapvető a nem kielégítő és a rossz tápláltság felszámolása, bizonyos fertőző és paralitikus betegségek kiküszöbölése.

Az ajánlások hangsúlyozzák, hogy alapvető jelentőségű az egészségre nem ártalmas ivóvíz biztosítása. Olyan intézkedéseket is célszerű hozni, amelyek javítják a munkaképes korú népesség egészségi állapotát, csökkentik a szociális és a környezeti tényezők hatását, az erőszakos cselekmények okozta morbiditást és mortalitást. Különös figyelmet kell fordítani a hátrányos helyzetű csoportokra, az öregek fokozott gondozására, egészségügyi ellátására. Az ajánlásokban is visszatükröződik az a követelmény, hogy az egészségre káros szokásokat, köztük a dohányzást, a jelentős alkoholfogyasztást, a kábítószeres élvezetét csökkenteni kell, ezek ellen nemzeti és nemzetközi szinten egyaránt fel kell venni a küzdelmet. Ezek a feladatok és törekvések szerepelnek a magyar kormány népesedéspolitikai koncepciójában is.

A termékenység-halandóság kérdéscsoportjában a legtöbb vita a születésszabályozással kapcsolatban merült fel a mexikói konferencián. A művi abortusz ellen foglalt állást több delegátus, köztük elsősorban az Egyesült Államok és a Vatikán delegációja. Az Egyesült Államok állásfoglalásában a politikai motiváció (taktikai megfontolások az elnökválasztás miatt) volt az elsődleges. A fejlett országok többsége az abortusz legalizálása mellett foglalt állást. Érdeemes idézni a svéd delegáció álláspontját a témában: „A svéd delegáció véleménye szerint a hatékony fogamzásgátlás mentesíti a nőket a nem kívánt terhességektől és művi abortuszoktól, és jelentősen javítja az anyák és gyermekeik egészségét. A fő cél mindig a nem kívánt terhességek megelőzése. A nem biztonságos egészségügyi körülmények között végrehajtott illegális abortuszok azonban nagyon súlyos egészségügyi kockázatot jelentenek számos országban. A svéd delegáció nagyon sajnálja, hogy elfogadták azt a módosítást, mely szerint törölni kell az 'illegális' szót az ajánlásból, ami arra utal, hogy ez a konferencia nem ismerte el ennek az igen fontos problémának a jelentőségét. A svéd delegáció szeretné megismételni, hogy az illegális abortusz kiküszöbölésére vezető fontos lépés annak biztosítása, hogy a világon minden nő számára megvalósítható legyen a legális és biztonságos abortusz.” Nyilvánvaló, hogy a legális abortusz a nők és születendő gyermekeik s így az egész társadalom érdeke. A delegátusok többsége ezt az álláspontot hangsúlyozta.

Az ajánlások az egyes kormányok népesedéspolitikájára vonatkozóan is megfogalmaztak követelményeket. Ezek közül is a következők érdemelnek különös figyelmet.

„A kormány által elfogadott illetve támogatott családpolitika vegye figyelembe az alábbi intézkedések szükségességét:

a) anyagi és (vagy) egyéb támogatás a szülők részére – beleértve a gyermeküket egyedül nevelő szülőt – a gyermek születése előtti, illetve utáni időszakban, valamint ab-

ban az időszakban, amikor a szülőkre nagyobb felelősség hárul a gyermek gondozásával és nevelésével kapcsolatban;

b) gyermekvédelmi szolgálatok és a gyermekgondozásra vonatkozó intézkedések megerősítése;

c) anyasági és apasági szabadság elegendő ideig, hogy lehetővé tegyék bármelyik szülőnek a gyermek gondozását megfelelő anyagi kárpótlással, anélkül, hogy ez a későbbi életpályát hátrányosan befolyásolná, és biztosítsanak alapvető kommunális lehetőségeket, amelyek lehetővé teszik a dolgozó szülőknek, hogy ellássák gyermekeiket és idős családtagjaikat;

d) fiatal házaspárok és szülők – beleértve az egyedülálló szülőket – támogatása a megfelelő lakás megszerzésében."

Mindezek a feladatok igénylik a nők helyzetének fokozott javítását. Kétségtelen, hogy az elmúlt tíz évben is volt e téren fejlődés, a nőknek a férfikkal való tényleges egyenjogúsága azonban a fejlődő országok nagy részében még kevésbé érvényesül, és a fejlett világban is megtalálható a nemek közötti nyílt vagy burkolt diszkrimináció.

Ma már nemcsak arról van szó, hogy a jogrendszerben biztosítsák a nők egyenlőségét, hanem elsősorban arról, hogy meg kell teremteni ennek feltételeit és lehetőségeit. Ehhez a nők iskolázottságának, műveltségi színvonalának emelése szükséges, s ez egyben elősegítheti a gyermekek ésszerű nevelését is. A női egyenjogúság deklarálása ma már világméretű, a realizálás feltételének megteremtése azonban még a fejlett országokban is lassan halad.

A következő időszakban fontos feladat a nők bekapcsolása a társadalmi-gazdasági fejlesztési folyamat minden szakaszába. E célból a nők törvényes jogainak védelmére célszerű akcióprogramokat kialakítani. Biztosítani kell a nők munkához való jogát és azt, hogy a nők párhuzamosan teljesíthessék családi és nem családi szerepüket, és ehhez az oktatás, a képzés, a foglalkoztatáspolitiká, valamint a túl korai házasságok csökkentése nyújtson segítséget.

Első ízben foglal állást egy nemzetközi dokumentum úgy, hogy a férfiak aktív bevonása a családi kötelezettségek viselésébe (ide értve a családtervezést, a gyermeknevelést és a házimunkát) elengedhetetlen. Ez is azt célozza, hogy a családi kötelezettségeket egyenlően osszák el, és hogy ezt az egyenlő teherviselést elősegítsék az oktatás, a képzés, a kommunikáció és a foglalkoztatáspolitikai eszközökkel is.

##### 5. A népesség területi eloszlása, országon belüli és nemzetközi vándorlás

A népesség területi elhelyezkedésében számottevő változások következtek be az elmúlt időszakban. Az 1974 és 1980 közötti mindössze hat év alatt a városi népesség aránya a világban átlagosan 38 százalékról 41 százalékra emelkedett, s ez az előrejelzések szerint az ezredfordulóra eléri a 48 százalékos szintet. Csökkent az urbanizáció foka közötti különbség a fejlett és a fejlődő országokban (bár egyes régiókon belül országonként elég nagyok a különbségek). A falusi területek népességszáma lassabban nőtt a városokénál. A fejlődő országokban azonban e téren is volt emelkedés, míg a fejlett országokban a falusi népesség száma és aránya egyaránt csökkent. A falusi területek elnéptelenedése a közeli jövőben várhatóan gyorsul (ez hazai gond is).

Különösen jelentős városi koncentráció alakult ki a 4 milliónál népesebb városok, az úgynevezett megalopoliszok körül. Ezek száma 1974-ben 28 volt, 1984-ben már 41. Ezek közé (sőt ezek között az élenjárók közé) tartozik Mexikóváros. A konferencia székhelye azt illusztrálta, milyen gazdasági, társadalmi, ellátási, közlekedési problémákat jelent a túlzott városiasodás, a megalopoliszok pusztasága.



A konferencia dokumentumai azt állapították meg, hogy egyes kormányok alig tettek valamit annak érdekében, hogy a népesség területi eloszlásának kedvezőtlen tendenciáit megváltoztassák. Ezért szorgalmazza a Világ Népesedési Akcióterv azt, hogy alakítsák ki a kormányok a népesség területi megoszlására vonatkozó saját politikájukat, figyelembe véve az ország társadalmi-gazdasági fejlesztési céljait a különböző területeken élő népesség érdekeit, az eltérő településformák azonos vagy a kívánatosnak megfelelő fejlesztését.

A Világ Népesedési Akcióterv a nemzetközi vándorlással kapcsolatos problémákat is fontos kérdésnek tartja. A legutóbbi évtizedben a különböző nemzetközi vándorlásfajták jelentősen változtak, a tőkés világ gazdasági válsága következtében a külföldi munkások iránti kereslet csökkent, sőt visszavándorlás kezdődött meg. Európában a külföldi munkások létszáma 1974-ben 6,5 millió volt, 1980-ban 6,2 millióra csökkent. Ezt gazdasági ráhatással, esetenként a bevándorlást korlátozó intézkedésekkel érték el. Más a helyzet Nyugat-Ázsia kis népességű olajtermelő országaiban és Líbiában, ahol növekszik a külföldi vendégmunkások száma.

Nagyobb problémákat okoz az illegális vagy okmányokkal nem rendelkezők vándorlása, amely elég jelentős a világ több országában (például az Egyesült Államokban az illegálisan bevándorolt és munkát vállaló munkások számát 2 és 6 millió közé teszik a különböző becslések).

A nemzetközi vándorlással kapcsolatos problémák megoldása jelentős erőfeszítéseket igényel nemcsak az egyes befogadó országoktól, hanem a különböző nemzetközi szervezetektől is, ezért a konferencia e kérdéscsoportban is több ajánlást fogadott el.

## 6. A népesség összetétele

Különös figyelmet kell fordítani a következő időszakban a népesség változó korösszetételére és ezzel kapcsolatban a családok és háztartások módosuló szerkezetére. A fejlődő világban a gyermekek és a fiatalok aránya növekvő aránya okoz problémát, a fejlett országokban (köztük hazánkban is) a népesség öregedése.

1984-ben a világon 570 millió öt éven aluli gyermek élt, ezek 85 százaléka a fejlődő országokban (relatíván a legtöbben Afrikában). Az iskolás korú (6–17 éves) népesség száma 1,25 milliárd fő volt, a világ népességének 26 százaléka. Az élet harmadik harmadát elérők aránya is eltérő a világ különböző régióiban. A fejlődő országokban a 60 éves és idősebb népesség aránya 7, a fejlett országokban 16 százalék, s ez az ezredfordulóig tovább nő.

Az öregek között jóval több a nő, mint a férfi: száz öregkorú nőre 78 férfi jut. A fejlett országokban 2025-ig az öregkorúak számának növekedése évi 1,2–1,8 százalék körül várható. A fejlődő országokban – megfelelő egészségügyi intézkedések hatására – az öregkorúak arányának növekedése évenként átlagosan 3 százalékos lesz.

A népességösszetétellel kapcsolatban elfogadott ajánlások külön intézkedésekre hívják fel a kormányok figyelmét a gyermek-, a fiatal- és az öregkorúak vonatkozásában. Tekintettel arra, hogy hazánkban az öregedési folyamat a jellemző, érdemes idézni az ezzel kapcsolatos ajánlást: „Felszólítjuk a kormányokat, erősítsék meg újra kötelezettségeiket az öregedésre vonatkozó nemzetközi akcióterv végrehajtásával kapcsolatban. Ebben a tekintetben további erőfeszítéseket kell tenni, hogy elemezzék az öregedés kérdését, főképp hatásait az általános fejlődésre, a szociális szolgáltatásokra, az orvosi ellátásra és egyéb kapcsolódó területekre. Az ilyen adatok alapján felszólítjuk a kormányokat, tegyenek megfelelő

intézkedéseket az idős emberek jólétének és biztonságának támogatására különös figyelmet fordítva az idős nők helyzetére és szükségleteire. A kormányok és nemzetközi szervezetek fokozzák erőfeszítéseiket és tevékenységüket az öregek gondozásának javítására a családokon belül. Ezenkívül a kormányok a népesség öregedő részét ne csupán eltartott csoportnak tekintsék, hanem vegyék figyelembe azt is, hogy az öregek milyen aktívan működnek és még mindig közreműködnek családjuk és a közösség gazdasági, társadalmi és kulturális életében."

A kormányok figyelmét felhívják az ajánlások arra is, hogy az ország sajátosságainak megfelelően a tervezés során vegyék figyelembe a családok és háztartások összetételében bekövetkezett és várhatóan bekövetkező változásokat. Ilyen megfontolások vezették a magyar kormányt is a népesedéspolitikai koncepció korszerűsítésében (például a többgenerációs együttéléshez szükséges lakások kialakítása stb.).

### 7. Demográfiai kutatás, oktatás, információáramlás

Minden ország és az egész világ népesedéspolitikájának kidolgozásához szükséges, hogy ismerjük a népesség állapotát, helyzetét s az erre vonatkozó adatokat. Az ajánlások „Az ismeretek bővítése” címén részletesen foglalkoznak a népesedésszisztematikus adatgyűjtések és elemzések követelményeivel. Hangsúlyozzák, hogy a népesedési trendek és a perspektívák megismeréséhez alapvetően szükségesek az ilyen irányú rendszeres statisztikai adatgyűjtések, elsősorban a népszámlálások.

Az elmúlt évtizedben e téren – nem kis mértékben az ENSZ hatására – jelentős volt az előrehaladás. 1975 és 1984 között 192 ország és terület tartott népszámlálást, a világ népességének 95 százalékát számlálták meg. (Tíz évvel korábban csak 71 százalékot.)

A demográfiai kutatások azonban nem korlátozódhatnak kizárólag a népszámlálásokra és az ezeket kiegészítő reprezentatív adatgyűjtésekre. Szükségesek olyan vizsgálatok is, amelyek az egész világra vonatkozó összehasonlító adatokat tartalmaznak. Az ilyen típusú vizsgálatok közül kiemelkedő jelentőségű az 1972-ben megkezdett Világ Termékenységi Vizsgálat (WFS), amely 42 fejlődő és 20 fejlett ország adatait elemzi. Ez a vizsgálatsorozat 1984-ben fejeződött be. Újtípusú vizsgálatsorozat indult 1979-ben a Háztartásszisztematikus Vizsgálati Program (NHSCP) alapján. Ennek kapcsán 42 országban kezdték meg a felméréseket. (Mindezekben a vizsgálatokban részt vesz a magyar Központi Statisztikai Hivatal is.)

A demográfiai adatok elemzése tekintetében gyors előrehaladás mutatkozott az elmúlt évtizedben. Elsősorban a termékenységi folyamatok elemzése bővült, kisebb mértékben a halandósági kutatások. Ahhoz, hogy az ilyen vizsgálatokat széles körben jól felkészült szakembergárda végezze, igen fontos a demográfusképzés. Erre az ajánlások megfelelő (81–83. sorszámú) pontjai vonatkoznak. A demográfusok képzésében nagy jelentőségük van az egyes országok nemzeti egyetemének, de ezek mellett olyan posztgraduális nemzetközi oktató központoknak is, amelyek keretében több (főleg fejlődő) ország fiataljai tanulhatnak.

A konferencia az ismeretek bővítésének tárgykörében összesen 17 javaslatot fogadott el. Ezek többek között felszólítják a kormányokat arra, hogy folyamatosan gyűjtsenek, dolgozzanak fel és publikáljanak demográfiai adatokat. Készítsenek rendszeresen népesség-előreszámításokat, közzöljenek adatokat a kisebbségi csoportokra vonatkozóan, fejlesszék a vándorlási (mind az országon belüli, mind a nemzetközi vándorlásra vonatkozó) statisztikát. Felhívják a kormányokat arra is,

hogy vegyenek részt az ENSZ 1990. évi (vagy a körüli) népszámlálási és lakás-számlálási programjában. Emellett bővítsék a reprezentatív felvételek programját, elsősorban a termékenységre, a családtervezésre, az anyák és a gyermekek egészségi állapotára, a halandóságra és a vándorlásokra vonatkozóan. Hangsúlyozzák az ajánlások azt is, hogy a statisztikai adatgyűjtésekben az egyénekről szóló adatok bizalmas jellegét és titkosságát biztosítani kell. Felhívják a kormányok figyelmét arra, hogy ahol szükséges létesítsenek, vagy ahol már megvan, fejlesszék tovább az anyakönyvi rendszert s a népességnylvántartásokat annak érdekében, hogy a szükséges népmozgalmi adatok megfelelő bizonylati bázison álljanak rendelkezésre.

A demográfiai kutatásokkal kapcsolatban elsősorban a termékenységgel, a családtervezéssel, a születésszabályozási módszerekkel kapcsolatos kutatások előbbségét hangsúlyozzák, ezek mellett növekvő az operatív kutatások szerepe is. A kutatások terjedjenek ki a népesedési folyamatoknak a gazdasági-társadalmi fejlődéssel való összekapcsolására, s az ilyen fajta kutatási eredményeket is tegyék közzé.

Nem kevésbé fontos az a négy javaslat, amely az *irányítás, a képzés, a tájékoztatás és a hírközlés* feladatairól szól: „Felkérjük a kormányokat, alakítsák ki képzett személyek megfelelő testületét integrált népesedés- és fejlesztéspolitika, tervek és programok hatékony kidolgozására és megvalósítására minden szinten. Ebben a tekintetben a kormányoknak és oktató intézményeknek fokozott erőfeszítéseket kell tenniük nemzeti és nemzetközi szinten, hogy még jobban megkönnyítsék a demográfiai vizsgálatok integrálását a tantervekbe a politika kidolgozói és végrehajtói számára, akik a fejlesztési programokat tervezik és megvalósítják . . .

Felszólítjuk a kormányokat és a kormányközi szervezeteket, hogy hatékonyabban használják fel a rendelkezésre álló, népesedésre vonatkozó adatokat, és e célból létesítsenek fórumokat, amelyek fontossági sorrendet állapítanak meg a demográfia területein a népesedésről szóló adatok és vizsgálatok eredményei alapján, és szükség szerint figyelembe veszik ezek módosítását; ezen kívül fokozni kell a nemzeti és nemzetközi támogatást az információk terjesztésének és cseréjének javítására, országos szinten.”

Magyar szempontból ezek az ajánlások megerősítik azt a tevékenységet, amelyet eddig is folytattunk, s amelynek szükségességét a Minisztertanács 1984. szeptemberi döntése alátámasztotta. A rendszeresen közzétett és széles körben publikált népszámlálási adatokat hazánkban kiegészítik a két népszámlálás közötti mikrocenzus adatai, s mindazok a reprezentatív adatgyűjtések, amelyeket az Egységes Lakossági Adatgyűjtési Rendszer (ELAR) keretében gyűjtünk, dolgozunk fel és teszünk közzé. Az 1984. októberi mikrocenzus aktuális információkkal gazdagítja a demográfiai adatok körét főként az idősebb népességre, a szülőképes korban levő nőkre s a gyermekek ellátásával kapcsolatos tevékenységekre vonatkozóan.

## 8. A kormányok és a nemzetközi szervezetek szerepe

A Világ Népesedési Akcióterv külön fejezetben foglalkozik azzal, hogy a népesedéspolitika megvalósításában mi az egyes nemzeti kormányok szerepe, és ehhez milyen támogatást kell nyújtaniok a nemzetközi szervezeteknek. Az 1974-ben elfogadott alapelvek egy része a gyakorlatban megvalósult. Az elmúlt tíz év tapasztalatai azt mutatták, hogy a népesedéspolitika sikere azon is múlik, hogy az adott ország kormánya milyen mértékben ösztönzi annak végrehajtását. A gyakorlat mutatta meg azt is, hogy a nemzetközi szervezetek, köztük nemcsak az ENSZ,

hanem a nem kormányközi szervezetek is jelentős szerepet vállalhatnak a népesedési kérdések nemzeti és nemzetközi befolyásolásában.

Az Egyesült Nemzetek Szervezete keretében a legjelentősebb feladatot a következő szervezetek látták el:

- a Népesedési Főosztály (Population Division), amely demográfiai elemzéseket végez, és a módszertani fejlesztésért felelős;
- a Statisztikai Hivatal (Statistical Office), amely az egyes országok demográfiai adatait összegyűjti, összegzi, publikálja, és ajánlásokat dolgoz ki a statisztikai módszerek egységesítése s az adatok összehasonlíthatósága érdekében;
- a Technikai Együttműködési és Fejlesztési Főosztály (Department of Technical Cooperation for Development), amely a népesedési programok végrehajtását segíti szakértőkkel és technikai eszközökkel;
- a Népesedési Alap (Fund for Population Activities), amely szervezi és irányítja a világszintű és a több országot érintő népesedési programokat, biztosítja azok pénzügyi támogatását;
- a regionális ENSZ bizottságok népesedési részlegeiken keresztül irányítják a regionális tevékenységet, végzik a regionális elemző munkát;
- egyes szakosított szervezetek: főleg a környezetvédelmi (UNEP), a gyermekalap (UNICEF), a munkaügyi (ILO), az élelmezésügyi (FAO), a nevelés- és oktatásügyi (UNESCO), az egészségügyi szervezet (WHO), a Világbank (World Bank) a saját területükön és vizsgálati körükben végeznek közvetlen vagy közvetett demográfiai tevékenységet.

Ezek a szervezetek nemcsak tudományos munkát végeztek, és tapasztalatcsere-lehetőséget biztosítottak az elmúlt évtizedben, de sok esetben igen jelentős anyagi és technikai eszközöket is bocsátottak a fejlődő világ rendelkezésére. (A legutóbbi kínai népszámlálást például ilyen segítség nélkül aligha lehetett volna lebonyolítani.)

A nem kormányközi szervezetek közül a legjelentősebbek

- a Nemzetközi Családtervezési Szövetség (IPPF),
- a Nemzeti Népeségtudományi Unió (IUSSP),
- a Nemzeti Demográfiai Kutatásokat Koordináló Bizottság (CICRED).

Újfajta és gyümölcsözőnek ígérkező tevékenység bontakozott ki a parlamenti képviselők körében 1979 óta. A népesedési kérdések megértését és az ezekhez szükséges jogszabályok kialakítását (és az országok közötti tapasztalatcserét is) jól segítik a regionális parlamenti csoportok.

A mexikóvárosi konferencia a nemzetközi együttműködés szerepének növelése érdekében kilenc ajánlást hagyott jóvá, amelyek arra hívják fel a figyelmet, hogy bővíteni kell nemzetközi segítséggel és közreműködéssel is a demográfiai tervezést, a biológiai, orvos- és társadalomtudományi kutatásokat, az ezekhez szükséges adatgyűjtést és elemzést. Ennek érdekében – ugyancsak a nemzetközi szervezetek közreműködésével – az országok közötti tapasztalatok cseréjét rendszeressé kell tenni.

Mindezekben a tevékenységekben növekszik az ENSZ Népesedési Alapjának (UNFPA) vezető szerepe.

### Néhány következtetés

A konferencia alapvető céljait elérte: megvizsgálta a tíz évvel korábban hozott ajánlások megvalósításának helyzetét, és megfogalmazta a következő időszakra vonatkozó ajánlásokat. Ezek a most megvitatott és elfogadott ajánlások már nemcsak egy évtizedet fognak át, hanem kitekintenek az ezredfordulóig terjedő, sőt az ezt követő időszakra is.

Bár az új ajánlások nem hoztak alapvetően eltérő elemeket a Világ Népesedési Akciótervbe, de megfelelően kiemelik és jól súlyozzák a mai legfontosabb tennivalókat.

Egyértelműbben indulnak ki abból az alapelvből, hogy elsődleges a társadalmi–gazdasági fejlesztés és az ehhez szükséges béke és nemzetközi együttműködés.

Kétségtelen, hogy elsősorban a fejlődő világ számára fogalmazott meg a mexikóvárosi konferencia irányokat és ajánlásokat. Arányaiban lényegesen kevesebb az, ami a fejlett országokra vonatkozik. A világ népesedésének egyensúlya szempontjából azonban jó irányban és helyes mértékben haladt előre ez a konferencia.

Mint minden mai nagy nemzetközi konferencián, a mexikóvárosi Világ Népesedési Konferencián is a politikai kérdések kerültek előtérbe, hiszen nem lehet függetleníteni a népesedés helyzetét és az ezzel kapcsolatban szükséges intézkedéseket attól, hogy milyen a világ politikai arculata, s milyenek az erőviszonyok. Nagy eredménynek tarthatjuk azt, hogy az esetek többségében a szocialista országok egységes nézetei – amelyhez számos fejlődő ország is csatlakozott – többségi véleményként fogalmazódtak meg. Ezzel meg lehetett akadályozni azt, hogy az Egyesült Államok nemegyszer szélsőséges javaslatai tért nyerjenek.

A konferencián a szocialista országokat – s a fejlődő világ többségét – a népesedési kérdések iránt elkötelezett kormányzati tisztségviselők és szakemberek képviselték, akik szót értettek a vitatott kérdésekben. Az Egyesült Államok delegációját a Szabad Európa Rádió igazgatója vezette, és a delegáció tagjai közt is hasonló indíttatású vezetők voltak. Ez a tény önmagában is visszatetszést keltett.

Kétségtelen, hogy továbbra is maradtak eltérő vélemények, és továbbra is érvényesülni fog eltérő gyakorlat az egyes kormányok népesedéspolitikájának kialakításában és megvalósításában. Az összkép azonban kedvező. Örömkre szolgálhat, hogy a magyar népesedéspolitika alapelvei, valamint népesedési helyzetünk megoldására tervezett intézkedéseink tartalma a konferencia során kedvező visszhangra talált. Az az alapelv, amely az emberi jogokat szem előtt tartva és erősítve a szabad és közvetlen befolyástól mentes családtervezést hangsúlyozza, megfelel a mi népesedéspolitikánknak.

A mexikói konferencia is kiemelte annak a törekvésnek a helyességét – s ez a magyar gyakorlat –, hogy a közép- és hosszú távú társadalmi–gazdasági tervek integráns részévé kell tenni a népesedéspolitikát, mert csak így van reményünk arra, hogy hosszabb távon kedvező irányba tudjuk befolyásolni a népesedési tendenciákat.

A mexikói konferencián való részvételünk azt bizonyította, hogy bár kis ország vagyunk, a magyar kormány állásfoglalására a világ népei odafigyelnek, és nyugodtan a világ népei elé tárhatjuk mindazokat az elképzeléseket, amelyeket a magyar kormány az elmúlt évtizedben a népesedéspolitikával kapcsolatban megfogalmazott, és amilyen gyakorlatot ez irányban folytatott. Ez a tevékenység az ENSZ alapelveivel összhangban van és a mi szocialista elveinknek is megfelel.

#### РЕЗЮМЕ

Автор очерка останавливается на важнейших событиях и выводах созванной Генеральной Ассамблеи ООН и состоявшейся 6—14 августа 1984 года в Мексикосити II-ой Международной конференции по народонаселению. Очерк содержит следующие разделы: 1. Основные принципы и цели мирового плана действий; 2. связь между общественно-экономическим развитием и народонаселением; 3. движение численности населения — демографическая политика; 4. плодивитость и смертность, положение женщин;

5. территориальное распределение, внутренняя и международная миграция; 6. состав населения; 7. демографические исследования, преподавание демографических дисциплин, поток информации; 8. роль правительств и международных организаций.

Автор придает большое значение той точке зрения, что разработка и осуществление собственной демографической политики является суверенным правом каждого государства. Принимая во внимание этот основной принцип, Конференция приняла т. н. рекомендации, среди которых четыре указывают на взаимосвязь между общественно-экономическим развитием и народонаселением.

Согласно мнению автора Конференция достигла своей основной цели: сформулированные в мировом плане действий новые рекомендации правильно отражают приведенные выше основные принципы, для осуществления которых требуются мир и международное сотрудничество.

### SUMMARY

The study reports on the events and most important lessons of the 2nd World Population Conference, convened by UN General Assembly, held in Mexico City, 6–13 August 1984. The lessons of the Conference are discussed under the following headings: 1. basic principles and aims of the Plan of Action of World Population; 2. connections between socio-economic development and population movement; 3. population increase – population policy; 4. fertility and mortality rates, conditions of women; 5. regional distribution, home and international migration of the population; 6. population structure; 7. demographic research, education, information flows; 8. the role of governments and international organizations.

In the author's opinion, the declaration point, according to which the formation and realization of population policy is the shaping right of every nation, is of great importance. Given this knowledge the Conference adopted so-called recommendations, of which four items stress the connections between socio-economic development and population movement.

In the author's opinion the Conference achieved its main purposes: the new recommendations of the Plan of Action of World Population reflect adequately the basic principles given above, the realisation of which requires peace and international co-operation.



## A NÉPESSÉG SZÁMÁNAK ÉS STRUKTÚRÁJÁNAK ALAKULÁSA MAGYARORSZÁGON AZ EZREDFORDULÓIG

DR. MONIGL ISTVÁN – DR. VUKOVICH GABRIELLA

A népesedéssziszti adatok tanúsága szerint a Magyarország mai területén élő népesség száma az elmúlt két évszázad során százévenként lényegében megkétszereződött. A II. József által elrendelt 1784–1787. évi népszámlálás 2 682 595 főt állapított meg, a közel száz évvel későbbi, a hivatalos magyar statisztikai szolgálat által 1869-ben végrehajtott első népszámlálás szerint a mai országterületen élő népesség száma 5 011 310 fő, míg hazánk népessége 1980-ban 10 710 000 fő volt.

A népesség száma 1980-ig – a két világháború időszakát kivéve – évről évre nőtt, a növekedés üteme azonban természetesen nem volt egyenletes. Természetes fogyás a legutóbbi időig csak az első világháború egymást követő négy éve alatt (1915-ben, 1916-ban, 1917-ben és 1918-ban) és a második világháború utolsó évében következett be. 1981 óta minden évben csökken a népesség száma: 1981-ben 2000 fővel, 1982-ben 11 000 fővel, 1983-ban 21 000 fővel, 1984-ben előreláthatóan 22–23 000 fővel lesz kevesebb, mint az előző évben. A népesség számának csökkenése természetesen nem érte váratlanul a demográfusokat, hiszen a nettó reprodukciós együttható alakulása, az intrinsic szaporodási arányszám értéke stb. alapján már az 1960-as évek első fele óta nyilvánvaló volt, hogy a csökkenés elkerülhetetlen. A népességcsökkenés ténye azonban a szélesebb közvélemény számára bizonyos fokig meglepetést jelentett, és a jelenségnek és következményeinek esetenként szélsőséges értékelését váltotta ki.

A demográfiai kutatások egyik legjelentősebb feladata lesz – a jelenség várhatóan hosszan tartó jellegét is figyelembe véve – a népességcsökkenés, az e mögött meghúzódó, illetve ezzel párhuzamosan bekövetkező strukturális változások demográfiai, társadalmi és gazdasági hatásainak, következményeinek feltárása, a népességcsökkenéssel összefüggő népesedéspolitikai megalapozása.

Tanulmányunk a legutóbbi népesség-előreszámítás és a közelmúltban megkezdődött kutatás alapján áttekinti a hazai népességcsökkenés várható alakulását, egyes demográfiai sajátosságait és néhány társadalmi–gazdasági összefüggését.

### I. A NÉPESSÉGSZÁM VÁRHATÓ ALAKULÁSA

Magyarország népességének természetes fogyása 1981-ben kezdődött, és a Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutató Intézetében végzett népességelőreszámítás eredményei szerint ezzel hosszan tartó folyamat indult meg.

### Az előreszámítási változatok

Az 1981 és 2001 közötti időszakra szóló népesség-előreszámítás négy változatban készült. Az egyes változatok termékenységi, halandósági és vándorlási hipotézisei a jelenségek múltbeli tendenciáiból indulnak ki, így tartalmazzák az ezekből fakadó adottságokat. Ugyanakkor azonban figyelembe veszik a tendenciák – adottságok szabta korlátok közötti – kedvező befolyásolásának lehetőségét is.

Az I. – a technikai – változat azt tükrözi, hogy az 1980. évi termékenység és halandóság állandósulását és a vándorlás hiányát feltételezve hogyan alakul a népesség száma és korösszetétele, tehát milyen hatást gyakorol az 1980. január 1-én megfigyelt népességstruktúra a népesség jövőbeni számára és korösszetételére. A II/1., II/2. és II/3. jelű változatok érdemi népesség-előreszámítások, amelyek a várható népességfejlődés egy-egy feltételezhető irányát jelentik.

A II/1. változat termékenységi hipotézise ( $t_1$ ) szerint a teljes termékenységi arányszám 1986-ig az 1975 és 1980 között megfigyelt ütemben csökken, 1986-ban eléri az 1,50-os értéket, 1987 és 1996 között folyamatosan emelkedik az 1,85-os értékig, majd 2000-ig ezen a szinten változatlan marad. A halandósági hipotézis ( $h_1$ ) szerint a korszpecifikus halandóság 1991-ig az 1970 és 1980 között megfigyelt ütemben változik, 1992-től pedig az elért szinten változatlan marad.

A II/2. változat termékenységi hipotézise ( $t_2$ ) 1986-ig megegyezik a  $t_1$  hipotézissel, a teljes termékenységi arányszám 1987 és 1996 között folyamatosan emelkedik, majd az 1,95-os értéken stabilizálódik. A  $h_2$  halandósági hipotézis szintén megegyezik 1986-ig a  $h_1$  hipotézissel, 1987 és 1991 között azonban a változás üteme az 1970 és 1980 között megfigyelt ütem felével egyenlő, ezt követően az elért szinteken stabilizálódnak a korszpecifikus halálozási arányszámok.

A II/3. előreszámítási változat  $t_3$  jelű termékenységi hipotézise 1986-ig megegyezik a  $t_1$  hipotézissel, 1987 és 1996 között a teljes termékenységi arányszám 2,05-ra emelkedik, majd 2000-ig változatlan marad. A  $h_3$  halandósági hipotézis 1991-ig megegyezik a  $h_1$  hipotézissel, 1992-től pedig azzal számol, hogy a korszpecifikus halandóság minden életkorban fokozatosan – 2000-ig összesen 10 százalékkal – csökken.

Az érdemi előreszámítási változatok a vándorlás tekintetében azonos feltételezést tartalmaznak: vándorlási hipotézisük az 1970-es években megfigyelt belső vándorlás fokozatosan mérséklődő ütemű csökkenésével számol.

Az előreszámítás az 1980. évi népszámlálás nem és korév szerint bontott népességéből indul ki.

### A népesség számának várható alakulása

Az érdemi változatok a 2001. január 1-én várható népességszámokat tekintve alsó, középső és felső értéket adó, és így – mai ismereteink szerint – a népességfejlődés valószínű intervallumát meghatározó előreszámítások. Az *alsó változat* (II/1.) a népességfejlődésnek azt a lehetséges irányát mutatja, amely a népesezési folyamatok jelentősebb kedvező befolyásolása nélkül valósulhat meg. A *középső változat* (II/2.) folyamatos, hatékony népesedés-, szociál- és egészségügyi politikát tételez fel. A *felső változat* (II/3.) jelentősen javuló gazdasági körülmények között, a társadalompolitika szerves részeként megvalósuló, hatékony és következetes népesedéspolitikai programot feltételez, amelynek következtében a termékenység jelentős mértékben nő, és amely a halandóság területén nemcsak a romlás megállítását, hanem javulást is képes elérni.

1. tábla

## A népesség számának várható alakulása az előreszámítási változatok szerint

Év	A népesség száma a (az)			
	I.	II/1.	II/2.	II/3.
	változat szerint (ezer fő)			
1981 . . . . .	10 712,9	10 712,6	10 712,6	10 712,6
1982 . . . . .	10 711,8	10 706,3	10 706,3	10 706,3
1983 . . . . .	10 706,3	10 690,2	10 690,2	10 690,2
1984 . . . . .	10 697,1	10 665,0	10 665,0	10 665,0
1985 . . . . .	10 684,6	10 631,4	10 631,4	10 631,4
1986 . . . . .	10 669,9	10 590,4	10 590,4	10 590,4
1987 . . . . .	10 653,6	10 542,7	10 544,2	10 545,3
1988 . . . . .	10 636,3	10 495,7	10 499,7	10 501,9
1989 . . . . .	10 618,4	10 449,8	10 457,1	10 460,7
1990 . . . . .	10 600,3	10 405,3	10 416,8	10 422,1
1991 . . . . .	10 582,8	10 363,1	10 379,6	10 386,7
1992 . . . . .	10 566,1	10 323,5	10 345,9	10 355,2
1993 . . . . .	10 550,8	10 287,7	10 316,5	10 330,6
1994 . . . . .	10 537,4	10 256,4	10 292,2	10 313,3
1995 . . . . .	10 526,2	10 229,7	10 273,3	10 303,7
1996 . . . . .	10 517,1	10 207,9	10 259,8	10 301,6
1997 . . . . .	10 509,7	10 190,8	10 251,6	10 306,8
1998 . . . . .	10 503,5	10 175,1	10 244,8	10 314,7
1999 . . . . .	10 497,7	10 160,0	10 238,6	10 324,3
2000 . . . . .	10 491,5	10 144,5	10 231,9	10 334,5
2001 . . . . .	10 484,2	10 127,6	10 223,8	10 344,0

Az I. változat eredményei azt tükrözik, hogy az ország lakossága az 1980. évi termékenység és halandóság stabilizálódása esetén – a kialakult korstruktúra következtében – 226 000 fővel mindenképpen csökken az ezredfordulóig. Tekintettel azonban arra, hogy a következő másfél-két évtizedben számolni kell a népesedési folyamatok 1980. évinél kedvezőtlenebb alakulásával a ténylegesen várható népességcsökkenés mértéke ennél nagyobb lehet és kedvező esetben 366 000, kedvezőtlen esetben 582 000 főt tehet ki. Az Országos Tervhivatal által a rövid, közép- és hosszú távú tervezés számára 1983-ban elfogadott II/2. előreszámítási változat szerint az ország népessége 2001-ig 486 000 fővel csökken.

A számítások azt mutatják, hogy a népességcsökkenés tartós és folyamatos lesz. Az ezredforduló utáni népességfejlődés jellemzőit ma még nem ismerjük eléggé. A kutatások azonban arra engednek következtetni, hogy ha az 1980-as évek elején tapasztalható tendenciákat nem sikerül lényegesen kedvezőbbé tenni, majd megfordítani, akkor a népesség csökkenése az ezredforduló után is folytatódhat.

A népesség számának alakulása hosszú távú hatással a közeljövőben nehezen befolyásolható, elsősorban azért, mert a népesség korstruktúrája adott, és – mint ezt az I. (technikai) változat eredményei is jelzik – a struktúra önmagában, az 1980. évi termékenység és halandóság stabilizálódása esetén is hordozza a népességszám csökkenésének lehetőségét. Emellett azonban azt is figyelembe kell venni, hogy a halandóság, amelynek kedvezőtlen alakulása – mint később utalunk rá – fontos szerepet játszik a hazai népességcsökkenésben, csak lassan, hosszabb idő alatt befolyásolható kedvező irányban, a termékenység tartósan kedvező befolyásolása pedig jelentős és folyamatos erőfeszítés igényét támasztja a népesedéspolitikával szemben.

## II. A NÉPESSÉGCSÖKKENÉS NÉHÁNY SAJÁTOS VONÁSA MAGYARORSZÁGON

A közelmúlt hazai népességfejlődésének egyik sajátos vonása, hogy – számos más fejlett ország tapasztalataival ellentétben – a népesség számának csökkenését nemcsak a *termékenység* hosszabb ideje megfigyelhető csökkenése és az így kialakult kedvezőtlen korstruktúra okozza, hanem a *halandóság* romlása is fontos szerepet játszik abban.

Az 1970-es évtized végén az európai országok közül csak a Német Demokratikus Köztársaságban volt magasabb a nyers halálozási arányszám a magyarországinál, Ausztriában pedig megközelítette a magyarországi értéket, az időskorú népesség aránya ugyanakkor mindkét országban magasabb, mint Magyarországon.

Az 1976–1980. évek átlagában Magyarországon a nyers halálozási arányszám 12,9 ezrelék volt, 1980-ban 13,6 ezreléket ért el. Ezek az értékek mind a fejlett egészségügyi kultúrájú országokhoz, mind az 1960-as évek első felének hazai adataihoz képest igen magasak.

A nyers halálozási arányszám és a halálozások száma 1976–1980. évi kedvezőtlen alakulásának oka egyrészt az ország népességének öregedése, másrészt a korszpecifikus halálozási arányszámok egyes korcsoportokban tapasztalható emelkedése az 1960-as évek közepe óta.

A népesség-előreszámítás halandósági hipotézisei azzal számolnak, hogy a korszpecifikus halálozási arányszámok 1991-ig tovább romlanak, mely esetben a népesség számának csökkenésében a jövőben is jelentős szerepet játszanak a kedvezőtlen halandósági viszonyok. Mindemellett a népesség számának csökkenése alapvetően a születések számában, a termékenységben mutatkozó jelentős mértékű csökkenés eredménye.

A nyers élveszületési arányszám 1980-ra igen alacsony szintre, 13,9 ezrelékre esett. Ennek egyik oka azonban a népesség korösszetétele. Ha a termékenységnek a korstruktúra hatását kiküszöbölő mutatóját, a teljes termékenységi arányszámot tekintjük, az 1970-es évek közepe óta tartó csökkenést tapasztalunk. A mutatószám az elmúlt két évtized folyamán többször a reprodukció biztosításához általában szükségesnek tartott 2,10-os érték alá esett. Az elkövetkező néhány évben a termékenység további csökkenésére számíthatunk – az előreszámítás termékenységi hipotézisei a teljes termékenységi arányszám 1,5-es értékre süllyedésével számolnak –, emelkedést csak az 1980-as évtized második felében várhatunk. A teljes termékenységi arányszám azonban még a legoptimistább termékenységi hipotézis szerint is csak 2,05-os értéket ér el 1996-ban (ezt követően pedig stagnál), tehát a reprodukciót biztosító szint alatt marad.

A születések számának további csökkenésére számíthatunk tehát, egyrészt a termékenység csökkenése, másrészt a propagatív korú nők korösszetételének kedvezőtlen alakulása miatt. Az 1980-as évek első felében lépnek ugyanis szülőképes korba az 1960-as években született, kis létszámú születési kohorszokba tartozó nők. Mivel pedig – az elmúlt évek tapasztalatai szerint – az összes szülések kb. 70 százaléka a 20–29 éves nők szüléseiből adódik, a születésszám további csökkenése elkerülhetetlennek látszik.<sup>1</sup>

<sup>1</sup> Az 1984. szeptemberben elfogadott és nyilvánosságra hozott új távlati népesedéspolitikai koncepció és a megszülető konkrét intézkedések alapján – az intézkedések jellegétől, határfokától is függően – várható, hogy a születések számának csökkenése már 1985-től korlátozódik, s ezt követően nem zárható ki a kialakult csökkenő tendencia megváltozása sem. Mindez természetesen kedvezően érinti a népességcsökkenés folyamatát is; kisebb lehet a csökkenés mértéke, maga az előrejelzett csökkenés azonban várhatóan hosszabb távon is fennmarad.

2. tábla

## A születések és halálozások, valamint a természetes szaporodás várható alakulása

Év	A születések		A halálozások		Természetes szaporodás, illetve fogyás		A születések		A halálozások		Természetes szaporodás, illetve fogyás	
	száma (ezer fő)		száma (ezer fő)		száma (ezer fő)		száma (ezer fő)		száma (ezer fő)		száma (ezer fő)	
	I. változat		II/1. változat		II/2. változat		II/3. változat					
1980	148,6	145,2	148,5	145,2	148,5	145,2	148,5	145,2	148,5	145,2	3,3	145,2
1981	145,1	146,2	140,6	146,8	140,6	146,8	140,6	146,8	140,6	146,8	-6,2	146,8
1982	141,8	147,2	132,2	148,3	132,2	148,3	132,2	148,3	132,2	148,3	-16,0	148,3
1983	138,8	148,0	124,4	149,6	124,4	149,6	124,4	149,6	124,4	149,6	-25,2	149,6
1984	136,3	148,7	117,3	150,9	117,3	150,9	117,3	150,9	117,3	150,9	-33,6	150,9
1985	134,5	149,2	110,7	151,9	110,7	151,9	110,7	151,9	110,7	151,9	-41,2	151,9
1986	133,3	149,7	105,0	152,7	106,6	152,8	106,6	152,8	107,6	152,8	-46,2	152,8
1987	132,6	149,9	106,5	153,6	108,7	153,2	108,7	153,2	110,2	153,6	-44,6	153,6
1988	132,3	150,2	108,4	154,4	111,1	153,7	111,1	153,7	113,2	154,5	-42,6	154,5
1989	132,3	150,3	110,6	155,1	113,8	154,1	113,8	154,1	116,5	155,2	-40,4	155,2
1990	132,8	150,3	113,4	155,8	117,1	154,5	117,1	154,5	120,5	155,9	-37,3	155,9
1991	133,8	150,5	116,7	156,4	121,0	154,8	121,0	154,8	124,9	156,5	-33,8	156,5
1992	135,4	150,7	120,6	156,4	125,5	154,9	125,5	154,9	130,1	154,8	-29,4	154,8
1993	137,5	150,9	125,2	156,6	130,7	155,0	130,7	155,0	135,9	153,3	-24,4	153,3
1994	139,8	151,0	130,0	156,7	136,1	155,2	136,1	155,2	142,2	151,9	-19,0	151,9
1995	142,1	151,2	134,8	156,7	141,7	155,3	141,7	155,3	148,4	150,6	-13,6	150,6
1996	144,0	151,3	139,4	156,7	146,9	155,2	146,9	155,2	154,3	149,3	-8,3	149,3
1997	145,2	151,4	140,7	156,4	148,3	155,1	148,3	155,1	155,8	147,9	-6,8	147,9
1998	145,7	151,5	141,1	156,3	148,8	155,0	148,8	155,0	156,4	146,7	-6,2	146,7
1999	145,5	151,7	140,7	156,2	148,3	155,0	148,3	155,0	155,9	145,7	-6,7	145,7
2000	144,6	151,9	139,3	156,3	146,9	155,1	146,9	155,1	154,4	145,0	-8,2	145,0

A halálozások száma – a népesség korösszetétele és a kedvezőtlen halandósági viszonyok következtében – emelkedni fog, és az ezredfordulóig minden évben meghaladja a születések számát. (A II/3. előszámítási változat, amely mind termékenységi, mind halandósági hipotézise szempontjából a legoptimistább, 1996-tól jelez kismértékű pozitív természetes szaporodást.)

\*

A hazai népességfejlődés másik fontos sajátosságává vált, hogy a belső vándorlás csak kismértékben befolyásolja a népesség számának alakulását. A vándorlás viszonylag jelentéktelen szerepének magyarázata elsősorban a termékenység és a halandóság terén településtípusok szerint mutatkozó különbség elmúlt másfél-két évtizedi csökkenésében rejlik.

3. tábla

## A teljes termékenységi arányszám településtípusonként

Év	Budapest	A többi város	Községek
1965 . . . . .	1,18	1,64	2,15
1970 . . . . .	1,49	1,84	2,28
1975 . . . . .	1,93	2,27	2,68
1980 . . . . .	1,58	1,84	2,11

4. tábla

## A korszpecifikus halálozási arányszámok településtípusok szerint

Korév, korszoport (éves)	Budapest				A többi város				Községek			
	1965	1970	1975	1980	1965	1970	1975	1980	1965	1970	1975	1980
0 . .	44,1	41,8	39,4	24,3	37,3	33,6	29,7	21,4	38,3	35,4	32,7	24,1
1 . .	1,2	1,4	0,8	0,9	2,5	1,6	0,9	0,9	3,0	2,3	1,5	1,3
2 . .	0,6	0,7	0,4	0,7	1,1	1,1	0,7	0,5	1,5	0,9	0,8	0,7
3-4 .	0,6	0,5	0,6	0,3	0,5	0,4	0,4	0,4	0,8	0,7	0,6	0,4
0-4 .	11,0	10,3	11,0	4,6	8,7	8,0	7,9	4,1	8,9	8,3	8,4	4,9
5-9 .	0,4	0,3	0,3	0,2	0,4	0,3	0,3	0,3	0,4	0,4	0,4	0,3
10-14 .	0,4	0,3	0,4	0,3	0,3	0,4	0,3	0,3	0,4	0,4	0,4	0,4
15-19 .	0,6	0,5	0,6	0,6	0,6	0,6	0,6	0,6	0,8	1,0	0,9	0,9
20-24 .	0,7	0,7	0,7	0,8	0,9	0,8	0,8	0,9	1,1	1,2	1,3	1,2
25-29 .	0,9	0,9	0,8	1,1	0,8	1,1	1,0	1,0	1,3	1,4	1,2	1,5
30-34 .	1,3	1,2	1,3	1,5	1,3	1,2	1,4	1,6	1,6	1,6	1,8	1,7
35-39 .	2,0	1,8	1,9	2,3	2,0	1,8	2,0	2,5	2,1	2,4	2,3	3,3
40-44 .	2,8	3,2	3,3	4,1	2,9	3,2	3,5	3,7	3,0	3,3	3,6	5,0
45-49 .	4,5	4,6	5,5	6,7	4,2	4,5	5,5	6,2	4,1	5,1	5,8	7,0
50-54 .	6,9	7,4	8,7	10,0	6,9	6,8	8,2	10,3	6,8	7,3	8,1	10,0
55-59 .	12,1	11,7	12,4	14,7	11,1	11,7	11,9	14,3	11,3	11,5	11,3	15,2
60-64 .	20,0	20,2	19,9	22,7	18,5	20,2	20,2	22,1	18,8	19,1	19,4	21,2
65-69 .	31,1	33,7	31,7	33,9	32,2	34,1	32,4	33,7	31,2	32,4	31,2	33,6
70-74 .	49,7	51,6	52,1	54,6	52,5	55,2	54,2	53,2	55,2	53,8	53,0	55,4
75-79 .	81,1	83,1	82,3	85,5	88,3	86,4	89,0	87,2	95,0	91,2	89,1	92,3
80-84 .	130,3	132,9	132,0	128,3	145,2	140,6	139,9	139,9	162,3	149,3	146,0	146,1
85- . .	205,2	230,4	217,1	221,5	247,3	243,4	234,3	231,7	280,4	256,1	249,3	254,4
Együtt	10,8	12,3	13,4	15,1	9,5	10,2	10,7	11,3	11,1	12,1	13,1	14,6



A településtípusok termékenységi és halandósági viszonyainak bizonyos fokú kiegyenlítődése miatt a vándorlás – amely elsősorban a magasabb termékenységű és kedvezőtlenebb halandóságú községekből az alacsonyabb termékenységű és kedvezőbb halandóságú városokba irányul – az előreszámítás 20 éves időszaka alatt mindössze 50–60 000 fővel járul hozzá az ország népességének csökkenéséhez, a településtípusok eltérő termékenységén keresztül.

### III. STRUKTURÁLIS VÁLTOZÁSOK

A népesség összlétszámán belül demográfiai, társadalmi, gazdasági szempontból egyaránt lényeges a különböző ismérvek szerinti népességstruktúra, a struktúra változásának vizsgálata. A továbbiakban a korstruktúrának és a népesség elhelyezkedésének várható alakulásával, majd a demográfiai hullámokkal foglalkozunk.

#### *A korstruktúra alakulása*

A magyar népesség főbb korcsoportok szerinti megoszlásának alakulása a többi európai országhoz hasonló képet mutat. A ma munkaképes korúnak nevezett 15–59 évesek aránya az elmúlt száz év során alig változott, 1880 és 1980 között 58 százalékról 61 százalékra nőtt. Ugyanakkor jelentős a változás a gyermekkorúak és az időskorúak össznépességéhez viszonyított arányában. A 0–14 évesek aránya a múlt század végi több mint egyharmadról 1980-ra alig több mint egyötödre csökkent, a 60 évesek és idősebbek aránya pedig az 1880. évi 6,7 százalékról ugyanezen idő alatt 17,1 százalékra nőtt.

Az ezredfordulóig a gyermekkorúak létszámának és össznépességen belüli arányának további csökkenése várható. A népesség összlétszámában mutatkozó csökkenés legnagyobb része a 0–14 éves népesség számának csökkenéséből adódik. E korcsoport össznépességhez viszonyított aránya ugyanezen idő alatt közel 22 százalékról várhatóan kb. 19 százalékra esik vissza.

A munkaképes korú, 15–59 éves korcsoport össznépességen belüli aránya kissé emelkedést mutat 2000-ig (61 százalékról 62–63 százalékra nő), létszámuk ugyanakkor mintegy 140–150 000 fővel kisebb lesz.

Az időskorúak (60 éves és idősebb népesség) létszáma és aránya egyaránt növekszik, az előreszámítási változatok közül az 1980. évi termékenység és halandóság állandósulásának hatását mutató I. (technikai) változat eredményei jelzik e korcsoport létszámában a legnagyobb mértékű növekedést. Az érdemi változatok közül a II/3., amely a termékenység és a halandóság szempontjából egyaránt a legoptimistább, szintén igen nagymértékű, mintegy 126 000-s létszámgyarapodást jelez előre e korcsoportban, a másik két érdemi változat ennél 40–50 000 fővel kevesebb 60 éves és idősebb személlyel számol az ezredfordulón. E korcsoport össznépességen belüli aránya az 1980. évi 17,1 százalékról 18,7–18,9 százalékra nő.

A 14 éves és fiatalabb és a 60 éves és idősebb népességet tekintve eltartottnak, megállapíthatjuk, hogy az eltartottak össznépességen belüli arányában némi csökkenés várható. E két korcsoport együttesen a népesség 39 százalékát tette ki 1980-ban, arányuk az előreszámítás szerint 37–38 százalékra csökken 2000-re. Az eltartottak munkaképes korúakhoz viszonyított aránya, amely 1980-ban 64 százalék volt, szintén csökkenő tendenciát mutat: az ezredfordulóig 59 és 62 százalék közötti értékre esik vissza. Ez azonban nem jelenti a társadalom ún. eltartási terheinek egyidejű csökkenését, több okból. Egyrészt míg a múltban mind a gyer-

mekkorúak, mind a munkaképes koron túliak eltartásának terhe a családokra hárult, ma a gyermekek felnevelési költségeinek egy részét, az időskorúak eltartásának, gondozásának egyre nagyobb részét a társadalom magára vállalja. Az időskorúak arányának emelkedése tehát fokozza a társadalom terheit. Másrészt, bár a gyermekekkel kapcsolatos társadalmi terhek valamelyest csökkennek a fiatalok arányának csökkenésével, az is gondot jelent, hogy a gyermekekkel kapcsolatos társadalmi szolgáltatások nagy része – elsősorban a nem anyagi juttatások – nem nyújthatók az időseknek.

5. tábla

## Kiemelt korcsoportok létszáma és össznépségben belüli aránya

Év	A 0–14 évesek		A 15–59 évesek		A 60 évesek és idősebbek	
	létszáma (ezer fő)	aránya (százalék)	létszáma (ezer fő)	aránya (százalék)	létszáma (ezer fő)	aránya (százalék)
	I. változat					
1981 . . . . .	2 355,6	22,0	6 507,3	60,7	1 850,0	17,3
1991 . . . . .	2 140,6	20,2	6 461,4	61,1	1 980,8	18,7
2001 . . . . .	2 018,4	19,3	6 509,0	62,1	1 956,8	18,7
	II/1. változat					
1981 . . . . .	2 355,4	22,0	6 507,2	60,7	1 850,0	17,3
1991 . . . . .	1 961,6	18,9	6 434,5	62,1	1 966,9	19,0
2001 . . . . .	1 837,8	19,5	6 382,3	63,0	1 907,5	18,8
	II/2. változat					
1981 . . . . .	2 355,4	22,0	6 507,2	60,7	1 850,0	17,3
1991 . . . . .	1 974,4	19,0	6 437,5	62,0	1 967,7	19,0
2001 . . . . .	1 913,3	18,7	6 395,2	62,6	1 915,2	18,7
	II/3. változat					
1981 . . . . .	2 355,4	22,0	6 507,2	60,7	1 850,0	17,3
1991 . . . . .	1 985,3	19,1	6 434,5	61,9	1 966,9	18,9
2001 . . . . .	1 991,4	19,2	6 397,7	61,8	1 955,9	18,9

Az időskorúak csoportjain belül külön figyelmet kell fordítani a legidősebb korcsoportra, a 80 éves és idősebb népességre. Létszámuk jelentős mértékben növekszik: az 1980. évi 211 000-ról az ezredfordulóig 230–245 000-re. Az e korcsoportba tartozók gondozása, ellátása speciális problémát jelent, olyan erőfeszítést igényel, amelyre a társadalom ma még nincs kellőképpen felkészülve. Az öregek helyzetét ugyanis (egyéb szociális, anyagi stb. gondok mellett) súlyosbítja, hogy köztük igen magas, és várhatóan növekszik az egyedülálló – különösen az özvegy nők és az egyszemélyes háztartásban élők – aránya, akik családtagjaiktól, nem vagy kevésbé kapják meg azt a segítséget, amelyre életkoruk miatt fokozott mértékben rászorulnak.

## A népesség területi elhelyezkedésének alakulása

A népesség számának településtípusok szerinti alakulását vizsgálva érdekes és differenciált képet kapunk.

Valamelyest (100–125 000 fővel) növekszik a megyei városok népessége az ezredfordulóig, és jelentősebb mértékű (400–480 000 fős) növekedés várható a többi város népességében. Budapest és a községek népessége csökken.

6. tábla

## A népesség száma és megoszlása településtípusok szerint

Év	Budapest népességének		A megyei városok népességének		A városok népességének		A községek népességének		Összesen	
	száma (ezer fő)	aránya (százalék)	száma (ezer fő)	aránya (százalék)	száma (ezer fő)	aránya (százalék)	száma (ezer fő)	aránya (százalék)	ezer fő	százalék
1981	2 051,8	19,2	865,4	8,1	2 789,9	26,0	5 005,8	46,7	10 712,9	100,0
1991	1 928,4	18,2	876,7	8,3	2 840,3	26,8	4 937,4	46,7	10 582,8	100,0
2001	1 796,2	17,1	872,7	8,3	2 880,4	27,5	4 935,3	47,1	10 484,2	100,0
1981	2 057,4	19,2	871,6	8,1	2 814,7	26,3	4 968,8	46,4	10 712,6	100,0
1991	1 972,7	19,0	930,5	9,0	3 041,6	29,4	4 418,2	42,6	10 363,1	100,0
2001	1 899,4	18,8	975,0	9,6	3 221,0	31,8	4 032,2	39,8	10 127,6	100,0
1981	2 057,4	19,2	871,6	8,1	2 814,7	26,3	4 968,8	46,4	10 712,6	100,0
1991	1 975,9	19,0	932,1	9,0	3 046,3	29,4	4 425,3	42,6	10 379,6	100,0
2001	1 918,8	18,8	984,9	9,6	3 251,1	31,8	4 069,0	39,8	10 223,8	100,0
1981	2 057,4	19,2	871,6	8,1	2 814,7	26,3	4 968,8	46,4	10 712,6	100,0
1991	1 977,2	19,0	933,0	9,0	3 049,3	29,4	4 427,2	42,6	10 386,7	100,0
2001	1 942,4	18,8	996,9	9,6	3 290,7	31,8	4 113,9	39,8	10 344,0	100,0

7. tábla

A népesség száma korcsoportonként, településtípus szerint\*  
(ezer fő)

Település-típus	A 0-14 évesek			A 15-59 évesek			A 60 évesek és idősebbek			A népesség száma		
	1981-ben	1991-ben	2001-ben	1981-ben	1991-ben	2001-ben	1981-ben	1991-ben	2001-ben	1981-ben	1991-ben	2001-ben
				I. változat								
Budapest . . .	373,5	324,6	264,6	1 176,1	1 142,4	420,4	427,6	389,2	2 051,8	1 928,4	1 796,2	
Megyei városok . . .	191,3	180,2	156,6	554,0	565,7	126,6	142,5	150,3	865,4	876,7	872,6	
Városok . . .	666,0	604,4	562,2	1 787,5	1 834,6	397,0	448,5	438,7	2 790,1	2 840,4	2 880,5	
Községek . . .	1 124,7	1 031,5	1 035,0	2 943,7	2 966,3	905,1	962,2	933,6	5 005,8	4 937,4	4 935,3	
Együtt . . .	2 355,6	2 140,6	2 018,4	6 461,3	6 509,0	1 850,0	1 980,8	1 956,8	10 712,9	10 582,8	10 484,2	
Budapest . . .	376,1	320,7	301,6	1 232,4	1 225,7	420,4	419,6	372,2	2 057,4	1 972,7	1 899,4	
Megyei városok . . .	194,5	185,1	187,1	596,5	633,1	127,6	148,9	154,8	871,6	930,5	975,0	
Városok . . .	678,2	638,6	642,8	1 934,1	2 074,1	399,1	469,0	504,1	2 814,7	3 041,6	3 221,0	
Községek . . .	1 106,6	817,3	706,3	2 671,5	2 449,4	903,0	929,5	876,5	4 968,8	4 418,3	4 032,2	
Együtt . . .	2 355,4	1 961,6	1 837,8	6 434,5	6 382,3	1 850,0	1 966,9	1 907,5	10 712,6	10 363,1	10 127,6	
Budapest . . .	376,1	323,1	316,6	1 233,0	1 228,3	420,4	419,8	373,9	2 057,4	1 975,9	1 918,8	
Megyei városok . . .	194,5	186,4	195,4	596,7	634,0	127,6	149,0	155,5	871,6	932,1	984,9	
Városok . . .	278,2	642,7	669,2	1 934,7	2 077,2	399,1	468,8	504,7	2 814,7	3 046,3	3 251,1	
Községek . . .	1 106,6	822,1	732,2	2 673,0	2 455,7	903,0	930,1	881,2	4 968,8	4 425,3	4 069,0	
Együtt . . .	2 355,4	1 974,4	1 913,3	6 437,5	6 395,2	1 850,0	1 967,7	1 915,2	10 712,6	10 379,6	10 223,8	
Budapest . . .	376,1	325,2	331,3	1 232,4	1 228,6	420,4	419,6	382,5	2 057,4	1 977,2	1 942,4	
Megyei városok . . .	194,5	187,6	203,9	596,5	634,4	127,6	148,9	158,7	871,6	933,0	996,9	
Városok . . .	678,2	646,3	696,3	1 934,1	2 078,5	399,1	469,0	515,9	2 814,7	3 049,3	3 290,7	
Községek . . .	1 106,6	826,2	758,9	2 671,5	2 456,2	903,0	929,5	898,8	4 968,8	4 427,2	4 113,9	
Együtt . . .	2 355,4	1 985,3	1 990,4	6 434,5	6 397,7	1 850,0	1 966,9	1 955,9	10 712,6	10 386,7	10 344,0	

\* Az adatok keretítése egyedileg történt, ezért a részadatok összegei eltérnek az Együtt rovatban szereplő adatoktól.

A főváros népessége kisebb mértékben csökken (a különböző változatok 115 000 és 256 000 közötti csökkenést jeleznek), a községekben élők száma viszont igen gyors, az előreszámítás 20 éves periódusa alatt várhatóan mintegy 900 000 fős csökkenést mutat.

A három nagy korcsoport létszámának településtípusonkénti alakulása azt jelzi, hogy a legfiatalabb, 0–14 éves korcsoport létszámának csökkenése túlnyomó részben a községekben következik be, míg a városokban alig csökken az e korcsoportba tartozók száma. Ennek alapvető oka, hogy az 1970-es években a fiatal felnőttek tették ki a városokba vándorlók nagy részét, a vándorlás tehát fiatalította a városok és öregítette a községek népességét. Ugyanakkor a városi és a községi népesség termékenységének színvonala – a községekben élők termékenységének viszonylag gyorsabb csökkenése miatt – közeledett egymáshoz. A termékenységben még meglévő kismértékű különbség azonban a jövőben már nem tudja ellensúlyozni a korstruktúrából adódó következményeket.

A munkaképes (15–59 éves) népesség számának területi alakulása lényegében követi az össznépesség területi elhelyezkedésének változását.

Az időskorúak számának alakulása megint csak eltérő képet mutat. A városokban 100–150 000 fővel több nyugdíjas korú lesz az ezredfordulón, mint az előreszámítási időszak kezdetén. Budapesten a népesség számának csökkenésével egyidejűleg csökken a nyugdíjas korúak száma, arányuk azonban alig változik. A községekben ugyanakkor 2000-ben kisebb lesz a 60 évesek és idősebbek száma mint az időszak kezdetén, a községekben élő népességhez viszonyított arányuk azonban tovább növekszik.

Összefoglalóan tehát azt mondhatjuk, hogy Magyarország népességének az ezredfordulóig várható csökkenése döntően a községekben fog jelentkezni, a városok korstruktúrája és a vándorlási nyereség (a főváros kivételével) egy ideig még ellensúlyozza az alacsony termékenységet. A főváros népességének alacsony termékenységét és előregedett struktúráját a vándorlási nyereség már nem képes ellensúlyozni, a községek népességének csökkenését pedig a kedvezőtlen korstruktúra miatt a valamelyest magasabb termékenység sem akadályozhatja meg.

### *A demográfiai hullámok*

Az élveszületések száma minden népességben természetesen ingadozást mutat, az egyes években született gyermekek száma között 5–10 százalékos különbség is lehet. Ennek egyik oka és egyben következménye is az egyes generációk eltérő nagysága, másik oka lehet a termékenységi magatartás változása. Az élveszületések számának kisebb ingadozása azonban egyetlen társadalomban sem okoz különösebb gondot.

Számos feszültség forrása viszont az élveszületések számának jelentős mértékű ingadozása, hirtelen emelkedése vagy esése. Az egyes generációk tagjai, illetve továbbélői – a halandósági viszonyoktól függően – több évtizeden át jelen vannak a népességben, belépnek az oktatási rendszerbe, jelentkeznek munkaerőként, a gazdasági életben mint termelők és fogyasztók szerepelnek, nyugdíjasok lesznek, az adott kohorszba tartozó nők szülőképes korba lépnek stb. A generációk létszámának jelentős mértékű kiegyenlítetlensége tehát a társadalom és a gazdaság számára egyaránt nagy terhet jelent, illetve a különösen nagy létszámú generációk lehetőségeit, esélyeit kedvezőtlenül befolyásolja.

Magyarországon az élveszületések száma a múlt század vége – e század eleje óta évi 260 000 körüli értékről az 1980-as évek elejére évi 140 000 körüli érték-

re csökkent. A csökkenés azonban korántsem volt egyenletes. A normálisnak tekinthető ingadozásokon túl jelentős ugrások és zuhanások is bekövetkeztek, születési hullámhegyek és születési mélypontok alakultak ki.

Az 1880-as évek közepétől az 1910-es évek közepéig, tehát az első világháború kezdetéig az élveszületések száma 250–270 000 között ingadozott. 1915-ben már 83 000-rel kevesebb gyermek született, mint 1914-ben. A háború alatt a csökkenés tovább folytatódott, 1918-ban érte el mélypontját, amikor is 128 000 gyermek született, közel 143 000-rel kevesebb, mint 1914-ben. A háború befejezését követően ismét megnőtt a születésszám, 1921-ben, az első világháborút követő születési hullámhegy csúcsán több mint 250 000 gyermek született.

A két világháború között az élveszületések száma az egyes évek közötti ingadozásoktól eltekintve állandóan csökkent, 1939-ben már kevesebb mint 180 000 gyermek született. A második világháború alatt egészen 1945-ig nem következett be a háború idején várható születésszám-csökkenés, sőt 1944-ben kisebb csúcs volt megfigyelhető, 196 000 volt az élveszületések száma.

A háborús születéskiesés 1945-ben és 1946-ban mutatkozott, a születések száma mindkét évben 170 000 alatt volt. Ezt fellendülés követte, amelynek mértéke azonban meg sem közelítette az első világháború utáni születési hullámot: a második világháború utáni hullám csúcsán, 1948-ban 192 000, az 1946. évinél 23 000-rel több gyermek született.

Újabb jelentős hullámhegy alakult ki az 1950-es évek első felében, ennek tetőpontja 1954-ben volt 223 000 születéssel, ezután igen rövid idő alatt, 1962-re 130 000-re csökkent a születések száma. Az 1960-as évek elejének mélypontját fokozatos emelkedés, majd az 1970-es évek közepén újabb hullámhegy követte: az élveszületések száma 1975-ben meghaladta a 190 000-et.

Az 1970-es évek közepe óta állandóan csökken a születések száma, mélypontját feltehetőleg az 1980-as évek közepén, az érdemi előreszámítási változatok szerint 1986-ban éri el, ezután az 1990-es évek végéig emelkedés, majd – az előreszámítás szerint 1998-tól – újabb csökkenés várható.

A születési hullámhegyek és hullámvölgyek igen hosszú távú demográfiai hatással járnak. Különösen magas vagy alacsony születési évjáratok a népesség korfáján sok évtizeden keresztül, az adott kohorszok kihalásáig mutatkoznak kiszögellések vagy bevágódások formájában. Így például Magyarország 1980. évi korfáján jól látható kiszögelléseket idéz elő az 1970-es évek közepének és az 1950-es évek első felének születési hullámhegye, és tisztán látszó bevágódások vannak az 1960-as évek elejének, az 1940-es évek közepének, valamint különösen az első világháború időszakának születési hullámvölgyei nyomán.

A népesség nem és életkor szerinti összetételét az előreszámítás II/2. változata alapján 2000-ben bemutató korfán már nem mutatkozik az első világháborús születéskiesés, viszont még jelentkeznek az 1950-es és 1970-es évek elején kialakult hullámhegyek, valamint a termékenység 1980-as évek második felében várható fellendülésének hatása, csakúgy, mint az 1960-as és 1980-as évek első felének születési hullámvölgyei.

A születési hullámok a korstruktúrára gyakorolt hatáson túl további demográfiai következménnyel is járnak. Változatlan termékenységet feltételezve a nagyobb létszámú születési kohorszok szülőképes korba lépve több, a kisebb létszámúak kevesebb gyermeket hoznak világra, mint az őket megelőző, illetve követő ki egyenlített létszámú születési kohorszok tagjai. Ezáltal a hullámhegy, illetve hullámvölgy idején született kohorszok újabb demográfiai hullámok hordozói. A termékenység csökkenésének általános és folyamatos tendenciája mellett a puszt-



tán a születési kohorszok nagyságának különbsége által előidézett újabb és újabb demográfiai hullámok csillapodó amplitudóval éreztetik hatásukat több generáción keresztül.

A Magyarországon századunk első felében megfigyelt jelentősebb születési hullámhegyek és -völgyek a két világháborúhoz, a háborús születéskiesésekhez, illetve annak pótlásához kapcsolódnak.

Az évszázad második felében, az 1950-es évek elején, illetve az 1970-es évek közepén jelentkező születési hullámhegyek az ismert népesedéspolitikai intézkedések nyomán alakultak ki. Az 1970-es évek közepén azonban e nélkül is magas lett volna a születések száma, mivel ekkor léptek legaktívabb szülőképes korba az 1950-es évek első felében született nagy létszámú kohorszok leányai. A népesedéspolitikai intézkedések csak felerősítették a fellendülést, amennyiben elsősorban a szülések időzítését befolyásolták.

A mondottak fényében tehát a népesség csökkenésének megállítása, lassítása érdekében kialakítandó népesedéspolitikának célul kell tűznie minél kiegyenlítettebb létszámú kohorszok elérését. A népesedéspolitikai intézkedések bevezetésének időzítésekor pedig figyelembe kell venni a szülőképes korban levő generációk létszámát is.

#### IV. A NÉPESSÉG-ELŐRESZÁMITÁS EREDMÉNYEINEK ÉRTÉKELÉSÉRŐL

Az elmúlt évtizedekben a gazdaságilag fejlett országokban készült népesség-előreszámítások beválásának tapasztalatai mindenekelőtt nagyfokú óvatosságra intenek. Miközben egyik oldalról a népesedési folyamatok természete igen jó feltételeket kínál a különböző népesedési folyamatok, mindenekelőtt a népesség számának és struktúrájának előreszámításához, másik oldalról általánosan tűnik az a tapasztalat, hogy a népesség-előreszámítások kevéssé vagy egyáltalán nem voltak képesek figyelembe venni az előreszámítási időszakban megjelenő új fejlődési elemeket vagy tendenciákat.

A csökkenő népességek jövőbeni számának és struktúrájának megállapításakor külön nehézséget okoz az, hogy miközben az elemzést célszerű lenne kiterjeszteni több jövőbeni nemzedék alakulására – tehát akár 50–70 évre is – erre korlátozott lehetőség kínálkozik. Részletes és tudományosan megalapozott népesség-előreszámításokat ugyanis 15–20 évre készíthetünk.

Az ennél hosszabb időszakra készülő előrejelzések bizonytalansági foka megnő, mivel hipotéziseik az előrelátható demográfiai és társadalmi–gazdasági fejlődéssel csak részben megalapozhatók. Az ilyen, hosszabb időtávra szóló előrejelzések így nagyjából a már élő népesség struktúrájából következő hatások jövőbeni számszerűsítésére, a népességfejlődés valószínű fő irányainak és lehetséges alternatíváinak feltárására alkalmasak.

A 2000 utáni lehetséges népességfejlődést vizsgáló hazai kutatások eddigi eredményei azt mutatják, hogy ha az 1980-as évtized első felében kialakult termékenységi és halandósági mutatók stabilizálódnak, vagy csak kevéssé javulnak, az ezredforduló után a népességcsökkenés folytatódására kell számítanunk. Amennyiben a tendenciák már az 1980-as évtizedben lényegesen megváltoztathatók, akkor a népességcsökkenés időtartama várhatóan nem haladja meg a másfél-két évtizedet, s mértéke – bár nem elhanyagolható – nem lesz túlzottan jelentős.

A népesség-előreszámítás az 1980 és 1983 közötti 4 évben egészében és részleteiben is igen jól bevált, az eltérések ezrelékes nagyságrendűek. Ez arra utal, hogy az előreszámítás készítői jól mérték fel a jövőbeni népesedési tendenciákat,

ami azonban nem jelent egyben biztosítékot arra nézve, hogy a jó beválás a következő években is jellemző lesz.<sup>2</sup>

Az elemzés során önálló jelentőségű gondot okoz, hogy részben hiányoznak a népességcsökkenés következményeinek reális megítéléséhez szükséges tudományos alapok. Ennek alapvető oka, hogy a történelem során korábban egyetlen ország népessége sem csökkent természetes okok miatt jelentősen és tartósan. Az 1980-as évekre alakult ki a gazdaságilag fejlett európai országok egy részében az a népesedési helyzet, amely feszítő társadalmi és tudományos igényként veti fel a népességcsökkenés okainak feltárását, következményeinek, hatásainak részletes vizsgálatát, a társadalom, az állam teendőinek tudományos megalapozását. Tudományos alaposagra és mértéktartásra intve magunkat ezért is ki kell mondanunk: okfejtéseink és elemzéseink, különösen pedig következtetéseink – főként akkor, amikor túllépjük a demográfia határait – inkább kutatási hipotézisek, mint elméleti alapokon nyugvó és empirikus kutatásokkal is alátámasztott tézisek.

#### V. A NÉPESSÉGCSÖKKENÉS ÉS A STRUKTÚRAVÁLTOZÁS NÉHÁNY TÁRSADALMI–GAZDASÁGI ÖSSZEFÜGGÉSE

A jövőbeni hazai népességszám alakulásának elemzésekor szükségképpen felmerülnek a népességcsökkenésnek és a népességstruktúra átalakulásának társadalmi–gazdasági következményei és az a kérdés, hogy fel kell-e lépnie a társadalomnak a népességcsökkenés korlátozása érdekében.

##### *Társadalmi–gazdasági következmények*

A népesség számának csökkenése és struktúrájának átalakulása egymással szorosan összefüggő, el nem választható folyamat. A magyar népesség csökkenése nemzetközi összehasonlításban igen magas halandóság és közepes – bár az egyszerű reprodukciót biztosító szinttől lényegesen elmaradó – termékenység mellett kezdődött meg. Ennek következtében a népességcsökkenés szükségképpen együtt jár a fiatal korosztályok arányának csökkenésével, hosszabb távon pedig a népesség fokozódó öregedésével, és a munkaképes korú népesség számának, illetve arányának stagnálásával, vagy csökkenésével, végül a települési szerkezet kedvezőtlen fejlődésével, a kisebb települések előregedésével és részbeni funkcióvesztésével.

Megalapozottnak tűnik az az álláspont, amely szerint a fent felsorolt hatások nem elsősorban magából a népességcsökkenés tényéből, hanem az ezzel összefüggő strukturális változásokból erednek.

A társadalmi–gazdasági fejlődés szempontjából azonban ennél is lényegesebb változásnak tűnik, hogy átalakulóban van a fejlődés és a népesedés közötti kölcsönös hatásrendszer belső összefüggése. Az elmúlt 30–40 évben elsősorban a társadalmi–gazdasági fejlődésnek a népesedésre gyakorolt hatásáról beszélhetünk; a népesedési folyamatok társadalmi–gazdasági fejlődésre gyakorolt hatása ennél lényegesen kisebb volt. A demográfiai folyamatok és struktúrák változása azt mutatja, hogy a jövőben az előző évtizedekben tapasztaltnál nagyobb mértékben határozzák meg a társadalmi–gazdasági fejlődést és a fejlesztéspolitikát.

<sup>2</sup> Az 1984. évi adatok alapján azt várhatjuk, hogy a népességcsökkenés a prognózisban 1984-re jelzett 33–34 000 főnél kisebb lesz, és valószínű, hogy nagysága az 1983. évi 22 000 fő körül alakul. Ebben szerepet játszik az élveszületések számának a prognosztizáltnál kisebb mértékű csökkenése és a prognosztizáltnál kisebb halálozás is.

Fontos kérdés, hogy ezt a korábbiaknál nagyobb demográfiai determináltságot hogyan minősíthetjük. Semleges-e a fejlődés szempontjából? Ha nem semleges, akkor a különböző hatások eredőjeként végső soron kedvező vagy kedvezőtlen hatást gyakorol-e a fejlődésre? Ha mérlegelési alapnak a fejlődés folyamatában a fejlődés mértékét, strukturális kiegyensúlyozottságát és a demográfiai indíttatású konfliktusok minimalizálását, illetve racionális kezelhetőségét tekintjük, a fejlődés végső céljaként a népesség anyagai jólétének és kulturális szintjének növekedését, történelmi távlatban pedig a népesség munkához nem kapcsolódó tényezőkön alapuló strukturáltságának fokozatos csökkenését, az ilyen alapú társadalmi kiegyenlítődést fogadjuk el, akkor kétségtelen, hogy a korábbinál nagyobb szerephez jutó demográfiai determinizmusok végső soron és összességükben kedvezőtlen hatásúak.

Miben foglalhatók össze ezek a kedvezőtlen hatások?

– Abszolút és relatív értelemben egyaránt szűkülnek a fejlődésnek a népesség számához, strukturájához kötődő, tehát mennyiségileg meghatározott forrásai.

– Folyamatosan növekvő erőforrásokat kötnek le a népesség strukturájából és egyes népesedési folyamatok alakulásából származó társadalmi feladatok.

– A jelenben és a közeljövőben növekvő erőforrásokat igényel a hosszabb távon – előreláthatóan 3–4 évtized távlatában – érvényesülő, kibontakozó, erősödő, kedvezőtlen tendenciák korlátozása.

– A többoldalúan kedvezőtlen demográfiai folyamatok hozzájárulhatnak a társadalmi prespektívák korlátozottsága, a társadalmi közérzet kedvezőtlenebbé válása érzésének kialakulásához, megerősödéséhez.

– Abszolút, illetve a relatív értelemben kevésbé javulnak – vagy éppen szűkülnek – azok a fejlődési tényezők, források, amelyek a népesség minőségi jellemzőihez (átlag-életkor, egészségi állapot, iskolázottság, szakképzettség, fizikai–szellemi sérültek aránya) kapcsolódnak.

– A népesedési folyamatok alakulása, de különösen a népesség csökkenése, az alacsony termékenység és a család jelentőségének csökkenése olyan értékek visszaszorulását eredményezhetik, mint a közösségi értékek, a jövőért való felelősség. Ez az egyes nemzedékek közötti érték közvetítés és -átadás természetes útjainak korlátozódásával, a fiatalok arányának csökkenéséből adódó dinamizmus csökkenésével együtt közvetlenül is befolyásolhatja a társadalmi fejlődést, e fejlődés perspektívikusságát és dinamizmusát.

Természetesen nem állíthatjuk azt, hogy kizárólag kedvezőtlen hatások származnak a jövőbeni népesedési folyamatok várható alakulásából, a népesség jövőbeni strukturális jellemzőiből. Így a csökkenő népességszám miatt kedvezőbben alakulhat az egy főre jutó fogyasztás, a társadalmi beavatkozásnak és segítségnek nagyobbak az anyagi lehetőségei a fiatal korosztályok korábbiaknál alacsonyabb létszáma miatt. Az alacsony várható átlagos élettartam, ennek stagnálása vagy csökkenése könnyíti az idősek társadalmi eltartását, a fiatal korosztályok alacsony száma csökkenti azt a feszültséget, ami a nem termelő infrastruktúra elmaradottsága miatt még hosszabb ideig jellemző lesz. Tovább bonyolítja viszont a minősítést az, hogy egyes folyamatok egyaránt mutatnak, okoznak kedvező és kedvezőtlen hatásokat. Így például a halandóság igen kívánatos csökkenése több kedvező hatás mellett azzal is jár, hogy a – remélhetően – hosszabb ideig élő idősebb korosztályok növelik az eltartás társadalmi költségeit. Summázva azonban azt mondhatjuk, hogy a kedvező hatások általában rövid távúak és átmenetiek, a kedvezőtlenek pedig általában tartósak és igen hosszú távon hatnak.

Attól a tényről, hogy a jövőben a demográfiai folyamatok kedvezőtlen hatásai közvetlenebbül érintik a gazdasági és társadalmi fejlődést, a népesedéssel kapcsolatos hazai közgondolkodás és általános szemlélet alapvető átalakulását várhatjuk. A magyar népesség szaporodása, amely az elmúlt századokban, kü-

lönösen pedig a legutóbbi évszázadban szinte kizárólag a nemzeti lét vagy nemlét, a nemzeti jövő sorskérdéseként merült fel, a jövőben egyre közvetlenebbül érinti gazdasági és társadalmi fejlődésünk egyes tényezőit és így a fejlődés egészét.

A történelmi magyarázat adott; a nemzeti létet, vagy a nemzet hatalmát a középpontba helyező népesedéspolitikák számára a XX. század utolsó harmadáig mindenütt döntő fontosságú, mindent megelőző népesedési jelenség a népesség szaporodása és így a termékenység. A nemzet történelmi múltja alapján többé-kevésbé természetes, hogy a közvélemény hazánkban a népességszámhoz érzelmi módon kötődik. Tudományos eszközökkel azonban bizonyítható, hogy a hosszú távon érvényesülő kedvezőtlen hatások szempontjából a népesség kedvezőtlen strukturális elemeinek és a természetesnek tekintettől különösen nagy mértékben eltérő népesedési folyamatoknak legalább akkora vagy nagyobb szerepük és jelentőségük van, mint a népességcsökkenésnek.

A korábbiaknál kedvezőtlenebb és bonyolultabb, összetettebb népesedési helyzet, szükségképpen a népesedéspolitika középpontjába helyezi a jövőben is a társadalmi és gazdasági fejlődés kérdéseit, perspektíváit, elsősorban a népesedési hatások és a nemzeti fejlődés kapcsolatát. Így ez a népesedéspolitika – amelynek számára a termékenység és a népességszám változatlanul fontos, de nem mindent megelőző és minden mást háttérbe szorító jelentőségű – a valóságot differenciáltabban tükröző és így reálisabb, kiegyensúlyozottabb és természetesen hatékonyabb lehet.

### *Társadalmi magatartás*

Az 1980-as évek elejére kialakult új népesedési helyzetben népesedéspolitikánk fő célja szükségképpen a népességcsökkenés korlátozása, megállítása, majd – több évtized távlatában – pozitív természetes szaporodás biztosítása, és ezzel egyidejűleg kedvezőbb népességstruktúra fokozatos kialakítása. Ennek részeként, elemeként célul kell kitűzni

- a társadalom népesedési magatartásának átfogó befolyásolását, az ezzel kapcsolatos egyéni és társadalmi felelősség erősítését;
- a család intézményének fokozottabb támogatását és védelmét, a család növekvő jelentőségű funkcióinak reálisabb ellátásához szükséges feltételek jobb biztosítását;
- a jövőben születő nemzedékek létszámának fokozatos kiegyenlítését, rövidebb távon a termékenység csökkenésének korlátozását, hosszabb távon a termékenység színvonalának emelését, az egyszerű reprodukciót biztosító szint fokozatos megközelítését, elérését;
- a népesség egészségi–biológiai állapotának javítását, a halandóság csökkenését, a várható átlagos élettartam emelkedését;
- az időskorú népesség számára kedvezőbb társadalmi–emberi viszonyok és intézményrendszer kialakítását.

A népesedéspolitika tartalmának a bővülése szükségessé teszi, hogy a népesedéspolitika és más társadalmi–gazdasági fejlesztéspolitikák közötti kapcsolatokat új alapokra helyezzük és azt is megköveteli, hogy a népesedéspolitika 3–4 évtizedre szóló stratégiája mellett rövidebb – 5–10 éves – időszakokra kidolgozzuk és összehangoljuk a népesedéspolitika megvalósításának taktikáját. A népesedéspolitikai stratégia megvalósulása során – alapvetően a népesedési helyzet alakulásának függvényében – előreláthatóan változik egyes célok sorrendje, elérhetőségének mértéke, változhat a felhasznált eszközrendszer elemeinek súlya, szerepe is. Ezért a megvalósítás során rugalmasan változó és folyamatosan korszerűsödő programra támaszkodó cselekvést kell megvalósítani.

A bővebb tartalmú népesedéspolitikában új jelentőséget kap mindazoknak a társadalmi–gazdasági folyamatoknak a figyelembevétele és hatásmechanizmusa – így például a foglalkoztatási és munkaviszonyok, a társadalmi és területi mobilitás, az életszínvonal és az életmód, az iskolázás és a kultúra, valamint a tudat egyes elemeinek változásai –, amelyek a népesedést érintik, és formálják.

Kétségtelennek tűnik ugyanakkor az is, hogy a jövőben a hazai demográfiai, illetve a népesedést érintő egyéb kutatásokban koncentrált figyelmet kell fordítani a népességcsökkenés és az ezzel összefüggő strukturális változások és társadalmi–gazdasági következményeik kutatására. Ezek között – a teljesség igénye nélkül összeállított felsorolásban – különösen fontosnak tarthatjuk az alábbiakat:

- a népességcsökkenés és a kiegyenlítetlen (ingadozó) korstruktúrájú népesség és az ebből adódó társadalmi–gazdasági hatások;
- a népesség számának, demográfiai struktúrájának és a társadalom rétegződésének összefüggései;
- a népességszám és a gazdasági növekedés összefüggései;
- a népességszám és a munkaerőhelyzet összefüggései;
- a népességszám alakulásának a művelődésre, a tudati–kulturális fejlődésre, ezen belül kiemelten az oktatási ágazatra gyakorolt hatása;
- a társadalombiztosítási kiadások alakulása;
- a népességszám alakulásának az egészségügyi ellátásra gyakorolt hatása;
- a családnagyság és családstruktúra alakulása, illetve a család szerepének változása;
- a népességszám és a reprodukció minőségi jellemzőinek összefüggései;
- a népességszám és a népességstruktúra összefüggései az életmóddal és az életminőséggel.

#### IRODALOM

- (1) Budapest és Pest megye népességfejlődése. Az ezredfordulóig várható tendenciák. Írta: Szukicsné dr. Serfőző Klára. A Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutató Intézetének kutatási jelentései. 22. köt. Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutató Intézet. (Megjelenés alatt.)
- (2) Családok és háztartások néhány jellemzőjének alakulása, 1981–2001. Előzetes változat. Írta: Szabó Kálmán. A Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutató Intézetének kutatási jelentései 16. köt. Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutató Intézet. Budapest. 1984. 58 old.
- (3) Dr. Klinger András – Monigl István: Népesedés és népesedéspolitika Magyarországon az 1970-es és az 1980-as évtizedben. *Demográfia*. 1981. évi 4. sz. 395–433. old.
- (4) Magyarország népessége 1981–2001, Budapest és az agglomeráció népességének előreszámítása. Összeállította: Szabó Kálmán. A Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutató Intézetének és a Magyar Tudományos Akadémia Demográfiai Bizottságának közleményei 57. köt. Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutató Intézet. Budapest. 1984. 275 old.
- (5) Magyarország népessége 1981–2001, országos népességelőreszámítás. Összeállította: Bies Klára, Hablicsek László, Szabó Kálmán. A Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutató Intézetének és a Magyar Tudományos Akadémia Demográfiai Bizottságának közleményei 55. köt. Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutató Intézet. Budapest. 1983. 209 old.
- (6) Magyarország népessége, 1981–2001, területi népességelőreszámítás. Összeállította: dr. Bies Klára, Hablicsek László, Szabó Kálmán. A Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutató Intézetének és a Magyar Tudományos Akadémia Demográfiai Bizottságának közleményei 56. köt. Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutató Intézet. Budapest. 1983. 234 old.

#### РЕЗЮМЕ

Авторы анализируют движение численности и структуры населения Венгрии до конца тысячелетия. На основании новейших прогнозов и начатых в недавнем прошлом исследований рассматривают ожидаемую динамику, отдельные демографические особенности и некоторые общественно-экономические взаимосвязи сокращения численности населения в Венгрии.

Автор излагают четыре варианта прогнозирования населения, а затем, указывая на несколько особенностей сокращения численности населения, анализируют определяющую роль плодovitости и смертности. Собственная динамика обоих компонентов свидетельствует о кажущемся неизбежным факте сокращения численности населения.

Внутренняя миграция — согласно очерку — только в небольшой мере воздействует на движение численности населения. Причина этого состоит главным образом в том, что в области плодovitости и смертности различия по типам поселений в течение последних 1—2 десятилетий сократились, причем, наряду со всем этим, в первую очередь в результате существующей возрастной структуры населения ожидаемое к концу тысячелетия сокращение численности населения будет иметь место решающим образом в селах.

В заключение авторы подытоживают взаимосвязи движения численности населения и комплексных общественно-экономических процессов и на основании раскрытия этих взаимосвязей излагают основные принципы демографической политики.

### SUMMARY

The study analyses the changes in the size and structure of the population in Hungary up to the turn of the millenary. The authors review the likely decrease of the population, some of its demographic characteristics and socio-economic interdependences, relying on recent population forecasts and research work.

The study discusses four versions of population forecasts. Emphasizing certain characteristic features of the decrease of the population, the authors analyse the role of fertility and mortality rates, influencing this process. Inherent changes in both elements show that the decrease of the population seems to be an unavoidable fact. According to the study home migration influences but slightly the changes in the population since, first of all, differences in fertility and mortality rates by types of settlements decreased in the last 1—2 decades. Nevertheless, due primarily to the age structure of the population, the likely decrease of the population in Hungary up to the turn of the millenary will present itself mostly in the villages.

In conclusion the study summarizes the relationships of the population movement and the overall socio-economic processes and the principles of population policy which should be based on these premises.



## A TÁRSADALMI MOBILITÁS TÖBBDIMENZIÓS MEGKÖZELITÉSE

RÓBERT PÉTER

A társadalmi valóság megismerését és megértését célzó szociológiai kutatások között az egyik leggyakoribb eljárás a társadalom rétegszerkezetének, egyenlőtlenségi rendszerének, a társadalmon belül a mobilitás folyamatának vizsgálata. A társadalomban működő és ható különbségek feltárása, ezek alapján társadalmi csoportok elkülönítése alapvetően összefügg a mobilitás kutatásával, kutathatóságával. A társadalmi mobilitás kérdésfeltevésének véleményem szerint kevés értelme van akkor, ha nem tudunk egymástól elkülönülő, elkülöníthető társadalmi csoportokat definiálni, illetve ha ezeket a szülői és a gyermek generációban nem tudjuk egymásnak megfeleltetni.

P. A. Sorokin írja klasszikus művében: „A demokratikus társadalmakban az egyén társadalmi pozícióját –, legalábbis elméletileg –, nem a születés határozza meg; az összes pozíció nyitott mindenki számára, aki eléri őket; nincsenek jogi vagy vallási akadályai a felemelkedésnek vagy lesüllyedésnek.” ((12) 138. old.) A mobilitáskutatások ezen ideáltipikus megfogalmazás megvalósulását vizsgálják, de számomra a kulcskérdés a társadalmi pozíció megragadása mind a szülői, mind a jelen generációnál. A klasszikus mobilitáskutatásokban a társadalmi pozíciót általában egy dimenzió, a foglalkozás mentén írják le, mivel: „A foglalkozás számos, a társadalmi státushoz kötődő tényező összesített hatását tükrözi”. ((4) 6. old.) Ennek megfelelően a mobilitást általában vagy mint – néha „durvább” (fizikai–szellemi; mezőgazdasági–nem mezőgazdasági fizikai–szellemi), néha ennél „finomabb” – munkajellegcsoportok közti, vagy mint a foglalkozások presztizsén alapuló hierarchián belüli elmozdulást vizsgálják. Ráadásul ugyanaz a munkajellegcsoport vagy foglalkozás ugyanott helyezkedik el a hierarchiában mind a szülői, mind a jelen generációban, jóllehet maguk az ilyen típusú vizsgálatok szerzői sem vonják kétségbe, hogy „...gyorsan változó világunkban bizonyos pozíciók presztizse csökken, bizonyosaké nő. Így egy személy mobil lehet a társadalom szemében anélkül, hogy megváltoztatná foglalkozását”. ((10) 59. old.) (Hozzáteszem: nemcsak a társadalom szemében, hanem a valóságban is.)

Ez a gyakorlat tulajdonképpen azon a felfogáson alapul, hogy a társadalmi különbségek döntően visszavezethetők egyetlen különbségtényezőre, arra ugyanis, hogy a társadalom hierarchiája leírható egyetlen dimenzió mentén. Ez jellemezte a magyarországi rétegződés- illetve mobilitáskutatásokat is. (Például Ferge Zsuzsa, illetve Andorka Rudolf vizsgálatai az 1960-as és 1970-es években.) 1981-ben azonban a Társadalomtudományi Intézetben olyan rétegződésmodell-vizsgálat indult meg Kolosi Tamás vezetésével, amelynek éppen az a kiindulópontja,

hogy a mai magyar társadalom státus-inkonzisztenciák bonyolult rendszere, s olyan komplex egyenlőtlenségi rendszer, amely nem írható le egyetlen dimenzió segítségével. E megközelítés értelmében: „Az egydimenziós hierarchiában levő egyetlen pozíció helyett a pozíciók sorozata jön létre összefüggő vertikális hierarchiák sorozatában” ((9) 405. old.), vagyis egy személy a különböző dimenziókban különböző szinten helyezkedhet el, s ettől függ státusának kikristályosodottsága, konzisztens vagy inkonzisztens volta.

A magyar társadalom rétegződésének többdimenziós elemzésére, az egyes konkrét státuscsoportokra, az ezekben elfoglalt konzisztens–inkonzisztens helyzetekre, az egyenlőtlenségi rendszer alakulására vonatkozó kutatási eredményekről Kolosi Tamás műhelytanulmánya ((6) számol be. E nagy adatbázison lefolytatott felvétel feldolgozása során elfogadtam a kutatás többdimenziós, a konzisztencia–inkonzisztencia jelenlétére koncentráló szemléletét, és értelemszerűen ilyen megközelítést érvényesítettem a társadalmi mobilitás vizsgálatokor. Ha tehát a társadalmi mobilitás az, amikor egy személy inter- vagy intragenerációs értelemben más társadalmi státusba lép át, s a státus egy többdimenziós egyenlőtlenségi rendszerben elfoglalt hely, akkor a mozgásnak is az egyenlőtlenség többdimenziós csatornarendszerén keresztül kell realizálnia. A hangsúly itt azon van, hogy a társadalmi mobilitás egyenlőtlenségi rendszerben való elmozdulás, tehát vizsgálata sem egyszerűen a folyamat regisztrálását (mobilok, immobilok aránya, jellege), a társadalom nyitottságának vagy zártságának minősítését jelenti, hanem magának az egyenlőtlenségi rendszernek a dinamikus jellemzésére történik benne kísérlet. Ami pedig a többdimenziós csatornarendszert illeti: ha valamely személy inkonzisztens helyzetben lehet a társadalmi státus egyes dimenzióiban, a mobilitás folyamata is inkonzisztens módon mehet végbe a különböző csatornákon.

Előzetes elméleti hipotézisként ezt így fogalmaztam meg: „A kutatás során a társadalmi helyzetváltoztatásnak két szintjét különböztetjük meg: a komplex értelemben vett felemelkedést vagy lesüllyedést, és az egyes dimenziókban való mobilitást. Megkülönböztetünk olyanokat, akik a társadalomban – komplex értelemben – felemelkedtek, olyanokat, akik – ennek ellentétjeként – lesüllyedtek, s olyanokat, akiknek az ilyen komplex módon értelmezett helyzete nem változott. Ez utóbbiak természetesen – a helyzetváltoztatás másik szintjén – nem szükségszerűen immobilok. Egy részük valóban lehet az, egy másik részükről viszont elképzelhető, hogy a mobilitási folyamat valamelyik dimenziójában horizontálisan mozogtak. Sőt elképzelhető az is, hogy valaki a mobilitási folyamat valamely dimenziójában vertikálisan mozog, de ez a felfelé vagy lefelé mozgás önmagában nem hoz változást a komplex értelemben vett társadalmi helyzetében.” ((11) 104–105. old.)

A döntő kérdés ezek után az, hogy mely társadalmilag releváns dimenziókat választjuk mind a társadalmi egyenlőtlenségi rendszer, mind a komplex társadalmi mobilitás vizsgálatához. Kolosi Tamás kutatásában az elemzett státusdimenziók a következők: település, kultúra, lakás, jövedelem, fogyasztás, munkamegosztás és érdekérvényesítés. Vizsgálatának tanúsága szerint ez a 7 státusdimenzió alkalmas a mai magyar társadalomszerkezet egyenlőtlenségi rendszerének leírására.

A mobilitás feldolgozása szempontjából az lett volna az ideális megoldás, ha mindezekben a dimenziókban ugyanolyan 7 fokú skálát tudunk kialakítani a szülői generációra vonatkozóan, mint Kolosi a jelen státus esetében. Így a fenti 7 dimenzióban lett volna vizsgálható a társadalmi mobilitás. A szükséges információk begyűjtésekor azonban részben terjedelmi, részben kérdezéstechnikai okokból

lényeges kompromisszumokat kellett kötnünk. Mintánk ugyanis túlságosan nagy ahhoz ( $N=15\,839$ ), hogy intenzív technikával szerezzünk adatokat a kérdezettek gyermekkoráról. Kérdőívünkben ezért csak zárt kérdések szerepeltek. A gyermekkor iránti retrospektív érdeklődés egyébként is számos nehézséggel jár. Nem várható el például, hogy a kérdezettek tudják azt, gyerekkorukban mennyit kerestek a szüleik, nem beszélve arról, hogy milyen érdekérvényesítési lehetőségekkel rendelkeztek, s ezekkel hogyan éltek. A családi háttérre vonatkozó indexeket, a jelenlegi státushoz viszonyítva kevesebb információból kellett megszerkeszteni azoknak a dimenzióknak az esetében is, amelyekre vonatkozóan kérdéseket tettünk fel. Nem szabad arról sem megfeledkezni, hogy a gyermekkorról kapott információk az emlékezet által „átszínezettebbek” pontatlanabbak, esetlegesebbek, mint a jelen helyzetre vonatkozó adatok.

### *A családi háttér dimenziói*

A gyermekkorra, a családi háttérre vonatkozó információkat a feldolgozás során négy csoportra osztottam:

1. a szülők munkamegosztási pozíciója;
2. a szülői (gyerekkori) anyagi helyzet;
3. a szülői (gyerekkori) kulturális helyzet;
4. a szülői (gyerekkori) hátrányos helyzet tényezői.

1. A szülői munkamegosztási pozíció esetében mind az apát, mind az anyát figyelembe vettem, egyrészt mivel úgy gondolom, hogy mobilitásvizsgálat esetében nem lehet az anyát figyelmen kívül hagyni, másrészt Magyarországon a nők háború utáni munkába állása ezt különösen indokoltá teszi. Az anyai generációban a nők 50 százaléka volt aktív kereső, és az aktív feleségek 42 százaléka nem ugyanott (nem ugyanabban a munkajellegcsoportban) helyezkedett el, mint a férjük. Ez utóbbi adat esetében egy „rövid” munkajellegcsoportról van szó, amely 9 kategóriából áll: 1. vezetők, értelmiségiek; 2. egyéb szellemi dolgozók; 3. kisiparosok, kiskereskedők és segítő családtagjaik; 4. szakmunkások; 5. betanított munkások; 6. segédmunkások; 7. mezőgazdasági fizikaiak; 8. egyéb; 9. eltartottak. A munkamegosztásban elfoglalt helyet egyébként mindkét szülő esetében ennél részletesebb kategóriarendszerbe való besorolással mértem. Ez a „hosszú” csoportosítás megkülönböztette például a mezőgazdasági foglalkozásúak között (az apák 41 százaléka ide tartozott) az alkalmi munkásokat, a rendszeres mezőgazdasági fizikiakat, az önálló gazdákat, a mezőgazdaságban nem mezőgazdasági jellegű munkát végzőket. Emellett ez a változó differenciált a szakmunkások, a szellemi dolgozók, a vezető beosztásúak között iskolai végzettség szerint. A munkamegosztásban elfoglalt hely további jellemzésére volt lehetőség annak alapján, hogy az önálló gazda milyen nagyságú földterülettel rendelkezett, vagy hogy egy üzlet, üzem tulajdonosának hány alkalmazottja, munkása volt. Mindezen információk végül is ötfokú skálában összegeződtek, amelynek kategóriái: 1. depriváltak, 2. alsó, 3. közép, 4. felső, 5. elit rétegek.

2. Az anyagi háttér mérésére hétfokú skála készült, amely számos elemi információn alapul a gyermekkorban való húsevés gyakoriságától például a lakáshelyzetig (laksűrűségig, komfortfokozatig). Kérdéseink olyan részletekre is kiterjedtek, hogy minden személy külön ágyban aludt-e, ami történeti, néprajzi tanulmányok szerint lényegesen minősít egy családot, főleg a két világháború közötti Magyarországon. A skálán az 1-es a legrosszabb, a 7-es a legjobb helyzetet jelenti.

3. A kulturális háttér szintén hétfokú skálán jelenik meg. Itt olyan információk álltak rendelkezésre, mint az apa és az anya legmagasabb iskolai végzettsége, a szülők könyveinek hozzávetőleges száma, a kérdezett gyermekkori kulturális aktivitása: moziba, színházba járás, könyvolvasás gyakorisága stb. Az indexen itt is az 1-es a legrosszabb, a 7-es a legjobb érték.

4. A hátrányos helyzetre vonatkozó háttérindex olyan információkat egyesít, mint például azt, hogy ki nevelte a kérdezettet: mindkét szülő, csak az egyik szülő egyedül, egy mostoha szülővel együtt, esetleg nagyszülők, nevelőszülők; illetve hogy volt-e a kérdezett közeli családjában alkoholista vagy súlyos beteg, ápolásra szoruló személy? A végeredmény itt is hétfokú skála lett, melyen szintén a 7-es a legjobb, az 1-es a legrosszabb hely. Mivel e változó esetében részben a tipikustól eltérő, részben deviáns tartalmakra kérdeztünk, s ezek előfordulása csak egy kisebbségre jellemző, a változó eloszlása is eltér az akár a jelen státusra, akár a családi háttérre vonatkozó többi, a normál eloszláshoz jobban közelítő index eloszlásától, amennyiben a minta közel háromnegyede a „legjobb” (hátrányoktól mentes) értéket kapta. (Megjegyzem, hogy ez az index az elemzés során a többinél kevésbé „jól” működött.)

A kutatásunkban szereplő, a családi háttérre vonatkozó – nyilván sok szempontból erősen hiányos – információk tehát végül négy indexben rendeződtek össze, amelyek eloszlását az 1. tábla mutatja.

1. tábla

A családi háttér indexei  
(százalék)

Az index értéke	A szülői munkamegosztási pozíció	A háttér		Hátrányos helyzet
		Az anyagi	A kulturális*	
7 . . . . .	—	5,9	2,3	73,0
6 . . . . .	—	7,0	6,2	15,9
5 . . . . .	4,3	13,1	9,1	3,0
4 . . . . .	13,5	17,8	21,5	4,8
3 . . . . .	19,1	21,1	16,9	1,4
2 . . . . .	18,6	26,5	32,0	1,0
1 . . . . .	44,5	8,6	9,6	0,9
Összesen	100,0	100,0	97,6	100,0

\* 386 kérdezett nem ismerte az apja vagy az anyja, vagy mindkettőjük iskolai végzettségét.

Tekintettel arra, hogy a háttérindexek képzésekor az információk aggregálása lépcsőről lépésre, az együttes eloszlások figyelembevételével történt, tehát az elemi változóból hoztam létre együttes eloszlásuk alapján összetett változókat, majd ezekből alakítottam ki – szintén az együttes eloszlás alapján – indexeket, úgy gondoltam, célszerű a kapott háttér változókat ellenőrizni. Az ellenőrzéshez olyan módszerre volt szükségem, amely az összevont indexet az elemi információk meghatározott súlyozású lineáris kombinációjaként állítja elő, ezért a diszkriminancia-analízist választottam.

A szülői munkamegosztási pozíció, az anyagi háttér és a kulturális háttér esetében egy, a hátrányos helyzet esetében két olyan függvényt kaptam, amelynek saját értéke 1 felett van. Az anyagi és a kulturális háttér esetében e saját értékek az összes saját értékek 93, illetve 98 százaléka. A szülői munkamegosztás eseté-

ben az első függvényben tartozó sajátérték az összes sajátértéknek csak 80 százaléka, így itt érdemes figyelembe venni a második függvényt is, amelynek sajátértéke ugyan 1 alatti, de az összes sajátértéknek további 15 százaléka. A hátrányos helyzet esetében az első két függvény sajátértékei az összes sajátérték 89, illetve 9 százaléka.

A szülői munkamegosztási pozíciónál az első függvényen legnagyobb súllyal az a tény szerepel, hogy az apa mezőgazdasági vagy nem mezőgazdasági, illetve fizikai vagy szellemi foglalkozású-e. A második függvényen ezek mellett viszonylag nagy súllyal szerepel a föld nagysága is a szülői családban.

2. tábla

*A helyesen besorolt esetek aránya a háttérindexben,  
illetve az egyes kategóriákban*

A változó értéke	A szülői munkamegosztási pozíció	Az anyagi	A kulturális	Hátrányos helyzet
		háttér		
7 . . . . .	—	96,9	86,0	63,8
6 . . . . .	—	50,0	63,7	88,1
5 . . . . .	84,8	73,1	80,5	19,9
4 . . . . .	57,5	64,8	75,3	88,4
3 . . . . .	63,6	72,1	88,2	99,8
2 . . . . .	58,5	75,2	71,5	99,8
1 . . . . .	81,7	82,2	85,5	99,8
<i>A helyesen besorolt esetek aránya</i>	<i>70,6</i>	<i>72,6</i>	<i>77,3</i>	<i>97,7</i>
<i>Az első függvényhez tartozó sajátérték . . . . .</i>	<i>3,5</i>	<i>11,9</i>	<i>15,4</i>	<i>21,9</i>
<i>relatív százalék . . . . .</i>	<i>79,8</i>	<i>92,3</i>	<i>97,7</i>	<i>88,9</i>
<i>kanonikus korreláció . . . . .</i>	<i>0,88</i>	<i>0,96</i>	<i>0,97</i>	<i>0,98</i>

Az anyagi háttér esetében az első függvényen a legnagyobb a súlya a szülői lakás komfortosságának, illetve az alvás körülményeinek; a kulturális háttérnél pedig az apa és az anya iskolázottsága után a gyermekkori könyvolvasás, illetve a múzeumba és színházba járás gyakorisága következik. A hátrányos helyzet esetében az első függvényen a legnagyobb a súlya az alkoholizmusnak, illetve annak, hogy ki nevelte a kérdezettet; a második függvényen pedig az alkoholizmust az ápolás előfordulása követi.

#### *A családi háttér konzisztenciája*

Hasonlóan a társadalmi egyenlőtlenségi rendszerben elfoglalt jelenlegi helyzetéhez, a származás esetében is joggal vetődhet fel a kérdés, vajon a fentiekben részletezett dimenziók szempontjából mennyire kikristályosodott a kérdezettek családi háttere? A munkamegosztásban elfoglalt magas pozícióhoz vajon magas anyagi, illetve kulturális indexérték tartozik-e, s fordítva, az alacsony munkamegosztási pozícióban levők anyagi, illetve kulturális háttere is alacsony-e? Hipotézisem szerint a családi háttér ezen dimenziói viszonylag konzisztens származási hátteret rajzolnak fel. A felgyorsult gazdasági és társadalmi fejlődés következtében a második világháború után a magyar társadalomban nőtt az inkonzisztencia, s kérdezettjeink jelenlegi státusa inkonzisztensebben szerveződik, mint korábban szüleiké.

A családi háttér konzisztenciájának vizsgálatakor *első lépésben* csak a szülői munkamegosztási pozíció, az anyagi háttér és a kulturális háttér változóit figyeltem. Az ezen a három indexen elfoglalt helyzetegyütteseket soroltam be – hasonlóan Kolosi Tamás eljárásához – öt kategóriába, ezek: 1. konzisztens, 2. gyengén inkonzisztens, 3. inkonzisztens, 4. erősen inkonzisztens, 5. nagyon erősen inkonzisztens. (Példaként: a szülői munkamegosztási pozíción az 5-ös érték 6-os vagy 7-es anyagi, illetve kulturális értékkel konzisztens volt; ha az 5-ös szülői munkamegosztási értékhez egy 5-ös és egy 6-os társult az anyagi, illetve a kulturális indexen, ez gyengén inkonzisztensnek minősült; az 5–4–6 kombinációt inkonzisztensnek, az 5–2–3-at erősen inkonzisztensnek, az 5–1–2-őt nagyon erősen inkonzisztensnek, tekintettem.)

Az így kapott besorolást a *második lépésben* módosítottam a hátrányos helyzet indexén elfoglalt pozíció alapján. Elvem itt az volt, hogy csak az eddig konzisztensnek vagy gyengén inkonzisztensnek minősült eseteket vettem figyelembe, az inkonzisztencia erősebb fokait a hátrányos helyzet tovább nem „ronthatta”. Továbbá úgy gondoltam, hogy a konzisztensen vagy gyengén inkonzisztensen rossz helyzetben levők esetében a konzisztensen jó hely a hátrányos helyzet indexén nem növeli az inkonzisztenciát. Az alacsony státusú, rossz kulturális és anyagi helyzetű családi háttér nem minősülhet inkonzisztensnek azért, mert például nem csonka családról van szó vagy mert nem volt alkoholista a családban. Fordítva viszont a jó helyzetben levőkön „rontott”, ha a családi háttér a hátrányos helyzet indexén rossz volt.

Az „átminősítés” során azonban a konzisztensekből csak gyengén inkonzisztens vagy inkonzisztens, a gyengén inkonzisztensekből pedig csak inkonzisztens lehetett, tehát csak egy vagy két „lépcsőfokkal” lehetett elcsúszni az inkonzisztencia irányába. A hátrányos helyzet indexe egyébként meglehetősen konzisztensen viselkedett a másik három index alapján készült besorolással: a fenti elvek alapján az átsorolandók száma nem érte el a minta 5 százalékát.

A konzisztencia–inkonzisztencia hierarchia – összehasonlítva a Kolosi Tamás által kialakított változóval – a 3. tábla szerinti képet mutatja.

3. tábla

A konzisztencia–inkonzisztencia hierarchia alakulása a két generációban

A hierarchia fokozata	A szülői háttér			A jelenlegi státus		
	abszolút szám	százalék	kumulált százalék	abszolút szám	százalék	kumulált százalék
Konzisztens . . . . .	6 992	44,1	44,1	5 088	32,1	32,1
Gyengén inkonzisztens . . .	4 792	30,3	74,4	3 628	22,9	55,0
Inkonzisztens . . . . .	2 955	18,7	93,1	4 809	30,4	85,4
Erősen inkonzisztens . . .	845	5,3	98,4	2 010	12,7	98,1
Nagyon erősen inkonzisztens	255	1,6	100,0	304	1,9	100,0
Összesen	15 839	100,0	–	15 839	100,0	–

A konzisztencia tehát a szülői generációban valóban erősebbnek tűnik, mint a kérdezettek jelenlegi státusa esetében. A konzisztens, illetve gyengén inkonzisztens népesség a mintának alig több mint felét teszi ki, míg a szülőket tekintve a minta háromnegyede ilyen. Mind a szülőknél, mind a jelenlegi státusnál ugyanolyan arányban található egy nagyon vékony, de nagyon erősen in-

konzisztens réteg. Ahhoz, hogy erről a jelenségről, illetve folyamatról többet tudjunk mondani, részletesebb – például a generációnkénti almintákon végzett, illetve az inkonzisztencia típusai szerinti különbségekre irányuló, vagy a mobilitás folyamatában az inkonzisztencia átörökítésére vonatkozó – elemzésekre van szükség.

#### *A családi háttér szerepe a státus megszerzésében*

A családi háttér dimenzióinak kidolgozása szükségszerű elméleti és módszertani lépcsőfokot jelentett számomra, ahonnan tovább léphetek olyan összevont és jó mérési szintű családi háttér változó kialakítása felé, amely – elképzelésem és meggyőződésem szerint – többet magyaráz meg a személyek társadalmi státusából, mint az apa foglalkozása. Egy ilyen változó létrehozására több út is kínálkozott. Lehetőségem lett volna a négy háttérindex mechanikus összegezésére. Ezt azonban elvettem, mivel a családi háttérstátust – hasonlóan a jelenlegi státushoz – a differenciálódások különböző szféráiban elfoglalt helyezetek súlyozott átlagának tartom. S elméletileg ugyan nem tudom megmondani, hogy az egyes dimenziókat hogyan kellene súlyozni, de az egyenlő súllyal való figyelembevételt nem tartom reálisnak. Mivel egy dimenzióban hierarchizáló változóra volt szükségem, a faktoranalízist választottam, elfogadva azokat a súlyokat, amelyeket a faktor score koefficiensek révén kapok.

A négy háttérindex faktoranalízise során nyert első faktor a teljes variancia összegének 54 százalékát magyarázza meg. A változó előállítására úgy történt, hogy a háttérindexek normál értékeit szoroztam a faktor score koefficienssel, s a szorzatokat összegeztem:

$$0,92K + 0,06A + 0,03M + 0,02H$$

ahol:

- K* – a kulturális háttér,
- A* – az anyagi háttér,
- M* – a munkamegosztási háttér,
- H* – a hátrányos helyzet.<sup>1</sup>

A továbbiakban az volt a kérdés, hogy a családi háttér változó jobban magyarázza-e a társadalmi státust, mint csupán az apa foglalkozása. A tesztelés eszköze egy többlépcsős regressziós modell lett. Az ilyen modellek használata a mobilitáskutatásokban a Blau–Duncan-féle útmodellek óta igen elterjedt. Az általam használt modellben négy változó szerepelt: az apa foglalkozása, a családi háttér, a kérdezett foglalkozása, a kérdezett státusa.

Az apa, illetve a kérdezett foglalkozására vonatkozó változókat – tekintettel arra, hogy a munkamegosztásban elfoglalt hely a családi háttér és a jelenlegi státus részét képezte – itt más módszerrel állítottuk elő. Követve Blau és Duncan eljárását (2), a foglalkozás három „alkotóelemének” a presztizst, a foglalkozáshoz tartozó átlagos jövedelmet, illetve az átlagos iskolázottságot (az átlagosan elvégzett osztályok számát) tekintettük. A kérdezett személy részletes (FEOR alapján kódolt) foglalkozásának átkódolásával átvettük Treiman (13) nemzetközi foglalkozási presztizskódját, a foglalkozásokra jutó átlagos jövedelmet, iskolázottságot pedig mintánk alapján számítottuk ki. Az apák esetében a presztizst magyar

<sup>1</sup> Az így kapott státus faktor változó egyébként erősen korrelál egy olyan változóval, amelyet a négy háttérindex mechanikus összegezésével nyertem volna: a Pearson-féle  $r = 0,88$ .



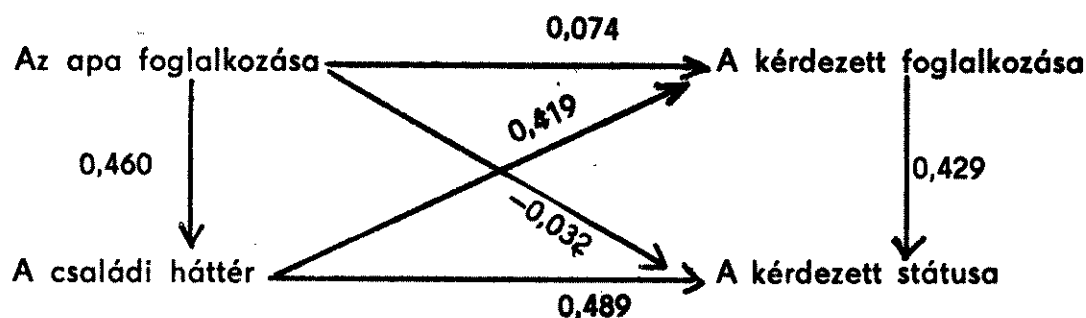
történész szakértők pontozása alapján, a jövedelmeket statisztikai adatforrásokból, az iskolázottságot pedig saját mintánkból kaptuk meg. Mind az apa, mind a kérdezett esetében a három elem faktoranalízisével készítettünk egy-egy faktor score változót.<sup>2</sup>

A regressziós modell első lépcsője az apa foglalkozása és a családi háttér közti összefüggés, ahol az előbbi az utóbbit  $R^2 = 0,21$  arányban magyarázza. Eszerint, ha a származást az apa foglalkozásával íránk le, a családi háttér csak 21 százalékban jellemeznénk. A következő lépcsőben az apa foglalkozásának és a családi háttérnek a súlyát néztem meg a kérdezett foglalkozásában. Az  $R^2$  érték itt 0,20 volt. Végül a harmadik lépcsőben a három változó szerepét vizsgáltam a kérdezett státusában. Itt az  $R^2 = 0,59$ , tehát e három változó együtt 59 százalékban magyarázza a társadalmi státust.

A modellben szereplő változók korrelációs matrixa a következő:

	A kérdezett státusa	A kérdezett foglalkozása	Családi háttér
A kérdezett foglalkozása	0,64	–	–
A családi háttér	0,67	0,45	–
Az apa foglalkozása	0,31	0,27	0,46

A regressziós modell pedig így alakul:



Megállapítható, hogy már a kérdezett foglalkozásának (tehát a státusnál szűkebb, az egyenlőtlenségi rendszerben elfoglalt helyet kevésbé leíró változónak) esetében is a családi háttér nagyobb információs erővel rendelkezik, mint az apa foglalkozása. A teljes státus esetében pedig a családi háttér még a kérdezett foglalkozásánál is erősebbnek bizonyult. Amikor pedig a modell harmadik lépésében a változók bevonási sorrendjét úgy módosítottam, hogy – F statisztikától függetlenül – a regresszióanalízis egyik alkalommal a kérdezett foglalkozását, másik alkalommal az apa foglalkozását vonja be az elemzésbe először, az  $R^2$  értékek alapján kiderült, hogy a társadalmi státust önmagában az apa foglalkozása 10 százalékban, a kérdezett foglalkozása 41 százalékban, a családi háttér 45 százalékban magyarázza. Ennek alapján úgy vélem, jogos az a megállapítás, hogy a társadalmi mobilitás vizsgálatában a származás jellemzésére az apa foglalkozásánál megfelelőbb egy többdimenziós, az információk szélesebb körére támaszkodó családi háttér változó.

Más kérdés, hogy a családi háttér miért bizonyult erősebbnek a modellben a jelenlegi foglalkozásnál is? Annak érdekében, hogy magyarázatot találjak e meglepő eredményre, a kérdést részleteiben is megvizsgáltam. Az eredmények ismertetésénél itt már csak a családi háttér, illetve a kérdezett foglalkozásának szerepét emelem ki.

<sup>2</sup> Részletesebben lásd Kovách Imrével közös tanulmányunkat a Rétegződés-modell vizsgálat IV. kötetében (8).

Az első jellegzetes különbség a nemek szerinti bontás esetében tapasztalható.

4. tábla

## A regressziós béta érték nemek szerint

Változó	Férfi (N=7271)	Női (N=8568)
	béta értékek	
Családi háttér . . . . .	0,466	0,515
A kérdezett foglalkozása . . . . .	0,467	0,384

A családi háttérnek a foglalkozást meghaladó szerepe a társadalmi státusban tehát főleg a nőkre jellemző (jóllehet a mintában szereplő nők 76 százaléka aktív kereső). A következő bontásban a kohorszokat különítettem el egymástól.

5. tábla

## A regressziós béta érték a különböző kohorszokban

Változó	1952 után	1942–1951.	1932–1941.	1922–1931.	1912–1921.	1911 előtt
	években					
	születettek száma					
	N=3001	N=2876	N=2765	N=2942	N=2157	N=2098
Családi háttér . . . . .	0,520	0,428	0,408	0,410	0,453	0,393
A kérdezett foglalkozása . . . . .	0,336	0,472	0,483	0,489	0,403	0,399

Nem meglepő a családi háttér nagyobb súlya a foglalkozással szemben a legfiatalabb generációnál, hiszen itt 30 év alatti pályakezdő fiatalokról van szó, akik esetében a foglalkozásnak „még nem volt ideje hatni” a státusra. A családi háttér megelőzi vagy erősen megközelíti a foglalkozást a pályájukat a két világháború között kezdők esetében is, ami ezeknek a generációknak a származástól való erős függését mutatja. A családi háttérnél nagyobb szerepet a saját foglalkozás elsősorban az 1922 és 1941 között született két generációnál játszik, melyeknek pályakezdése (vagy felívelése) közvetlenül a háború utánra (az ún. „fényes szelek” nemzedéke), illetve az 1950-es évekre esik. E generációk életét, sorsát, mai státusát másokénál jóval nagyobb mértékben a történelmi átalakulás, az erőteljes foglalkozási átrétegződés, s kisebb mértékben a családi háttér formálta.

Anélkül, hogy további táblákat, illetve részletes adatokat közölnék, a következő különbségekre szeretném felhívni a figyelmet.

Amikor a kérdezett – korábban már részletezett – rövid munkajellegcsoportozás szerinti csoportosítottam a mintát, minden esetben nagyobb béta érték tartozott a családi háttérhez, mint a foglalkozáshoz. A foglalkozás szerepe viszonylag leginkább a vezető, értelmiségiek, illetve a mezőgazdasági fizikaiak esetében közelítette meg a családi háttérét, bár itt lényeges különbség, hogy a két változó az előbbieknél  $R^2 = 0,25$ , az utóbbiaknál 0,41 mértékben magyarázza a társadalmi státust. Érdekes, hogy a foglalkozás a csa-

ládi háttér súlyától legjobban a szak- és segéd munkásoknál marad el, de itt az  $R^2$  értéke is csak 0,23, illetve 0,21.

Amikor az apák ugyanilyen munkajellegcsoport szerinti bontásában néztem a mintát, a családi háttér szerepe a vezetők, értelmiségiek, illetve minimális mértékben a segéd munkások esetében múlta felül a foglalkozását. Az ok feltehetően az előbbi csoport dominánsan jó családi háttérében, illetve az utóbbiak éppen ellenkező – sok esetben nem jobb –, foglalkozás révén sem leküzdhető származási háttérében rejlik. Az összes többi csoport esetében a foglalkozás jobban hat a társadalmi státusra, mint a családi háttér.

Szintén jellegzetes különbséget találtam a lakóhely vonatkozásában. Míg a Budapesten élők esetében a foglalkozás szerepe a társadalmi státusban nagyobb, mint a családi háttéré, addig máshol – a megyei városokban és a megyeszékhelyeken minimális mértékben, a többi településen jobban – a családi háttér súlya az erősebb. Feltehető, hogy a magasabb presztizsű foglalkozások a nagyobb településeken túlreprezentáltak, illetve, hogy Budapesten és a nagyobb városokban ugyanazokhoz a foglalkozásokhoz magasabb átlagos iskolázottság, magasabb átlagos jövedelem kapcsolódik. Annyi bizonyos, hogy a munkavállalásban, mint státusmeghatározó tényezőben területi különbségek mutatkoznak meg a kisebb települések rovására.

A családi háttér vonatkozásában még egy regressziós modellt vizsgáltam meg, melyben az egyes háttérindexek külön-külön szerepeltek az apa foglalkozására vonatkozó változó, valamint a születési hely mellett.

A modellben szereplő változók korrelációs matrixa:

	Az apa foglalko- zása	A szülők munka- megosztás- beli pozíciója	Anyagi háttér	Kulturális háttér	Születési hely	Hátrányos helyzet
Társadalmi státus	0,31	0,44	0,52	0,66	0,36	0,05
Az apa foglalkozása	–	0,68	0,33	0,45	0,26	0,05
A szülők munkamegosztásbeli pozíciója	–	–	0,43	0,62	0,37	0,04
Anyagi háttér	–	–	–	0,67	0,22	0,12
Kulturális háttér	–	–	–	–	0,40	0,08
Születési hely	–	–	–	–	–	0,04

A társadalmi státus sorrendben a kulturális, az anyagi háttérrel, a szülői munkamegosztási pozícióval, majd a születési hellyel korrelál, s csak ezután következik az apa foglalkozása s végül a hátrányos helyzet. Az apa foglalkozása természetesen a szülői munkamegosztási pozícióval korrelál a legjobban. Erős a korreláció még a szülői munkamegosztási pozíció és a kulturális háttér között. A születési hely szintén a kulturális háttérrel korrelál legerősebben. A hátrányos helyzet lényegében nem korrelál a többi változóval.

A lépésenkénti, a bevonás sorrendjénél az F statisztikát figyelembe vevő, regresszióban az elsőnek bevont változó a kulturális háttér volt. Az ezt követő születési hely bevonása csak kevéssé csökkentette a kulturális háttér súlyát. A harmadikként bevont anyagi háttér jelentősebben csökkentette a kulturális háttér súlyát, növelte viszont a születési helyét. Ez utóbbi még így is a harmadik helyre szorult az anyagi háttér mögött. A bevonások további sorrendje: a szülői munkamegosztási pozíció, az apa foglalkozása, s a hátrányos helyzet. E változók bevonása azonban az első három változó súlyát már csak minimális mértékben csökkentette.

A modell végeredményben a következő:

Kulturális háttér	0,505	→	} Társadalmi státus
Anyagi háttér	0,149	→	
Születési hely	-0,120	→	
A szülői munkamegosztásbeli pozíció	0,033	→	
Az apa foglalkozása	-0,019	→	
Hátrányos helyzet	0,003	→	

A hat származási változó együttesen  $R^2 = 0,47$  arányban magyarázza a státust. Közülük az elsőnek bevont és legerősebben korreláló kulturális háttér önmagában 44 százalékban magyaráz. Hasonlóan tehát a kulturális dimenzió domináns szerepéhez, melyet Kolosi Tamás kimutatott, e modell alapján úgy tűnik, hogy a származás oldaláról is a „kulturális tőke” a leginkább meghatározó.

A többi változó súlyára, a státus megszerzésében való szerepükre vonatkozó részletesebb magyarázat azonban még további elemző munkát kíván. A legérdekesebb kérdés talán az, hogy – a mobilitásban leglényegesebbnek tekintett – „foglalkozás jellegű” változók, az apa foglalkozása és a szülői munkamegosztási pozíció valóban olyan súlytalanok-e a státus megszerzésében, vagy inkább arról van szó, hogy más származási változók „csökkentik” hatásukat. Feltételezhető ez például az apa foglalkozása esetében, amely többek között az átlagos jövedelemből és iskolázottságból is képződött, tehát anyagi, illetve kulturális tényezőket is figyelembe vesz. Elképzelhető az is, hogy az apa foglalkozása és a szülői munkamegosztási pozíció együttes szerepeltetése a modellben „megosztja” a foglalkozás súlyát, amely másképp jelentősebb lenne. A státus megszerzésére vonatkozó modell tehát több szempontból módosításra szorul, illetve további variációk kipróbálására van szükség (például a kulturális háttér kiiktatása a modellből, hogy a többi származási változóról realisabb képet kapjunk), hogy a többdimenziós családi háttérben gyökerező státusmegszerzési folyamatot s abban az egyes ismérvek tényleges szerepét valóságosan feltárhassuk.

### A többdimenziós mobilitás folyamata

Az elemzés ezen részének első lépése az egyes dimenziókban a mobilitási változók előállítása volt. Bár a dimenziók száma – mint erről már szó esett – a lehetőségek hiányában kisebb az elméletileg szükségesnél, mégis úgy vélem, a kapott eredmények így is érdekesek, s lényegében alátámasztják a kutatás más tapasztalatait.

Az elemzés a következő négy dimenziót tartalmazza: foglalkozási mobilitás, anyagi mobilitás, kulturális mobilitás, területi mobilitás. Mind a négy dimenzióban rendelkezésre állt egy-egy változópár: a foglalkozás esetében az apára és a kérdezettre a presztizs, a jövedelem és az iskolázottság alapján készített változók; az anyagi mobilitás esetében az anyagi háttér változó és egy 7 fokú anyagi státus változó; a kulturális mobilitás esetében a kulturális háttér változó és Kolosi Tamás kulturális státus változója; a területi mobilitás esetében pedig a születési hely és a jelenlegi lakóhely változói. (Ez utóbbiak esetében az egyes kategóriák a következők voltak: 1. Budapest, 2. az 5 megyei jogú város, 3. a további 13 megyeszékhely, 4. az összes többi város, 5. a nagyközségek, 6. a kisközségek.

Közbevetőleg megemlítem, hogy a 7 fokú jelenlegi anyagi helyzet státust Kolosi Tamás három státus indexéből (anyagi, fogyasztási és lakás státus) állí-

tottam elő faktoranalízissel. Az ennek során kapott első faktor a teljes variancia összegének 61 százalékát magyarázta. Az új változón a három elem nagyjából azonos súllyal szerepel. Az előállítás módja a következőképpen adódott:  $0,37A+0,39F+0,29L$  (ahol A, F és L a megfelelő indexek normált értékeinek felelnek meg). A kapott faktor score változóból klaszteranalízissel állítottam elő a 7 fokú anyagi helyzet státust. A három státus index korrelációja a faktor score változóval és annak kategorizált formájával a következő:

	Új anyagi státus (faktor)	Új anyagi státus (7 fokú változó)
A Kolosi Tamás által kidolgozott anyagi státus index	0,80	0,79
fogyasztási státus index	0,82	0,81
lakás státus index	0,72	0,70

A korreláció minimális csökkenése is mutatja, hogy a kategorizálás keveset rontott a változón. Az anyagi státus változót diszkriminancia analízissel is ellenőriztem. Ennek során csak az első függvény saját értéke volt 1 feletti, s ez az összes sajátérték 99,9 százaléka. A diszkriminancia analízis szerint az anyagi státus változón a helyesen besorolt esetek a minta 99,2 százalékát teszik ki.

A tulajdonképpeni mobilitás változók előállítására igen egyszerű módot választottam: minden dimenzió esetében a jelenlegi helyzet normált értékéből kivontam a származási helyzet normált értékét. Így négy folyamatos, jó mérési szintűnek tekinthető változót kaptam. Ezután a kérdezett státusát és a családi hátteret mutató változók (amelyeket a státus megszerzésére vonatkozó modellben is használtam) különbségét vettem, s ezt neveztem státus mobilitásnak.

A többdimenziós mobilitás folyamatának jellemzésére szintén regressziós modellt szerkesztettem. Ez arra a kérdésre keresi a választ, hogy a státus mobilitásban milyen szerepe van az egyes dimenziókban végbemenő mobilitásnak. Tehát a státus változás (megtartás) mennyiben a foglalkozási, anyagi, kulturális, területi mobilitás (immobilitás) következménye? Az első információ erre vonatkozóan itt is a modellben szereplő változók korrelációs matrixa:

	Státus mobilitás	Foglalkozási mobilitás	Anyagi mobilitás	Kulturális mobilitás
Foglalkozási mobilitás	0,35	—	—	—
Anyagi mobilitás	0,60	0,15	—	—
Kulturális mobilitás	0,82	0,28	0,35	—
Területi mobilitás	0,22	0,08	0,16	0,17

Eszerint a státus változása leginkább a kulturális és az anyagi dimenziókban bekövetkezett mobilitással korrelál. Az egyes mobilitás dimenziók korrelációja nem túl erős, tehát az egyik dimenzióban való elmozdulás nem jelent szükségszerűen ugyanolyan mozgást egy másik dimenzióban is. Ez alátámasztja a társadalmi mobilitás dimenziókra való bontásának célszerűségét.

A többdimenziós mobilitás regressziós modellje a következő:

Foglalkozási mobilitás	0,100	→	} Státus mobilitás
Anyagi mobilitás	0,337	→	
Kulturális mobilitás	0,667	→	
Területi mobilitás	0,049	→	

A státus mobilitásban tehát a legnagyobb a szerepe a kulturális, illetve az anyagi dimenzióban végbemenő mobilitásnak. A foglalkozási, illetve a területi

mobilitás ezeknél jóval kisebb súllyal játszik közre a státus megváltozásában. A négy dimenzióban mért mobilitás az  $R^2$  értéke alapján a státus mobilitás 80 százalékát írja le. Amikor a bevonási sorrendek módosításával vizsgáltam a modellt, kiderült, hogy önmagában a kulturális mobilitás 68, az anyagi mobilitás 36, a foglalkozási mobilitás 12, a területi mobilitás pedig 5 százalékban magyarázza a státus változását. (A kulturális és az anyagi mobilitás együttes magyarázó ereje 78 százalék, majdnem annyi, mint a négy dimenziónál összesen.)

Mi lehet az oka annak, hogy a kulturális, illetve az anyagi dimenziókban lezajló mobilitás ennyire domináns szerepet játszik? Kétségtelen, hogy mind a két dimenzióban igen jelentős volt a strukturális mobilitás, amit modellünk nem tud kiszűrni. Lehetséges – a további vizsgálat tárgya kell legyen –, hogy a kulturális mobilitás ilyen jelentős súlya mögött – legalább részben – a népesség iskolázottsági szintjének emelkedése áll. Ezt látszik alátámasztani a tízéves kohorszokénti bontás is, ahol a legfiatalabb (és legiskolázottabb) generációnál a legnagyobb a kulturális mobilitás szerepe, s ez szinte kohorszról kohorszra csökken. Ugyanakkor viszont a legfiatalabb generáció szüleinek már magasabb az iskolázottsága, mint az idősebb generációk szüleié. A lényeg tehát a kérdezett és a szülők iskolázottsága közti különbség, amelyről viszont nem feltételezhetjük, hogy a fiatalabbak felé haladva generációról generációra nagyobb. Valószínűbb, hogy a strukturális iskolai mobilitás a pályájukat a háború után kezdő generációk esetében a legnagyobb. Ha viszont azt találjuk, hogy a kulturális mobilitás a legfiatalabb (30 év alatti) generáció esetében a legnagyobb súlyú, akkor ennek oka náluk relatíve kisebb mértékben lehet az iskolázottság növekedése s nagyobb arányban a „kulturális tőke” működése.

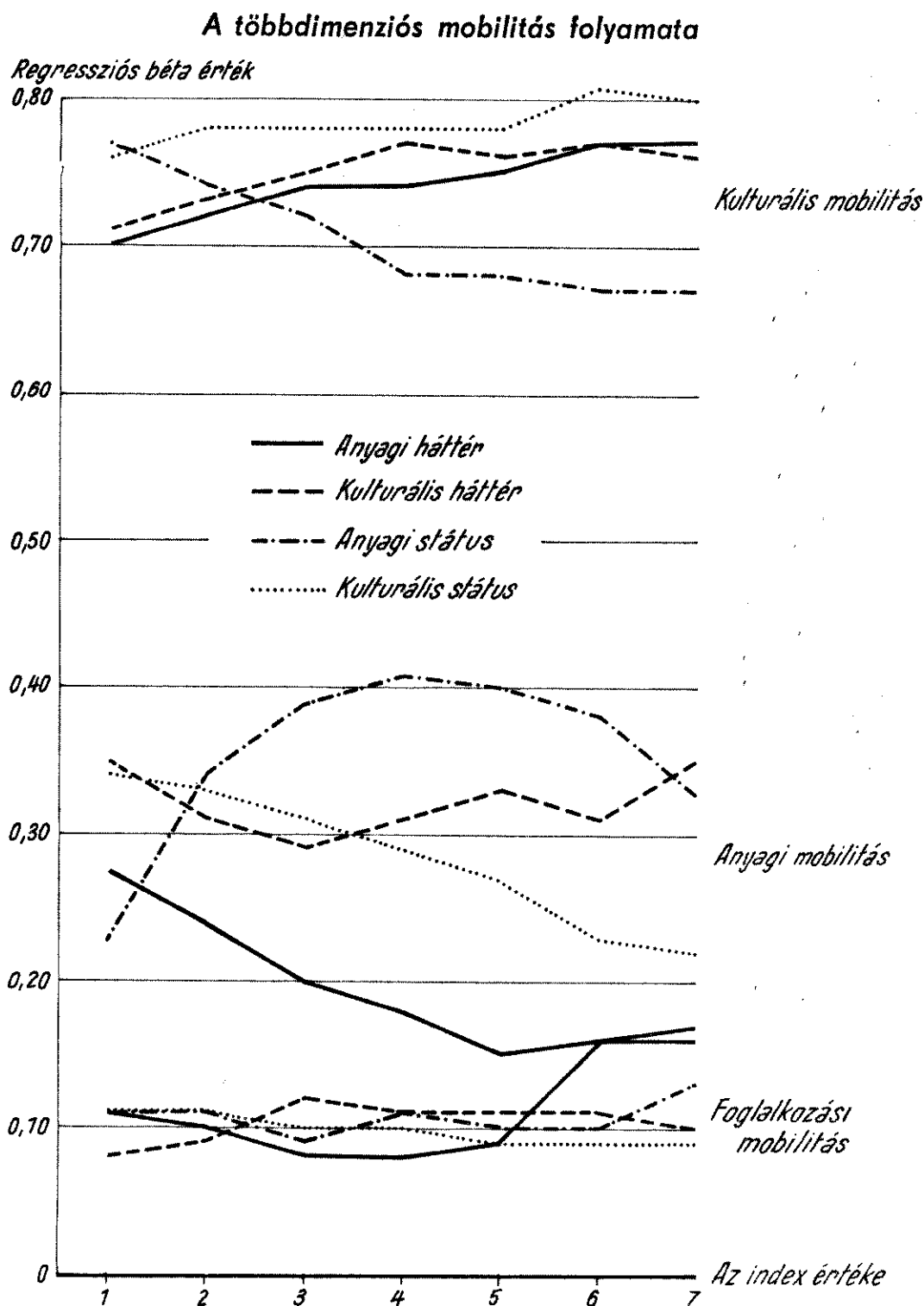
Az anyagi mobilitás esetében szintén nagy lehet a szerepe a lakáskörülmények, a fogyasztási szint stb. történeti javulásának tehát a strukturális elemnek. A legfiatalabb generációban, melynek gyermekora még nincs messze, a legkisebb az anyagi mobilitás szerepe, s az idősebbek felé haladva, akiknek gyermekora is egyre távolabbi múlt, egyre növekszik. Korábbi elképzeléseim szerint éppen a legfiatalabbak esetében kellett volna az anyagi csatornának a legnagyobb szerepet játszani, mivel úgy gondolom, hogy az egyéb lehetőségek beszűkülésével ez a dimenzió válik egyre hangsúlyosabbá. Elképzelhető azonban, hogy az anyagi boldogulás mint mobilitási csatorna csak egy szűkebb rétegnél működik, ott is inkább intragenerációs vonatkozásban, s éppen nem a legfiatalabbaknál, akik még anyagi státusuk megteremtésének kezdetén tartanak.

A strukturális hatások kiszűrésén túl, a foglalkozási mobilitás szerepét is részletesebben kell elemezni. Eldöntésre vár az a kérdés, hogy a foglalkozási mobilitásnak a státus mobilitásban való viszonylag kis önálló súlya mögött nem olyan összefüggés húzódik-e meg, mely szerint a kulturális vagy anyagi dimenzióban mobil személyek foglalkozásukat tekintve is azok; fordítva viszont nem, aki a foglalkozási dimenzióban mobil, nem biztos, hogy kulturálisan, illetve anyagilag is az. E hipotézis szerint a kulturális, illetve anyagi mobilitás „erőteljesebb”, a foglalkozási mobilitás „gyengébb” dimenzió abban az értelemben, hogy bizonyos dimenzióban való mozgáshoz mennyiben kapcsolódik más dimenzióban való mozgás.

Az elemzés jelen pillanatában nemcsak ez a kérdés megválaszolatlan, hanem e globális modell alapján a felfelé, illetve lefelé mobilizálódást sem tudjuk elkülöníteni, nem beszélve arról a kérdéstről, hogy az egyes dimenziókban a népesség mekkora százaléka mozog. A kutatásnak ebben az irányban való folytatásával dönthető el az is, hogy a társadalmi mobilitás többdimenziós folyamata mennyiben inkonzisztens. Válaszra váró kérdéseknek tehát nem vagyunk híján. Ebben az

anyagban azonban nem is annyira lezárt kutatási eredményeket, mint inkább egy elméleti szemléletmódot s egy ezt kiteljesíteni kívánó kutatómódszertani eljárást szándékoztam bemutatni. A részletesebb elemzésekre vonatkozó kísérletek közül e rövid cikk végén csak egyet szeretnék ismertetni.

A mintát négy változó – anyagi háttér, kulturális háttér, anyagi státus, kulturális státus – mentén bontottam csoportokra. Mind a négy index esetében, azok gyakorisági eloszlása alapján hét csoport adódott. Az egyes indexeken az egyes kategóriákhoz tartozó regressziós béta értéket néztem meg sorra, és vetítettem grafikusan egymásra a kulturális mobilitás, az anyagi mobilitás és a foglalkozási mobilitás esetében. (A területi mobilitástól, annak mindenütt alacsony súlya miatt, itt eltekintettem.)



Az ábráról látható, hogy bármelyik indexről legyen szó, a mobilitás változók szerepe többé-kevésbé azonos, legnagyobb a súlya a kulturálisnak, ezt követi az



anyagi, majd a foglalkozási mobilitás. Ennek ellenére, ha egyenként vesszük szemügyre a mobilitási változókat a négy index tükrében, jellemző különbségeket találunk.

A foglalkozási mobilitás szerepe a státus mobilitáson belül mindenütt kiegyenlítetten alacsony. E dimenzió súlya egyedül abban az esetben nő meg, ha a gyermekkori anyagi háttér nagyon jó (6 vagy 7) volt. Nagyon jó anyagi háttér kellett tehát egy olyan mértékű foglalkozási mobilitáshoz, amely már a státus mobilitásban is viszonylag jobban érezteti a hatását.

Az anyagi mobilitás differenciálódik legjobban a három dimenzió közül, különösen az anyagi háttér és a jelenlegi anyagi státus szerint. Az anyagi mobilitás szerepe a státus mobilitásban azoknál a legmagasabb, akik középen helyezkednek el az anyagi státus indexen. A státus mobilitásban nagy súllyal szereplő anyagi mobilitás tehát közepes szintig való felemelkedést tett például lehetővé. Kisebb súlyú az anyagi mobilitása azoknak, akiknek ma az anyagi státusa a legjobb. Ők feltehetően a szülői generációt tekintve is „jó helyen” álltak. Ezt támasztja alá másrészt az is, hogy akiknek jobb volt az anyagi hátterük, azoknál szintén kisebb az anyagi mobilitás szerepe. Szintén alacsony az anyagi mobilitás szerepe a státus mobilitásban a jelenlegi rossz anyagi státusúaknál. Ők lehetnek azok, akiknek szülei is, ők is rossz anyagi helyzetűek. Egy ilyen csoport léte akkor is feltételezhető, ha az anyagi háttér vonatkozásában azt látjuk, hogy a rosszabb helyzetűeknél az anyagi mobilitás súlya nagyobb, mint a jobbaknál, tehát bizonyos, a nivellálódás irányába ható jelek mutatkoznak.

Végül a kulturális mobilitás esetében bizonyos differenciálódás mutatkozik a jelenlegi kulturális, illetve anyagi státus indexen elfoglalt hely szerint. Egyrésztől valamelyest nő a kulturális mobilitás súlya a státus mobilitásban aszerint, hogy valakinek magasabb a kulturális státusa. (Ez eltér az anyagi mobilitás esetében tapasztaltaktól: a magasabb kulturális státus mögött nagyobb súlyú kulturális mobilitás áll, míg a magasabb anyagi státus mögött kisebb az anyagi mobilitás súlya, mint egy közepes anyagi státus mögött.) Másrészt pedig az anyagi státus növekedésével valamelyest csökken a kulturális mobilitás súlya. Létezik tehát olyan jó anyagi helyzetű csoport, ahol a státus mobilitáson belül a kulturális mobilitás szerepe relatíve kisebb.

A fenti elemzés során lényegében abból indultam ki, hogy az egyes mobilitás változók felfelé történő státus változást tükröznek. Bár ez a feltevés – ismerve az 1945 utáni magyarországi társadalomfejlődést – a népesség nagyobb része szempontjából nem megalapozatlan, valóságtartalma mégis további megválaszolásra váró kérdés, csakúgy, mint az, hogy az egyes „metszéspontok” – az egyes indexek értékeihez tartozó béta értékek – mögött tulajdonképpen kik, illetve milyen nagyságrendben állnak?

#### IIRODALOM

- (1) Andorka Rudolf: A társadalmi mobilitás változásai Magyarországon. Gondolat. Budapest. 1982. 326 old.
- (2) Blau, P. M. – Duncan, O. D.: The American occupational structure. Nem York. 1967. 520 old.
- (3) Ferge Zsuzsa: Társadalmunk rétegződése. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 1969. 346 old.
- (4) Social mobility in Britain. Szerk.: D. V. Glass. Rontledge. London. 1954. 412 old.
- (5) Kolosi Tamás: Stuktúra, rétegződés, metodológia. Elméletek és hipotézisek. Rétegződés–modell vizsgálat II. MSZMP KB Társadalomtudományi Intézet. Budapest. 1982. 310 old.
- (6) Kolosi Tamás: Státusz és réteg. Műhelytanulmány. Rétegződés–modell vizsgálat III. MSZMP KB Társadalomtudományi Intézet. Budapest. 1984. 280 old.
- (7) Kolosi Tamás: Status groups in Hungary. Paper for the ISA RC. Social Stratification. Amsterdam. 1983. 17–19 Oct. 20 old.
- (8) Kovách Imre – Róbert Péter: A foglalkozások mobilitása (1930–1982). Rétegződés–modell vizsgálat IV. Gazdaság és rétegződés. (Megjelenés alatt.)

- (9) Lenski, G. E.: Status crystallization: A non-vertical dimension of social status. *American Sociological Review*. 1954. évi 19. sz. 405–413. old.
- (10) Lipset, S. M. – Bendix, R.: *Social mobility in industrial society*. London, 1959. 309 old.
- (11) Róbert Péter: *Mobilitás és életút*. I. Megjelent: Rétegződés-modell vizsgálat I. Elméletek és hipotézisek. MSZMP KB Társadalomtudományi Intézet. Budapest. 1982. 310 old.
- (12) Sorokin, P. A.: *Social mobility*. Harper. New York. 1927. 559 old.
- (13) Treiman, D. J.: *Occupational prestige in comparative perspective*. New York. 1977. 514 old.
- (14) Wesolowski, W. – Słomczynski, K.: *Reduction of inequalities and status inconsistency*. *Ange wandte Sozialforschung*. 1983. évi 2–3. sz. 185–194. old.

## РЕЗЮМЕ

В ходе анализа общественной подвижности нужно ответить на вопрос о том, в какой мере данное общество является открытым, какие индивидуальные и, соответственно, групповые движения возможны в рамках существующего строения общества, каким образом и в какой мере происхождение воздействует на место, занимаемое в системе общественного неравенства.

Согласно общей практике исследований подвижности авторы в ходе поиска ответа на поставленные выше вопросы берут за основу занятие опрашиваемого лица и его отца. Автор излагает такой анализ подвижности, в котором как нынешнее общественное положение, так и происхождение являются результатом сбора и обработки данных, учитывающих ряд точек зрения. Общественное положение складывается из места в общественном разделении труда, жилищных условий, потребления, культурного уровня, материального положения, поселения и возможностей реализации интересов; занятие родителей, следовательно в конечном счете из общего итога материальных условий, происхождения, культурного уровня и минусов, имевших место в детском возрасте.

Анализ показывает, что занимаемое общественное положение лучше объясняет при наличии более широкой, многосторонней информации о происхождении. Далее интересным является вывод, что из числа элементов происхождения наиболее сильное влияние на общественное положение оказывает культурный уровень семьи.

Разбивка общественного положения и происхождения на элементы позволяют автору рассматривать общественную подвижность как многомерный процесс. Согласно этому подходу изменение общественного положения является общим результатом занятости, материальных, культурных и территориальных предпосылок. Анализ показывает, что изменение общественного положения находится во взаимосвязи прежде всего с движениями, происходящими в культурной сфере.

## SUMMARY

Analyses of social mobility give answer to a number of questions: how much a society is open, which are the possibilities for individual or group mobility in a given social structure, to what extent class background influences the position of individuals in the system of social inequality.

According to the generally accepted practice of mobility research scientists take the profession of the person interviewed and that of his father as a basis for answering the questions mentioned above. The author presents an analysis of mobility in which both the present social status and the background of origin are the result of multipurpose data collection and processing. The social status is being developed under the influence of the place occupied in the division of labour, housing conditions, consumption, cultural level, financial status, place of residence, possibilities for asserting interests, parents' occupation; in short: the complex material and cultural background as well as of the class background or childhood disadvantages.

It is asserted that social position can be better explained with multidimensional knowledge of origin based on a wide scope of information. It is intriguing, that from among the elements of the social background, the cultural level of the family is decisive, first of all, for the social status.

Breaking down of the social status and origin by dimensions enables to analyse mobility as a multidimensional process. Accordingly, changes in social conditions are the joint result of movements in the fields of occupation, financial situation, culture and residence. The analysis points out that changes in social status is correlated most closely with movements, in the cultural dimension.

# AZ EURÓPAI STATISZTIKUSOK ÉRTEKEZLETÉNEK 32. PLENÁRIS ÜLÉSE\*

DVORÁK FERENC

Az Európai Statisztikusok Értekezlete 1984. június 18 és 22. között tartotta 32. plenáris ülését Genfben, melyen 29 ország képviseltette magát, nagyrészt legmagasabb szintű delegációval. Részt vett továbbá az ENSZ 5 szakosított szervezete: az Egyesült Nemzetek Kereskedelmi és Fejlesztési Konferenciája (UNCTAD), a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet (ILO), az Egyesült Nemzetek Élelmezési és Mezőgazdasági Szervezete (FAO), az Egyesült Nemzetek Nevelésügyi Tudományos és Kulturális Szervezete (UNESCO), az Egészségügyi Világszervezet (WHO), továbbá 3 kormányközi szervezet: a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa (KGST), az Európai Gazdasági Közösség (EEC) és a Vám Együtműködési Tanács (CCC), valamint az EGB Statisztikai főosztályának (továbbiakban: Titkárság) meghívására az Északi Statisztikai Titkárság (NSS) és a Gazdasági Együtműködés és Fejlesztés Szervezete (OECD). Az Európai Gazdasági Bizottság 39. ülésének határozata alapján jelen volt a Kubai Állami Statisztikai Bizottság delegációja és a Japán Statisztikai Szolgálat képviselője.

Részt vett a plenáris ülésen *Y. Kurabayashi*, az ENSZ Statisztikai Hivatalának igazgatója és a megnyitó ülés délelőttjén *G. Birjukov*, az EGB új főtitkárhelyettese.

Az ülésen három új delegációvezető mutatkozott be: *V. Nikiforov*, a bolgár Egységes Társadalmi Információs Rendszer Bizottságának elnöke, *S. Johansson*, a Svéd Központi Statisztikai Hivatal vezérigazgatója és *D. M. Tella* asszony, az Egyesült Államok Statisztikai Szolgálatának vezetője.

A plenáris ülés elnöki tisztségét *Sir John Boreham*, az Egyesült Királyság Központi Statisztikai Hivatalának igazgatója töltötte be, alelnökök voltak *A. Donda*, a Német Demokratikus Köztársaság és *W. Begeer*, Hollandia statisztikai hivatalának elnöke. Az értekezleten a *D. Balevszki* (a bolgár Egységes Társadalmi Információs Rendszer Bizottságának volt elnöke) más beosztása miatt megüresedett alelnöki tisztségre egyhangúan *Nyitrai Ferencné dr.* államtitkárt, a magyar Központi Statisztikai Hivatal elnökét választották meg.

\*

A Titkárság beszámolója alapján a plenáris ülés tudomásul vette, hogy az EGB főtitkára „ad hoc” csoportot hív össze a 40. közgyűlés előtt annak érdeké-

\* Az ülésen a magyar Központi Statisztikai Hivatal *Nyitrai Ferencné dr.* államtitkár, a Központi Statisztikai Hivatal elnöke és *Dvorák Ferenc* statisztikai főtanácsos, a KSH Nemzetközi Kapcsolatok Önálló osztályának vezetője képviselte, a 3. fő elvi-módszertani vitatéma tárgyalásánál részt vett *dr. Szilágyi György* statisztikai főtanácsos, a KSH osztályvezetője.

ben, hogy megvizsgálja az EGB alárendelt szerveinek (köztük az Európai Statisztikusok Értekezletének) munkaprogramjait és a főtitkár ehhez kapcsolódó javaslatát. (Részletesebben lásd a cikk végén.)

Tájékoztatást kapott az ülés arról is, hogy az EGB közgyűlése felkérte a főtitkárt, hogy mérje fel az EGB által kiadott publikációk hatását és hasznosságát. E célból az EGB Titkársága meg fogja keresni a régióhoz tartozó statisztikai hivatalokat, kérve: értékeljék az EGB publikációinak hatását és hasznosságát – a hangsúlyt a statisztikai jellegű publikációkra helyezve valamint, hogy a tagországok az értékelést végezzék el a saját publikációikkal kapcsolatban is. A titkárság tájékoztatta az ülést arról is, hogy az EGB 39. közgyűlése általános megelégedettségét fejezte ki az Európai Statisztikusok Értekezletének kebelében folyó tevékenységről, és hangsúlyozta a további fokozott együttműködés szükségességét a nemzetközi kapcsolatok minden szintjén.

A plenáris ülés az EGB főbb alárendelt szerveinél folyó statisztikai tevékenységet értékelve méltatta az elvégzett statisztikai munkát, kiemelte fontosságát és hasznosságát. Rámutatott ugyanakkor az ülés a párhuzamosságokra és arra is, hogy még nagyobb szükség van az adatok ellenőrzésére, mert azok nem mindig egyeznek a nemzeti statisztikai hivatalok adataival. Hangsúlyozva a nemzetközi szervezeteknél folyó statisztikai adatgyűjtés jobb koordinációjának fontosságát, az ülés annak a véleményének is hangot adott, hogy csökkenteni szükséges a nemzeti statisztikai hivatalokra háruló terheket.

### FŐ ELVI-MÓDSZERTANI VITATÉMAK

Az elmúlt években meghonosított rend szerint kerültek ismét a plenáris ülés fókuszába a fő elvi-módszertani témák. A cél ebben az évben is az volt, hogy a régióhoz tartozó statisztikai hivatalok vezetői olyan fontos témákban folytassanak széles körű véleménycserét, amelyek közérdekűek és a statisztikai tevékenység egészét érintik. További cél volt, hogy a véleménycsere értékeljen, összegezzon, gondolatokat ébresszen, a statisztikai közösséget szolgálja, és egyben alkalmas legyen arra is, hogy a vitából a jövőre vonatkozóan hasznosítható következtetéseket lehessen levonni.

A tavalyi ülés határozata értelmében a plenáris ülés napirendjén most először 3 fő elvi-módszertani vitatéma<sup>1</sup> szerepelt.

#### 1. Milyen követelményeket támaszt a technikai fejlődés a statisztikusok oktatásával szemben?

Az alapszöveget a magyar Központi Statisztikai Hivatal készítette és terjesztette be, amelyhez a jugoszláv, az olasz, a román és a török Központi Statisztikai Hivatal nyújtott be korreferátumot. A vita megnyitása előtt a dolgozatot készítő országok képviselői kaptak szót.

Elsőnek Nyitrai Ferencné dr. államtitkár, a Központi Statisztikai Hivatal elnöke mutatta be és foglalta össze a magyar alapszöveg főbb megállapításait. Rámutatott arra, hogy a magyar Központi Statisztikai Hivatalnak a statisztikusok képzését szolgáló oktatási programja szoros kapcsolatban van az ország iskolarendszerében és egyéb továbbképző intézményeiben folyó oktatással. E képzési programba szervesen beépült az informatikai képzés is. Ennek keretében vannak

<sup>1</sup> A KSH Nemzetközi Kapcsolatok Önálló Osztálya a „Statisztikai hivatalok és nemzetközi szervezetek statisztikai tevékenységéből” c. sorozatában közreadja mind a fő elvi-módszertani témákhoz benyújtott dolgozatokat, mind a plenáris ülés jegyzőkönyvének a vitákat összefoglaló fejezetét.

számítástechnikai általános ismereteket adó alapozó tanfolyamok, a tényleges feladatok megoldására irányuló céltanfolyamok, és folyik speciális statisztikai-informatikai képzést nyújtó rendszerszervezői tanfolyami oktatás is.

A mikroszámítógépek térnyerésével kapcsolatosan a Központi Statisztikai Hivatal vezetőit az a kérdés foglalkoztatja, hogy a statisztikusoknak milyen mélységű és terjedelmű informatikai és számítástechnikai ismeretet kell megszerezniük. Nem kevésbé lényeges annak megbízható előrejelzése sem, hogy miként alakul a statisztikusok szakmai hierarchiája és az informatika rohamos fejlődésével összefüggésben az egyes statisztikus rétegek létszáma. Eldöntendő az a kérdés is, hogy a képzés teljesen munkaidőn belül történjék-e, vagy sem, utóbbi esetben milyen arányú legyen annak munkaidőn kívüli része. Változnak a képzésben való részvétel ösztönzésének és elismerésének módszerei is.

Az 1970-es években kialakított és végrehajtott oktatási program eredményeképpen a magyar statisztikusok is felismerték, hogy a számítástechnika alkalmazása milyen követelményeket támaszt, és milyen lehetőségeket tár fel a statisztikai munka különböző fázisaiban. Az újabb fejlődési szakaszban a számítástechnikának a statisztikusok mindennapi munkaeszközévé kell válnia, s ez a képzés szempontjából más igénnyel lép fel. Nagyobb hangsúlyt kapnak a célra orientált, konkrét ismereteket nyújtó hosszabb-rövidebb tanfolyamok.

„Meggyőződésünk – mondotta a Hivatal elnöke – hogy a statisztikai hivataloknak a jövőben is nagy hangsúlyt kell fektetniük a statisztikai személyzet képzésére és továbbképzésére nemcsak saját személyi állományuk, hanem más szervezetek statisztikusai tekintetében is. Csak így teremthető meg az ország statisztikai rendszerének összehangolt, egyenletes fejlesztése.”

Ismertette továbbá a statisztikai személyzet képzését szolgáló öt különböző oktatási forma kombinációját. Az alkotóelemek: az iskolarendszerű képzés, az egyetemeken posztgraduális kurzusai, az egyéb oktatási intézmények és szervezetek tanfolyamai (ezek főleg számítástechnikai és informatikai jellegűek), a statisztikai hivatalok saját oktatási rendszere és a nemzetközi szervezetek segítsége.

Az említett oktatási formák összehangolásában jelentős szerepe van a Központi Statisztikai Hivatalnak, mely „külső” befolyást gyakorol az iskolarendszerű, az egyetemi és egyéb intézmények keretében folyó statisztikai oktatás tanrendjének kialakítására, a saját tanfolyamait pedig szervezi és lebonyolítja.

Elmondotta a Hivatal elnöke azt is, hogy az új oktatási rendszer kialakítása a statisztikai rendszer fejlesztésével összhangban, a hivatali hierarchia egyes szintjeihez igazodva folyik a különböző munkakörökben megkívánt képesítés egyidejű meghatározásával.

Végül kiemelte a témához benyújtott török dolgozat ama megállapítását, mely fontosnak tartja a nemzetközi szervezetek támogatását a személyzet képzésében, és azt javasolja, hogy az Értekezlet fordítson kellő figyelmet e kérdésre, amelynek különös jelentősége van a fejlődő országok számára, de a többi ország együttműködése szempontjából sem mellékes.

A román Központi Statisztikai Hivatal delegációját vezető I. Dumitrescu főosztályvezető a korreferátumból azt emelte ki, hogy Romániában törvény rendelkezik a statisztikai személyzet oktatásáról, és hogy a Központi Statisztikai Hivatalnak koordináló szerepe van a statisztikai oktatásban is. A fő célnak a statisztikai képzettség javítását, az új dolgozók gyors integrálását, az ismeretek korszerűsítését és az interdiszciplináris megközelítés fejlesztését tekintik, hogy ezzel felkészítsék a személyzetet az új feladatok ellátására. A képzettségi szint javításának formái közül megemlítette a rendszeres speciális tanfolyamokat, az

egyedi oktatási programokat, az elektronikus adatfeldolgozás megismertetését szolgáló programokat és a posztgraduális tanfolyamokat.

*T. N. Guner*, a török Állami Statisztikai Intézet elnöke hangsúlyozta, hogy a statisztikai személyzet képzését az Intézet fontos feladatának tekinti, a tanulást ösztöndíjakkal segíti és serkenti. Érdekes volt bevezetőjének az a része, amelyben azzal foglalkozott, hogy az adatszolgáltatókat is bizonyos fokú oktatásban kellene részesíteni, és erre még a sajtót is fel lehet vagy fel kell használni.

*L. Pinto*, az olasz Központi Statisztikai Intézet vezérigazgatója arról számolt be, hogy a múltban a statisztikusok nem részesültek számítástechnikai képzésben: az olasz statisztikusok emiatt szinte csak az „ügyfél” szerepét játszották a számítástechnikai szakértőkkel szemben. Az időközben kifejlesztett oktatási programok a statisztikusok és a számítástechnikusok közötti korábbi különbségeket jórészt megszüntették.

*F. Komel*, a jugoszláv Szövetségi Statisztikai Hivatal igazgatója arról szólt, hogy oktatási programjaik elsősorban az ismeretek elmélyítését szolgálják. Azok részére is szerveznek tanfolyamokat, akik adatelőkészítéssel, -feldolgozással és elemzéssel foglalkoznak.

E bevezetőket követően került sor az általános véleménycserére. Ennek keretében a felszólaló delegátusok értékelték a benyújtott dolgozatokat, és ismertették saját oktatási politikájukat, oktatási rendszerüket.

*V. Mička*, a Csehszlovák Szövetségi Statisztikai Hivatal elnöke felszólalásában kiemelte: nem véletlen, hogy a plenáris ülés a statisztikusok oktatását tűzte ki fő vitatémának, mert ez a statisztikai hivatalok szempontjából alapvető jelentőségű. Arra intett, hogy az oktatási programok különböző típusainak megválasztásakor messzemenően figyelemmel kell lenni a résztvevők képzettségére, a rendelkezésre álló erőforrásokra és arra, hogy a tanfolyamok alkalmasak legyenek a különböző szakterületeken megkívánt képesítés megszerzésére. Utalt arra is, hogy az elsődleges cél természetesen az, hogy a szakemberek tudását elmélyítsék és szakértelmét növeljék. A továbbiakban tájékoztatást adott az oktatási rendszerről, rámutatva arra, hogy a Csehszlovák Szövetségi Statisztikai Hivatal felügyelete alatt működő szakosított intézet szervezi és bonyolítja le az oktatási programok egy részét, jobbára a különböző szaktanfolyamokat.

A finn Statisztikai Hivatal képviselőjében *T. Leppo* főosztályvezető annak a véleményének adott hangot, hogy a gyors technikai fejlődés szinte kötelezővé teszi újabb és újabb oktatási programok szervezését, a meglévő programok szüntelen tökéletesítését. Terveik szerint a jövőben az eddigi központi adatfeldolgozással szemben egyre inkább a decentralizált feldolgozás kap helyet, amelyben a statisztikai főosztályoknak növekszik a szerepe. Ez természetesen új feladatokat fog róni az oktatási programokat összeállító szakemberekre. Arról is szólt, hogy a tanrendet úgy kell kialakítani hogy az elsődlegesen az új igényeket és az új, mind magasabb technikai színvonalat képviselő számítógépek megismertetését szolgálja, de kiállt az alapfokú statisztikai és számítástechnikai tanfolyamok fontossága mellett is. Ugy vélekedett, hogy „általános jellegű” oktatási rendszer nem elégítheti ki a követelményeket, inkább speciális tanfolyamokra van szükség. Foglalkozott a kérdezőbiztosok képzésével, és elemezte a magyar és a finn oktatási rendszer hasonlóságait és eltéréseit.

Az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság képviselőjében *V. Gusakovszkij*, az Ukrán Központi Statisztikai Hivatal elnökhelyettese azon a véleményen volt, hogy mivel állandóan növekszik az igény a mind gyorsabb adatközlés iránt, a megoldás a számítógépek eddiginél erőteljesebb használatában rejlik. Ez pedig óha-



tatlanul szükségszerűvé teszi a programozással, a statisztikával stb. foglalkozó személyzet magas szintű képzését. A most folyó véleménycserét érdekesnek tartotta, mert lehetővé tette számára más országok tapasztalatainak megismerését.

Sir John Boreham, az Egyesült Királyság Statisztikai Hivatalának elnöke hozzászólását a generációs problémákra – szóhasználatával élve a „middle-aged staff” problémára – koncentrált. Véleménye szerint a középkorúak és az idősebbek már „kifelé” haladnak, és nem tudják, hogy mit kezdjenek a fejlett számítástechnikai gépekkel, miközben a fiatal, új személyzet e tekintetben sokkal többet tud náluk az új technikáról. A középkorúak és az idősebbek már általában vezetői posztot töltenek be, a döntéshozatalnál használják ugyan a számítástechnika előnyeit, de nem eléggé ismerik fel a bennük rejlő további lehetőségeket.

A probléma jelentőségére tekintettel az Egyesült Királyság Statisztikai Hivatala egy fiatal szakértőt alkalmazott kifejezetten azzal a céllal, hogy a kulcshelyzetben levő középszintű vezetők számára tanfolyamokat szervezzen. E tanfolyamok 4 naposak, bentlakásosak, és lehetővé teszik, hogy a résztvevők azt is megvitassák, a Hivatalnak milyen irányban kell haladnia mind a statisztika, mind a számítástechnika terén az elkövetkezendő években. A továbbiakban azt fejtegette, hogy véleménye szerint túl nagy hatalom központosul a számítástechnikusok kezében.

Gondot jelent számára – folytatta –, hogy az Egyesült Királyságban az oktatási rendszer féltékenyen őrzi saját „mandátumát” nehéz beleszólni a tananyag kialakításába. Véleménye szerint az egyetemi programok túlságosan elméletiek, és sajnos a tananyag gyakorlatibbá tételét célzó javaslatokat nem fogadják szívesen.

I. Fellegi, a Kanadai Statisztikai Hivatal elnökhelyettese szerint Kanadában jelenleg jó az „ellátás” elméleti statisztikusokban, kellő számú utánpótlást kapnak az egyetemokről és főiskolákról. Szólt a generációs szakadékról is, amelynek áthidalására a Kanadai Statisztikai Hivatal a következő gyakorlatot vezette be:

1. az egyetemokről érkező fiatal szakértőket gyakorlati oktatásban részesítik, különös tekintettel a hivatalban folyó mintavételekre és módszertanokra;
2. nagyobb hangsúlyt adnak a különböző elemzéseknek;
3. tanfolyamokat szerveznek az interdiszciplináris jellegű ismeretek szerzésére;
4. tanfolyamokat tartanak az irodai és technikai munkát végző személyzet számára; ezek önkéntesek, osztálytermekben zajlanak le megfelelő technikai eszközök (például videoszalagok) felhasználásával; bizonyos tanfolyamokon a fogalmazást és a beszédképesség javítását is oktatják.

Végezetül felajánlotta, hogy átadják oktatási rendszerük leírását azoknak az országoknak, amelyek erre igényt tartanak.

A Német Szövetségi Köztársaság Statisztikai Hivatala nevében felszólaló G. Hamer elnökhelyettes azt állapította meg, hogy a tanfolyamok országonként különbözők, különbözők a tanfolyamok iránti igények, más és más a költségvetési támogatás lehetősége és mértéke, más és más a központi statisztikai hivatalok szerepe stb. Tapasztalata szerint az egyetemokről kikerülő új munkaerők most már magasabb képzettséggel rendelkeznek, különösen ami az informatikát illeti, de ez nem teszi szükségtelenné a belső tanfolyami képzést. Ismertette az új káderek szakmai ismeretszerzése érdekében alkalmazott ún. rotációs módszert (mely viszonylag rövid idő alatt a Hivatal több fontos területének megismerését teszi lehetővé). Nehezíti helyzetüket, hogy a személyzet egy része nem szívesen alkalmazkodik a változó követelményekhez (például nem vállalnak



éjszakai műszakot), ugyanakkor viszont a munkaerőpiac telítettsége mind jobb felkészülésre sarkall.

E. Kalambokidis tanácsos, a görög Nemzeti Statisztikai Szolgálat koordinátora arról számolt be, hogy folyamatban van egy új, átfogó oktatási program kialakítása, amelyhez a lefolyt véleménycsere sok hasznosítható elemet ad. Annak a véleményének is hangot adott, hogy ha az egyetemek saját maguk alakítják ki tantervüket, akkor szakadék keletkezik az oktatási anyag és a gyakorlati igények között. Az egyetemeken inkább az elméletet, mintsem a gyakorlatot hangsúlyozzák, és nem korszerűsítik az oktatási programot és az oktatási eszközöket sem. Éppen ezért szükségesnek tartja, hogy az egyetemek gyakorlati elemeket is beiktassanak a tantervükbe. Jó lenne – vélekedett –, ha az Európai Statisztikusok Értekezlete jegyzőkönyvbe foglalná: kívánatos, hogy a statisztikai hivatalok befolyásolják az egyetemi tanterveket.

M. Koroljev, a Szovjetunió Központi Statisztikai Hivatalának első elnökhelyettese emlékeztetett arra, hogy a statisztikai személyzet oktatásának kérdését a moszkvai szemináriumon<sup>2</sup> részletesen megvitatták. Már ott is meglehetősen nagy hangsúlyt kapott a statisztikusok-közgazdászok és a számítástechnikusok közötti „discrepancy” és elhangzott az aggodalom a szakértelem és az igények közötti szakadék miatt is. Ezért ő is szükségesnek tartja és támogatja a Hivatalában folyó különböző továbbképző tanfolyamokat. Javasolta: értékes és feltétlenül hasznos lenne kicserélni az egyes statisztikai hivatalok oktatási programjait, a tanfolyamok tematikáját stb. Hasznosnak ítélné, ha a tapasztalatokat értekezleten cserélnék ki a szakértők. Végezetül informálta az értekezletet arról, hogy a moszkvai szeminárium anyagát könyvben megjelentették. (A könyvet a delegációknak a helyszínen átadták.)

A Norvég Statisztikai Hivatal vezérigazgatója, A. Oien szerint Hivatalában a generációs szakadék már nem olyan mély, mint 10 évvel ezelőtt volt, és ezt a különböző tanfolyamok eredményességével magyarázta. A tanfolyamok sikerességéhez szerinte a következő 4 feltétel együttesen szükséges: képzett oktatók, korszerű tankönyvek, helyszíni gyakorlatok és a tanultak bemutatása videoszalagokon. Hangsúlyozta, hogy a hivatali tanfolyamok témaköre jó együttműködési területe lehetne az országok közötti statisztikai kapcsolatoknak. A generációs problémára rátérve elmondta, hogy náluk a középszintű vezetők korátalaga kb. 40 év, és jól képzettek számítástechnikában is. A Hivatalnak nincs kapcsolata vagy szerepe az egyetemi tananyagok kialakításában. A tanfolyamokról szólva fontosnak tartotta a gyakorlati jelleg szükségességét. A Norvég Statisztikai Hivatal egyik legnagyobb problémája jelenleg az adminisztratív munkával foglalkozó személyzet jövője. Munkájuk az automatizálással „eltűnik”, ugyanakkor nem lehet őket elbocsátani; igyekeznek valamilyen más beosztásban visszatartani a felszabaduló munkaerőket.

Mivel a kérdezőbiztosok a jövőben mikroszámítógépeket fognak használni, ez újabb, magasabb szintű oktatási programot tesz szükségessé. Véleménye szerint, bár lassan-lassan, de eltűnik a különbség a közgazdászok-statisztikusok és a számítástechnikusok között, de azért továbbra is szükség lesz az egyes szakterületeken „szakértőkre” és „integrált” munkatársakra egyaránt.

S. Johansson, a Svéd Központi Statisztikai Hivatal vezérigazgatója felszólalását a generációs problémának szentelte. Véleménye szerint ez Svédországban

<sup>2</sup> A Moszkvában 1981-ben tartott második szeminárium anyagát lásd a „Statisztikai Hivatalok és nemzetközi szervezetek statisztikai tevékenységéből” című sorozat 56. kötetében. (Lásd továbbá: *Statisztikai Szemle*, 1977. évi 7. sz. 718–736. old.; 1982. évi 10. sz. 1016–1028. old.)

nem jelentős, de az új technika rohamos elterjedése következtében érezhető bizonyos „gap” a statisztikusok és a számítástechnikusok között.

A Spanyol Statisztikai Hivatalt képviselő *C. Arribas* főosztályvezető elmondta, hogy a Spanyol Statisztikai Hivatal nagy súlyt helyez a statisztikusok képzésére, de gondot okoz a költségek viselése. Hasznosnak találná, ha az Európai Statisztikusok Értekezlete a plenáris üléseken vissza-visszatérne az oktatási módszerekre, a különböző oktatási formákban elért eredményekre, a tapasztalatokra és a fejlesztési elképzelésekre.

*J. Schmidl*, az osztrák Központi Statisztikai Hivatal elnöke azt tartotta fontosnak kiemelni, hogy bár nagy szükség van a különböző területeken magas színvonalú szakértőkre, de olyan statisztikusok is kellenek a napi munkához, akik bizonyos szinten az „egész” statisztikai munkát át tudják látni és el is tudják végezni.

Az egyetemi oktatást meglehetősen elvontnak tartja, alig foglalkoznak például a mintavételi eljárásokkal. Hozzászólását azzal fejezte be, hogy véleménye szerint az Európai Statisztikusok Értekezletének az eddiginél aktívabb szerepet kellene játszania az egyetemi tantervek kialakításában.

*S. Kamisawa*, a Japán Központi Statisztikai Hivatal statisztikai tervezési főosztályának igazgatója részletes információt adott az Ázsiai és Csendes-óceáni Gazdasági és Szociális Bizottság (ESCAP) oktatási intézetében szervezett különböző oktatási programokról, amelyek a régió statisztikusainak képzését szolgálják, majd a japán oktatási rendszerrel foglalkozott.

*J. J. Senglet*, a Svájci Szövetségi Statisztikai Hivatal igazgatója „másik” oldalról közelítette meg a témát, szerinte az is probléma, hogyan tanítsák a statisztikát a számítástechnikusoknak, nemcsak fordítva! Náluk is észlelhető a Sir John Boreham által felvetett generációs probléma, de nem olyan mértékben, ahogyan azt az egyes hozzászólások tárgyalták.

A továbbiakban arról szólt, hogy olyan programokat dolgoztak ki, amelyek közvetlenebbé teszik a számítástechnikusok kapcsolatát a statisztikával. Különböző típusú tanfolyamokat szerveznek; decentralizált tanfolyamaik is vannak a kantonokban.

Az egyetemi oktatási programok véleménye szerint is túlságosan elméletiek, de azt tapasztalja, hogy a tanrendek már nagyobb érdeklődést mutatnak a gyakorlati statisztikai kérdések iránt, mint korábban: bizonyos fejlődés már tapasztalható.

*D. M. Tella asszony*, az Egyesült Államok Statisztikai Szolgálatának vezetője arra utalt, hogy – mint ismert – az országban meglehetősen decentralizált a statisztikai rendszer; sok statisztikus dolgozik különböző minisztériumokban, és emiatt meglehetősen nehéz átfogó és egységes oktatási programot megvalósítani. Ugy érzi, nincs hiány jól képzett szakemberekben, a probléma inkább a megszerzésük és megtartásuk. További gond, hogy nehéz engedélyt kapni új munkakerők alkalmazásához. Hosszadalmas a felvételi procedúra is, és emiatt tehetséges fiatalokat veszítenek el, mert azok nem hajlandók várni. A magánvállalatok jobb állásokat kínálnak, és jobban is fizetnek, ezért a fiatalok inkább oda vándorolnak.

Témát váltva elmondotta: azzal a potenciális problémával állnak szemben: miként lehet megakadályozni azt, hogy a statisztikában a technika vegye át az uralmat, vagyis, hogy „az alárendelt végtagok irányítsák a fejet”.

*Nyitrai Ferencné dr.* a vita végén reagált néhány észrevételre. A generációs szakadék Magyarországon nem mélyül – mondta –, és úgy vélekedett, nem lehet olyan követelményt támasztani, hogy minden munkatárs ismerje a legfejlettebb

technikát. Informálta a résztvevőket arról, hogy a magyar Központi Statisztikai Hivatal is szervezett vidéki városokban középszintű vezetők számára tanfolyamokat, amelyek jó támpontot adtak arra, hogy bizonyos posztok betöltésére ki alkalmas és ki nem. A feltett kérdésekre válaszolva elmondta, hogy vannak kötelező és önkéntes tanfolyamok; a költségeket általában a Hivatal viseli, egyes tanfolyamokat munkaidőben, másokat részben munkaidőben vagy utána tartanak.

Az egyetemi oktatás és a gyakorlat között nem érzékel különösebb szakadékot, az együttműködés az egyetemek és a Központi Statisztikai Hivatal között jó. A Hivatal javaslatait az egyetemek figyelembe veszik a tanrend kialakításakor, és a Hivatal néhány munkatársa is tanít az egyetemeken: „docendo discimus” mondotta.

Osztotta a véleményét mindazokkal, akik azt javasolták, hogy a statisztikusok továbbképzésével kapcsolatos vitát az Európai Statisztikusok Értekezlete ne tekintse lezártnak, hanem a jövőben is foglalkozzék vele, mert ehhez a hivataloknak sarkalatos szakmai érdeke fűződik.

Befejezőképpen megköszönve az értékes hozzászólásokat, amelyek elősegítették a téma sokoldalú megközelítését, annak a meggyőződésének adott hangot, hogy az eszmecsere hasznos volt, amelyből a konferencia résztvevői és az oktatással foglalkozó szakemberek sokat tanulhatnak.

Sir John Boreham elnöki minőségében összefoglalva az oktatás feletti vitát, elismeréssel szólt az alapos, érdekes és gondolatébresztő tanulmányokról, amelyek jó alapot nyújtottak a véleménycserére. Egyetértett az oktatási programok cseréjére vonatkozó szovjet javaslattal, és hangsúlyozta annak szükségességét, hogy a statisztikai hivatalok írásban kommunikáljanak egymással oktatási programjaik fejlesztése érdekében. Örömmel állapította meg: egyetértés mutatkozik abban, hogy a statisztikusoknak ki kell egészíteniük a rendszeres oktatás tananyagait a saját elképzeléseiknek és a szükségleteiknek megfelelő tanfolyamokkal. Emlékeztetett a sikeres moszkvai szemináriumra, és javasolta, hogy annak anyagát újból és újból tanulmányozzák át az érdekeltek.

## 2. Az elektronikus adatfeldolgozás szervezete a nemzeti statisztikai hivatalokban – centralizáció kontra decentralizáció

E fő elvi módszertani témához az alapszöveget a Német Demokratikus Köztársaság Állami Központi Statisztikai Hivatala készítette, ún. „supporting paper”-t a német szövetségi köztársasági, a bolgár, a francia, a szovjet és a lengyel statisztikai hivatal terjesztett be. A bevezetők elhangzása után a vitában 14 delegáció fejtette ki véleményét, amelyek meglehetősen megoszlottak: voltak, akik a centralizált, voltak akik a decentralizált rendszer mellett kardoskodtak. Végül is a többség azon a véleményen volt, hogy a választás ténylegesen nem is az, hogy centralizált vagy decentralizált legyen-e a statisztikai rendszer, hanem az, hogy az adott országban hol helyezkedik el az optimális megoldás a két véglet között.

Több delegátus foglalkozott az adatvédelemmel, feltéve a kérdést, miként lehet azt fenntartani a decentralizált feldolgozási rendszer keretében. Egyesek szerint ez meglehetősen nehéz, mások szerint nem, mert csak egyszerű technikai problémát jelent, ami könnyen megoldható. Ami a számítógépek alkalmazását illeti, általános egyetértés volt a tekintetben, hogy a kis számítógépek gyors elterjedése ellenére is még sok évig lesz szükség nagy számítógépekre a különböző feldolgozásokhoz.

### 3. Nemzetközi összehasonlítások

A harmadik fő elvi–módszertani vitatéma napirendre tűzésének gondolata az elmúlt évi plenáris ülésen vetődött fel abból a megfontolásból kiindulva, hogy kísérletképpen célszerű lenne egy huzamos ideje folyamatban levő munkatervi téma (projekt) múltját-jelenét értékelni és jövőjét felvázolni. A plenáris ülés akkor úgy foglalt állást, hogy ez a vitatéma a „Nemzetközi összehasonlítások” legyen.

A napirendi ponthoz a Titkárság olyan dokumentumot készített, amely felsorolásszerű áttekintést adott az utolsó két évtized nemzetközi összehasonlításairól. Az érdemi vita alapját ebben a témában is egy magyar dokumentum, „Az Európai Összehasonlítási Program áttekintése” c. dolgozat képezte. Ezenkívül a román Központi Statisztikai Hivatal betervezett egy dolgozatot, amelyben a természetes mutatókon alapuló összehasonlítások gondolatát vázolta fel, rendelkezésre állt továbbá az Európai Összehasonlítási Program (ECP) 1980. évi eredményeinek összefoglalása. A dolgozatok szóbeli bemutatásakor a Titkárság képviselője arra koncentrált, hogy az országok képviselőit felbátorítsa: csatlakozzanak a Programhoz, majd ismertette az összehasonlítás várható határidőit, és utalt bizonyos pénzügyi nehézségekre. Kiemelte a regionalizálás jelentőségét, majd szervezeti kérdésekkel foglalkozott.

A magyar dolgozatot dr. Szilágyi György statisztikai főtanácsos, a Központi Statisztikai Hivatal osztályvezetője vezette be. Áttekintve a Nemzetközi Összehasonlítási Projekt (ICP) „curriculum vitae”-jét, emlékeztetett arra, hogy Magyarország alapító tag, kezdettől fogva vesz részt az összehasonlításban, így kellő tapasztalattal rendelkezik. Ezeket a tapasztalatokat összegezi az a válogatás, amelyet a Központi Statisztikai Hivatal készített és terjeszt az értekezlet elé. A dolgozat három aspektusból kiindulva értékeli az eredményeket:

- milyen az általános érdeklődés az összehasonlítás iránt a kormányzati szervek, kutató intézetek stb. részéről;
- milyen volt és mennyit fejlődött az elemző munka;
- milyen hatást gyakorolt a közös munka a statisztikai tevékenységre.

A bevezető előadás sajnálatosnak tartotta, hogy az összehasonlítás iránti érdeklődés gyakran megállt a globális eredmények értékelésénél, pedig a Projekt gazdag és sokatmondó számanyaga számos további elemzési lehetőséget kínál olyan területeken, mint árárányok hatása a kiadások szerkezetére, strukturális jellemzők részben az általános fejlesztési színvonallal, részben a társadalmi–gazdasági berendezkedéssel összefüggésben stb.

Az ICP IV. fázisa keretében befejezett Európai Összehasonlítási Program (az ECP, amelyben 17 európai ország vett részt) eredményeiről szólva az előadó rámutatott arra, hogy az eredmények minősége jobb, mint az ICP bármely korábbi fázisairól publikált adatok voltak. Ezt több tényezőnek tudta be: javult a módszertani munka, a részt vevő országok a korábbiaknál szorosabban kooperáltak a munka minden fázisában, eredményesek voltak a torzulások lehetőség szerinti kiszűrését célzó törekvések. Mindazonáltal – figyelmeztetett a magyar delegátus – az eredmények az elért minőségi javulások ellenére sem tekinthetők hibáktól és torzulásoktól mentesnek. Ez különösen abban nyilvánul meg, hogy a kevésbé fejlett országok adatai fölé, a fejlettebbeké alá vannak becsülve.

Ugyancsak rámutatott dr. Szilágyi György az eredmények túl korai, illetve túl messzemenő gazdasági következményekkel járó felhasználásának veszélyére is. Az adatok ilyen felhasználása nemcsak téves következtetésekre vezethet, hanem elbátortalaníthatja a még részt nem vevő országokat attól, hogy csatlakoz-

zának, illetve, hogy további összehasonlításokban vegyenek részt. Szükségesnek látta arra is ráirányítani a figyelmet, hogy mennyire fontos tájékoztatni az érdekelteket az adatok felhasználhatóságáról. Annak a véleményének is hangot adott, hogy a nemzetközi szervezeteknek pontosan körvonalazniuk kell az alkalmazott módszertant és informálni a felhasználókat az adatok tartalmáról és természetéről.

*I. Dumitrescu* rövid szóbeli bemutatója a román dolgozat főbb téziseit emelte ki.

*J. Schmidl*, az Osztrák Központi Statisztikai Hivatal elnöke felszólalásában a magyar dolgozatot „real basic document”-nek nevezte, amely véleménye szerint amellet, hogy korrekt áttekintést ad az ICP és az ECP történetéről és az elért eredményekről, egyben alkalmas arra is, hogy népszerűsítse a két összehasonlítást, jó eszköz arra, hogy elősegítse újabb országok csatlakozását. Ő is óvott a korai felhasználás veszélyeitől, amelyek többek között taszító hatást is gyakorolnának a csatlakozást jelenleg még latolgató országokra.

*P. Hill*, a Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet (OECD) Közgazdasági és Nemzeti Számlák főosztályának vezetője arról tájékoztatta a plenáris ülést, hogy az OECD rövidesen befejezi az 1980. évi adatokon alapuló összehasonlítását (négy olyan OECD-tagország vett részt benne, amelyek nem kapcsolódtak az ECP-hez). Informálta az ülést továbbá arról, hogy a korábbiaknál több ország fog részt venni az V. fázisban. Ezt a feladatot az Egyesült Nemzetek Statisztikai Hivatalával (UNSO) és az Európai Közösség Statisztikai Hivatalával (SOEC) szoros együttműködésben szándékoznak elvégezni.

*Y. Kurabayashi*, az Egyesült Nemzetek Statisztikai Hivatalának igazgatója beszámolt a plenáris ülésnek a világszintű ICP IV. fázisának befejezéséről és az eredmények publikálásáról. Tájékoztatást adott továbbá az ICP V. fázisának előkészületi munkálatairól is, amelyben a korábbiaknál több ország vesz részt. Hangsúlyozta a különböző nemzetközi szervezetek közötti együttműködés szükségességét, és nyomatékkal húzta alá a fogalmak, a módszertan és az alkalmazott osztályozások jobb összehangolásának jelentőségét.

A Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa képviselője *Z. Rakhacs* szakértő a KGST-ben folyó nemzetközi összehasonlításokról adott részletes információt. Elsősorban az értékmutatók most folyó összehasonlítását emelte ki, és jelezte, hogy a KGST nagy figyelmet szentel az ECP keretében folyó munkának. A továbbiakban módszertani kérdésekkel foglalkozott.

A finn Központi Statisztikai Hivatal nevében *T. Leppo* főosztályvezető azt fejtette, hogy az ICP módszereit egységesíteni és standardizálni kellene, valamint, hogy szükség van a két európai osztályozási rendszer harmonizálására.

*T. P. Linehan*, az ír Központi Statisztikai Hivatal igazgatója arról szólt, hogy többet kellene foglalkozni az adatok felhasználásával, a felhasználás lehetséges területeivel. Egyetértett azokkal a felszólalókkal, akik az összehasonlítás népszerűsítését szorgalmazták.

Az Egyesült Királyság részéről felszólaló *D. Ramprakash* főosztályvezető is azt tartotta kiemelésre érdemesnek, hogy nagyon fontos a felhasználók tájékoztatása annak érdekében, hogy az eredményeket helyesen használják fel. Szorgalmazta, hogy a nemzetközi szervezetek ismertessék az összehasonlításokban alkalmazott módszertant.

*W. Sadowski* – a lengyel Statisztikai Főhivatal elnöke – a magyar bevezető előadásnak azon megállapítására tért vissza, amely az adatok alá-, illetve fölébecslésével foglalkozott. Bejelentette, hogy a Lengyel Népköztársaság a jövőben is részt vesz az ICP-ben.

A. Vanoli, a francia Statisztikai és Gazdaságkutató Intézet főosztályvezetője egyetértett az ICP és az ECP eredményeit összefoglaló magyar dolgozat megálapításaival, azokkal is, amelyek az adatok törékenységevel foglalkoztak. Megjegyezte azonban, hogy az ICP még így is jobb becslés, mint a valutaárfolyam.

Sir John Boreham elnöki összefoglalójában annak a véleményének adott hangot, hogy az elmúlt évi plenáris ülés jól választott, amikor a „nemzetközi összehasonlítások” részletekbe menő megvitatása mellett döntött. Elismerését fejezte ki a vita alapjául szolgáló dolgozatokért. Záró mondataiban óvott az adatok korai és helytelen felhasználásától, és szükségesnek tartotta mind az ICP, mind az ECP népszerűsítését, újabb országok csatlakozását.

#### A STATISZTIKAI SZOLGÁLATOK SZERVEZETE ÉS TEVÉKENYSÉGE

Jelentőségénél fogva kiemelt helyet foglalt el a Statisztikai Számítástechnikai Projekt (SCP) jövője felett nyitott vita. Ismeretes, hogy az Egyesült Nemzetek Fejlesztési Programja (UNDP) támogatásával létrejött számítástechnikai együttműködés finanszírozását az UNDP ez év végén megszünteti, következésképpen – mint a támogatás egyik formája – megszűnik a projekt-koordinátori állás is, ami új helyzet elé állítja a programban részt vevő országokat. A vitában 17 ország delegátusa, köztük a magyar Központi Statisztikai Hivatal elnöke vett részt.

A projekt keretében elért eredményeket a delegátusok nagyra értékelték, mindössze az Egyesült Királyság képviselője ütött meg szkeptikus hangot. A vita lényege a következőkben foglalható össze:

- a projekt maradjon fenn továbbra is;
- az érdeklődést tanúsító országok a projektben önkéntes alapon, saját anyagi és szellemi forrásaik erejéig vegyenek részt (lehetőleg levelezés útján), az ENSZ vagy az UNDP ne vonjon el más projekttől pénzt erre a célra;
- az Európai Statisztikusok Értekezlete keretében folyó számítástechnikai együttműködésben a „Working Party on EDP”, az „ISIS-szemináriumok” és a „Statisztikai Számítástechnikai Projekt” egymástól legyen megfelelően elhatárolva;
- a jövő évi plenáris ülésen az Értekezlet vitassa meg az 1985 első félévében szerzett tapasztalatokat.

E témakör keretében került az ülés elé a „SZÁMALK”-ban folyó oktatásról szóló dokumentum, amelyet a résztvevők jóváhagyólag tudomásul vettek.

A magyar Központi Statisztikai Hivatal az SNA-MPS összehasonlítási munkálataiban is közvetlenül érdekelt volt. Az Értekezlet meglepéssel vette tudomásul, hogy a magyar-francia együttműködés a két elszámolási rendszer kétoldalú összehasonlítására továbbra is eredményesen folyik. A tapasztalatokról készített közös dolgozatot a felek „Conference Room Document” formájában a Statisztikai Bizottság 1985-ben esedékes 23. ülése elé terjesztik, rámutatva azokra a legfontosabb következtetésekre, amelyeket az összehasonlítás során nyertek, és amelyek hozzájárulhatnak a két számlarend felülvizsgálatához. Ezen túlmenően a két hivatal részletes jelentést is szándékozik közzétenni a számszerű eredményekről.

A magyar Központi Statisztikai Hivatal elnöke felszólalásában javaslatot tett egy több nyelvű szótár elkészítésére, amely mind az SNA-ban mind az MPS-ben használt fogalmakat tartalmazná, és amely hatékony gyakorlati eszköz lenne a két elszámolási rendszer közötti elvi és terminológiai különbségek jobb megértéséhez. Az ülés egyetértett azzal, hogy megkezdődjenek az előkészületi munkálatok, és felkérte a Titkárságot, hogy készítse erre vonatkozóan javaslatot, amelyet a Nemzeti Számlák és Mérlegek Munkacsoport következő ülésén megvitatnak.



A környezetstatisztikai témák tárgyalásánál került sor a finn–magyar–svéd környezetstatisztikai együttműködés eddigi eredményeinek ismertetésére. Az ülés jóváhagyta a három tagország közös előterjesztését, és egyetértett azzal, hogy az az együttműködés eddigi eredményeit jelző három módszertani anyagot az Európai Gazdasági Bizottság a „Statistical Standards and Studies” sorozatában megjelentesse. Az Értekezlet a háromoldalú együttműködést továbbra is munkatervében hagyta.

A magyar delegáció részt vett a többi napirendi pont tárgyalásában is, így többek között hozzászólt az osztályozásokkal, a mezőgazdasági statisztikával, a társadalom- és a népesedésstatisztika integrációjával, valamint a népszámlálás módszertanával foglalkozó vitához.

Ami a következő évek plenáris üléseinek fő vitatémáit illeti, az értekezlet úgy határozott, hogy 1985-ben a következő témákat tárgyalják meg:

1. az adatok interpretálásának, publikálásának és terjesztésének problémái (az alapszöveget az Egyesült Királyság, a korreferátumokat Finnország, a Német Szövetségi Köztársaság, Olaszország, Hollandia, az Egyesült Államok és Svájc készíti);

2. milyen összefüggés van a nyilvántartások és egyéb adatforrások minősége és az ezeken alapuló statisztikai adatok minősége között (az alapszöveget Franciaország készíti a korreferátumot Kanada, a Német Demokratikus Köztársaság, Bulgária, az Egyesült Királyság és Jugoszlávia vállalta.);

3. az Értekezlet harmadik vitatémaként magyar javaslatra a „Népszámlálások és lakásösszeírások” témát jelölte ki megvitatásra (az alapszöveget a Titkárság készíti el, a téma különleges aspektusaival foglalkozó korreferátumokat pedig Bulgária, Magyarország, Lengyelország és az Egyesült Államok vállalta; a magyar dolgozat címe: „Népszámlálás és lakásösszeírás mint a társadalomstatisztika alapja – magyar esettanulmány”).

Az Értekezlet döntött az 1986. évi plenáris ülés fő témáiról is. Ezek:

1. a többcélú összeírások szervezése;
2. a statisztikai adatok kormány szintű felhasználása;
3. a további vitatémát az Értekezlet 1985. évi plenáris ülésén jelöli ki.

A plenáris ülés ez alkalommal is foglalkozott a statisztikai hivatalok vezetőinek részvételével tartandó szemináriummal, amely a maga nemében a harmadik felső szintű tanácskozás lesz az 1977. évi washingtoni<sup>3</sup> és az 1981. évi moszkvai<sup>4</sup> szeminárium után. E harmadik szemináriumot 1986-ban Párizsban rendezik, programjának részletes megvitatását az Értekezlet a 33. plenáris ülésére tűzte ki.

Széles vitát váltott ki az a javaslat, amelyet az Európai Gazdasági Bizottság 39. ülésén terjesztettek elő, és amely a Bizottság alá tartozó szervezetek munkaprogramjainak átszámozását célozza. A felszólalók azon a véleményen voltak, hogy bár az új felépítés tartalmában nem különbözik a jelenlegitől, a témák átszámozása mégis zavart okozhat. Ezért az Értekezlet úgy foglalt állást, hogy az 1985. évi plenáris ülésig fenntartja a jelenlegi számozást, és majd akkor e kérdést ismét napirendre tűzi. Erre az ülésre az EGB Statisztikai főosztálya részletes dokumentumot dolgoz ki, amelyben „elszámol” a jelenlegi munkaterv témáival, s nyomon lehet majd követni, hogy a jelenlegi munkaprogram maradéktalanul illeszkedik-e a főtitkár által javasolt felépítéshez. A plenáris ülés az 1984/85–1988/89. évi munkatervet és az értekezletek rendjét némi módosításokkal elfogadta.

Napirenden kívül szót kért F. Vascos, a Kubai Állami Statisztikai Bizottság elnöke, aki információt adott a kubai statisztikai hivatal szervezetéről, fő tevékeny-

<sup>3</sup> Lásd: „Statisztikai hivatalok és nemzetközi szervezetek tevékenységéből” c. sorozat 46. kötetét, továbbá a *Statisztikai Szemle* 1977. évi 7. sz. (718–736. old.)

<sup>4</sup> Lásd: *Statisztikai Szemle*, 1982. évi 10. sz. (1016–1028. old.)



ségéről és terveiről. Aláhúzta annak jelentőségét, hogy Kuba részt vehet az ENSZ Statisztikai Bizottságában és most, az Európai Statisztikusok Értekezletén. A plenáris ülés a tájékoztatás tényét jegyzőkönyvbe foglalta.

\*

A plenáris ülés kellemes, alkotó légköre – mely nagymértékben az elnöklő Sir John Borehamnak volt köszönhető – alkalmat adott a vélemények őszinte kifejtésére, a napirenden szereplő témák sokoldalú megközelítésére. Lehetővé tette, hogy a véleménycsere „free discussion” legyen, amelyben a felszólalók szabadon fogalmaznak, és nem ragaszkodnak mereven előre megfogalmazott felszólalásaikhoz (amelyek egyikét-másikat a korábbi felszólalások már esetleg túl is haladták, vagy már ismétlésnek tűnnek).

Az utóbbi három plenáris ülésre visszatekintve megállapítható, hogy míg a 30. ülés ünnepi és emlékező, a 31. ülés pedig előrenéző és reformer volt, addig az idei, 32. ülés a magyar statisztika számára lesz emlékezetes. E megállapításra az jogosít fel, hogy a magyar Központi Statisztikai Hivatal elnökét az Európai Statisztikusok Értekezletének alelnökévé választották, a Központi Statisztikai Hivatal a három fő elvi módszertani vitatéma közül kettőhöz nyújtott be alapszöveget, a delegáció állásfoglalásai meghatározó szerepet játszottak a jelentősebb témák vitájában, javaslatait figyelembe vették a határozatok meghozatalakor.

Az elfogadott munkaterv feszített, következőképpen az az abban vállalt magyar részvétel is. Ha mindezekhez hozzávesszük, hogy a Büro tevékenysége bizonyára további serkentő hatást fog gyakorolni az Európai Statisztikusok Értekezlete és következőképpen a nemzeti statisztikai hivatalok munkájára is, megállapítható, hogy a magyar statisztikusoknak erőfeszítéseket kell majd tenniük a munkatervben foglalt feladatok maradéktalan végrehajtására.

### РЕЗЮМЕ

Автор производит обзор работы 32-ого пленарного заседания Конференции европейских статистиков. В первую очередь останавливается на дискуссионном заседании, обсуждавшем вопрос повышения квалификации статистиков на основании сообщения, представленного венгерским Центральным статистическим управлением. Подробно излагает также ход дискуссии, в ходе которой пленарное заседание — опять-таки на основе венгерского доклада — рассмотрело вопрос международных сравнений, оценок ICP и ECP.

Автор останавливается на обмене мнений по находившимся на повестке дня и непосредственно затрагивающим венгерское Центральное статистическое управление темам экономической, демографической статистики, статистики охраны окружающей среды и вычислительной техники. Производит важнейшие принципиальные методологические темы, которые будут рассматриваться на следующих двух пленарных заседаниях.

### SUMMARY

The article reports on the 32nd plenary session of the Conference of European Statisticians. It reviews, first of all, the debate on postgraduate training of statisticians for which the Hungarian Central Statistical Office prepared the material used as a basis of the debate. The debate of the plenary session on international comparisons, similarly based on a Hungarian material as well as on the evaluation of ICP and ECP method is also discussed in detail.

Reference is made to the discussions on economic, population and environmental statistics as well as on computing science issues which were on the agenda and concern directly the Hungarian Central Statistical Office. The main conceptual and methodological questions scheduled for the next two plenary sessions are also reviewed.

## GONDOLATOK A TÁRSADALMI STRUKTÚRA VIZSGÁLATÁRÓL

SIMÓ TIBOR

A *Statiztikai Szemle* 1984. évi 2. számában (202–205. old.) Andorka Rudolf azzal az udvarias felszólítással fejezi be a tardi társadalomról szóló tanulmányom recenzióját, hogy a „mélyfúrásokat végző” tudományos kutatók és statisztikusok számára előnyös lenne, ha jobban ismernék egymás munkásságát, s írásával is ezt kívánja szolgálni.

Előrebocsátom, hogy Andorka Rudolf munkásságát nagyra becsülöm. Különösen kiemelkedőnek tartom mobilitásvizsgálatait, amelyekkel nagymértékben hozzájárult az 1960-as években uralkodó statikus társadalomkép megváltoztatásához. Azt sem tartom „istentelenségnek”, hogy ugyanazon vagy hasonló tényekből eltérő következtetésekre jut.

A kutatók – s ez jelenleg már általánosan elfogadott – ugyanúgy, mint más szakmabeliek eltérő életúttal, tapasztalattal, képzettséggel, mesterségbeli tudással, érdekekkel és értékekkel rendelkeznek, tehát törvényszerű, hogy egyes kutatók kisebb-nagyobb mértékben eltérő következtetésekre jussanak.

A kívánatos az volna, hogy az eltérő véleményeket mind a szakmai közvélemény, mind a társadalomirányítás úgy kezelné, mint a társadalmi döntések különböző alternatíváinak tudományos háttérét. Vagyis ezzel azt is mondanám, hogy írásaimmal semmiféle kizárólagosságra nem tartok igényt, és más publikációt nem tartok feleslegesnek akkor sem, ha attól eltérő a véleményem.

Andorka Rudolf írásából arra következtek, hogy valamilyen oknál fogva nem eléggé figyelmesen ismerkedett tardi tanulmányommal. Különben számára aligha okozott volna gondot a vizsgálatba vontak kiválasztásának módja. Talán másképpen ítél meg az ember egy tanulmányt, ha tudja „miként választották ki a megkérdezetteket ... menyire megbízhatóan következtethetünk a kö-

zölt adatokból a tardi társadalom egészére” (202. old.). Gondolom figyelmesebb olvasás esetén fel sem merül a kiválasztás érvényességének kételye. A tardi tanulmány bevezetőjében (5–10. old.) az olvasható, hogy teljes körű szociológiai felmérést végeztünk, s a falusi aktív és inaktív keresőket ( $N = 1302$  fő) kérdeztük meg.

Elképzelhető, hogy a recenzens figyelmét elkerülte a szöveg. A tanulmányban azonban ott vannak a számok, a teljes lakosságé és az aktív és inaktív keresőké is. Lehetséges, hogy egy érdeklődő olvasó statisztikai szakember figyelmét a számok is elkerülték, s nem becsülte fel egy kevesebb mint kétezer lakosú faluban mennyi lehet az összes kereső aránya? S ha mégis kételye támad (az ember feje nem káptalan), akkor még mindig ott van a lehetősége – s ezt nem bosszantásul mondom – hogy elővegye a Központi Statisztikai Hivatal 1980. évi népszámlálási adatokat tartalmazó Borsod-Abaúj-Zemplén megyei „községsoros” kötetét. Ebben a kötetben az áll, hogy Tardon az aktív és inaktív keresők száma 1238 fő. Mi összeírtunk 1302 főt, mindenkit, aki az összeírás időszakában nem volt tartósan távol. Gondolom, Andorka Rudolf ezek után elfogadja teljes körű összeírásnak, melynek adatai a tardi társadalom egészére vonatkoztathatók.

Kissé több figyelmesség esetén talán a recenzió írójának figyelmét nem kerülte volna el az a néhány mondat sem, amit a bevezetőben (9–10. old.) a vizsgálat céljaként jelöltem meg. Idézem: „Szabó Zoltán művét nem arra használjuk fel, hogy összehasonlítsuk a múltat a jelennel, hanem, hogy megértsük, meddig jutottak el a polgárosodásban a tardi társadalom egyes csoportjai a harmincas években, s hol tart a polgárosodás ma; hogyan reprodukálódott a tardi társadalom a harmincas években, és hogyan reprodukálódik ma. Egy-két vonatkozásban azt is megkíséreltük kideríteni,

hogyan az akkori társadalmi viszonyok hogyan hatottak a maiakra ... az akkori tardi társadalom lényeges jellemzői s a mai helyzet feltárása értelmezhetővé teheti azt a folyamatot, amely konkrét falu társadalmának sajátos viszonyaiban végbement. E folyamat bemutatása sokat segíthet társadalmi viszonyaink megismerésében is."

A tagozódásról szóló fejezetben különböző változók segítségével, társadalmi „met-szetekkel” mutatom be a változásokat, míg a továbbiakban a régi és a mai struktúra közötti kapcsolatokat, a mai tardi társadalom működését, viszonyait elemzem néhány konkrét kérdésen keresztül. Amit Andorka Rudolf – a magyar társadalomstruktúra képét – egyetlen tanulmánytól kér számon, azt címezhetné egész  *hazai szociológiánk-nak*.

Jelenleg azonban még számos hipotézist nem tudunk verifikálni az empirikus vizsgálatok során. Amennyiben az ember figyelmesen olvas, könnyen lehet, hogy egy-egy szakszociológiai tanulmányból többet megtud a mai társadalom struktúrájáról (például *Konrád és Szelényi*, illetve *Szelényi a lakáselosztást*,<sup>1</sup> *Héthy és Makó a munkásmagatartást*<sup>2</sup> vizsgáló tanulmányából stb.), mint mondjuk sok „társadalmi struktúráról” szóló tanulmányból.

Természetesen nem áltatom magam, hogy az Andorka Rudolf által említett nézetkülönbségek csupán a megismerés zavaraiából vagy félreértésekből adódnak. Közöttünk számos egyezés mellett alapvető módszertani felfogásbeli különbségek vannak.

Andorka Rudolf ugyanis a társadalom struktúráján a Központi Statisztikai Hivatal által előírt kategóriák statisztikai igazolását érti. Egyrészt a tulajdonformák, másrészt a munkajellegcsoportok által előfeltételezett társadalmi megoszlást nevezi például a falusi társadalom szerkezetének és azt használja a mobilitásvizsgálatok hierarchiájaként is.<sup>3</sup> Jómagam – s ebben nem állok egyedül – társadalmi struktúrában a társadalom működését, reprodukcióját, a társadalom viszonylatrendszerét értem. A kétféle álláspont között meglehetősen nagy eltérés van.

<sup>1</sup> *Konrád György – Szelényi Iván: A lakáselosztás szociológiai kérdései. Valóság. 1969. évi 8. sz. 28–39. old.; Szelényi Iván: Lakásrendszer és társadalmi struktúra. Szociológia. 1972. évi 1. sz. 49–74. old.*

<sup>2</sup> *Héthy Lajos – Makó Csaba: Munkásmagatartások és a gazdasági szervezet. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1972. 295 old.*

<sup>3</sup> *Lásd: Andorka Rudolf: A magyar községek társadalmának átalakulása. Gyorsuló idő. Magvető Könyvkiadó. Budapest. 1979. 165 old. Továbbá: Andorka Rudolf és Harcsa István: A magyar községek társadalmának változásai az elmúlt tíz évben című tanulmányában az 1970-es évek tanulságait magában foglaló táblázatot. Társadalmi Szemle. 1983. évi 2. sz. 39–49. old.*

A másik alapkérdés, amelyben eltérnek nézeteink, az a termelészövetkezeti tagok és alkalmazottak társadalmi helyzetének megítélése.

Ugyanakkor, amikor Andorka Rudolf fent említett művében (80. old.) kifejti, hogy sem a termelészövetkezetben, sem azon kívül hazánkban már nincs parasztság, a mezőgazdasági termelészövetkezeti tagokat és alkalmazottakat (fizikai munkásokat) a „termelészövetkezeti parasztság” címén a „szellemi foglalkozásúak” és a „munkásosztály” alá helyezi. Ebből következik, ha valaki a mezőgazdasági termelészövetkezetből bármely állami vállalathoz vagy más szövetkezethez, megy dolgozni, úgy „felfelé” vagy a „főirányba” mobil.<sup>4</sup> Andorka érezte, hogy a „felfelé”–„lefelé” s a társadalmi statisztika által használt hierarchia ellentmondásban van. De nem a rétegződésvizsgálattal korrigálta ezt az ellentmondást, hanem megváltoztatta a mozgás irányát kifejező fogalmat. A „felfelé” sem volt „felfelé”, amikor egy termelészövetkezeti kőműves vagy kertész állami gazdaságban vagy ipari üzemben vállalt hasonló munkát, s nem volt „lefelé”, ha ez történetesen fordítva zajlott. Rendszerint a munkahelye és nem társadalmi helyzete változott meg. Másrészt egyáltalán nem biztos még az sem, hogy a szakmunkás, ha szellemi, sőt – 8–10 év kemény munkájával – kezdő diplomás szakember lett, társadalmi helyzete is kedvezőbbre fordult. Igaz ugyan, hogy munkajellegcsoportja változott, iskolai végzettségének szintje javult, de anyagi helyzete, lakással való ellátottsága, „alkupozíciója” stb. nem feltétlenül változott, sőt lehetséges, hogy romlott. Hiszen egy szakmunkás 8–10 év kemény „túlmunkájával” esetleg lakáshoz, gépkocsihoz jutott. Aki ugyanezt az időt tanulásra fordította, az 8–10 év után ott áll diplomájával, kezdő „hátrányos helyzetű” értelmiségiként, nem ritkán lakás, gépkocsi stb. nélkül.

Andorka Rudolf megváltoztatta a mobilitás irányát jelző fogalmat, s most még kevésbé lehet tudni hol van a „fel” és hol van a „le”, s melyik az a mobilitás, amely horizontális mozgást takar. A társadalom tagjait (és az irányítást) nem önmagában a mobilitás gyakorisága, hanem a társadalmi helyzet változásának minősége érdekli. Amennyiben ma ipari vállalatokból szakmunkások, illetve könyvelők stb. mennek a mezőgazdasági termelészövetkezetekbe, akkor – Andorka Rudolf szerint – a „főirány-

<sup>4</sup> E csoportosítás szerint a nem mezőgazdasági szövetkezetek fizikai foglalkozású tagjai és alkalmazottai a munkások között szerepelnek. A mezőgazdaság sem rendező elv, mert ugyanakkor az állami gazdaságok fizikai dolgozói „munkásokként” szerepelnek.

nyal ellentétes irányba" mennek. Ez ellentétes a társadalmi változások irányával? Az ilyen változás csak az egyénnek lehet kedvező?

Nem folytatom, mert feltételezem, hogy a társadalomstatistika által konstruált fogalmi rendszer alkalmatlan arra, hogy az egyén mozgásából kimutatható legyen, mi a „fel” és mi a „le”. Ha nincs „fel” és nincs „le”, akkor érthető, hogy sommás a „deklasszálódás” fogalma is. A tardi tanulmányban egyrészt csak a birtokos parasztságról, a 6 holdon felüli földterületeken önállóan gazdálkodókról beszélek. Másrészt kiderül, hogy azokat sorolom abba a kategóriába, akik segédmunkások vagy „gyalogmunkások” lettek. Vagyis ezekre azt mondom, hogy nem „fölfelé”, nem is „főirányban” voltak mobilok, hanem eredeti társadalmi csoportjukból kiestek és hátrányosabb helyzetbe kerültek.

Azt azonban remélem – munkásságát is többre becsülöm –, hogy Andorka Rudolf belátja; *Mészáros István* 1930-as tardi statisztikája<sup>5</sup>, a földreform utáni statisztikával együtt sem bizonyítja állítását. Mint ahogy nem tekinthető érvnek Andorka részéről (204. old.) az sem, hogy: „E szegény rétegek – a ‚hárommillió koldus’ utódai – számára az új helyzethez való alkalmazkodás után az iparba való átlépés és termelőszövetkezeti paraszttá válás rövid távon is objektív javulást hozott. Hosszú távon a parasztság minden rétegének – tehát a középparasztságnak és leszármazottainak – életkörülményei is javultak.” Ez így nagyon „költőien” hangzik, de nem tudományos megállapítás. Valóban voltak, akik azóta kikerültek hátrányos helyzetükből, de ettől az akkori mobilitás minősítése nem változik. S vannak akik soha nem léptek és nem is fognak kilépni hátrányos helyzetükből, közülük ugyanis nem kevesen 540 forint járadékkal mentek nyugdíjba az 1970-es évek elején-közepén. A vizsgálat időpontjában is a 61–70 évesek 40,5 százalékának, a 70 éven felüliek 61,8 százalékának volt a keresete (nyugdíja) igen – alacsony, 1000 forint alatti.

Andorka Rudolf – nem tudom miért – megkérdőjelezi a tardi tanulmány azon megállapítását, hogy a szülők földterületének nagysága és a vizsgálatba vontak mobilitása között szoros, negatív korreláció tapasztalható.

Nem kívánom e helyen felsorolni az ide vonatkozó tényeket, amelyekkel a tardi tanulmány bizonyítja e kérdést, ez a könyvben megtalálható. Andorka Rudolf azonban nem ezeket a tényeket cáfolja, hanem más

érvekkel támasztja alá saját állítását. Azt, hogy a Tardról elköltözött leszármazottak mobilitása kedvezőbb volt, mint a mezőgazdasági munkások gyermekeié, *Harcza István* „Vándorlás és nemzedékek közötti mobilitás” c. tanulmányával bizonyítja.<sup>6</sup> Anélkül, hogy az említett kitűnő tanulmányból bármit is kétségbe vonnék, szeretném megemlíteni: nem az elvándorlókat, hanem a helyben lakó aktív és inaktív keresőket vizsgáltam. (Nyilvánvalóan *Harcza Istvánnak* sem lenne méltányos szemére vetni, hogy vándorlással foglalkozó tanulmányában miért nem foglalkozik a helyben maradtak mobilitásával.)

Andorka Rudolf (recenziójának 203. oldalán) könyvem elméletileg legvitathatóbb tételének nevez egy megállapításomat, melyet azonban csak részletében idéz. Szükségem látom az egész vitatott bekezdést idézni, mert a kiragadott rész kevésbé érthető (37. old.):

„A régi felfogás anakronizmusát leginkább a ‚vegyes családok’ bizonyítják. Nem tartható például, hogy egy család ‚két osztály és egy réteg’ képviselőjéből álljon. Nem az osztályviszonyok ‚metszik’ a családokat, hanem a családok ‚metszik’ a munkaszervezetben elfoglalt pozíciókat. Az orvos felesége akkor is férje társadalmi helyzetét tudhatja magáénak, ha ő maga ‚bedolgozó’, orvosírnok, baromfigondozó vagy elektroműszerész. Másik példa: az egyén helyzetét (a vezető státusok kivételével) sokkal inkább tükrözi a második gazdaságban elfoglalt helye, mint az, hogy ő maga betanított munkás, művezető vagy pedagógus. Két középiskolai tanár életmódja, életlehetőségei közötti különbségeket sokkal inkább magyarázza a második gazdaságban való részvételük, mint a tanári fizetésük között levő, mondjuk kétszáz forintnyi különbség.”

Érvelésének lényege:

a) amennyiben a második gazdasághoz csak a háztáji és kisegítő gazdálkodást és a saját erőből történő házépítést sorolom, a hálapénzt, borralót stb. nem, akkor kétli, hogy a második gazdaságban való részvétel esetében önálló, sőt a munkamegosztásban elfoglalt helynél fontosabb differenciáló tényezőről lenne szó;

b) a háztáji gazdálkodást és a házilag építkezést leginkább az alacsonyabb keresetűek folytatják, egyéb vonatkozásban fennálló hátrányaik ellensúlyozására, csökkentésére;

c) a családi ciklustól függően vesznek részt a második gazdaságban, ezért aligha lehet azt állítani, hogy az egyén társadalmi helyzete megváltozik: fiatal korában eljáró munkás és keveset foglalkozik gazdálkodással; házasság után intenzív gazdálkodásba kezd megnövekedett szükségletei kielégítésére, idősebb korában, amikor gyermekei már felnőttek, önállókká váltak, felhagy az állattartás jövedelmezőbb, de nagyobb erőfeszítést igénylő formáival.

<sup>5</sup> Lásd: *Statisztikai Szemle*. 1963. évi 6. sz. 551–578. old.

<sup>6</sup> Lásd: *Harcza István*: Vándorlás és nemzedékek közötti mobilitás. *Statisztikai Szemle*. 1981. évi 2. sz. 135–161. old.

Jóllehet a második gazdaságon azokat a tevékenységeket értem, amelyet az irodalom is ide sorol, mégis szükségesnek tartok egy pontosítást. Az egyén társadalmi helyzetét nem lehet egyetlen oksági (monokauzális) kapcsolattal, a végzett munka jellegével magyarázni. Az egyén helyét a társadalomban, ahogy ezt könyvem 84. oldalán kifejtem, összes státusa és szerepe alapján ítélni lehetjük meg.

Mivel a rétegződés egyes vertikális dimenzióiban az egyének státusa nem konzisztens, ezért alkotta meg *Weselowski* és *Slomczynski* a szintetikus vagy általános státust.<sup>7</sup> A fentiekhez közelálló álláspontot foglalnak el jó néhányan a hazai szociológusok közül is.<sup>8</sup>

Ami pedig azt illeti, hogy valakinek megváltozik a társadalmi helyzete a második gazdaságban való részvételével, illetve akkor, ha abbahagyja tevékenységét a második gazdaságban, az igen könnyen elképzelhető.

Két azonos munkajellegcsoporthoz tartozó egyén közti különbséget sok minden magyarázhat (például a hatalmi szervezetekben, a második gazdaságban, a házaságban stb. elfoglalt státusa), de gondoljuk csak el, mekkora szerepe van a második gazdaságban elfoglalt helyének életmódjában, életlehetőségeiben, életstílusában! S ez a különbség lehet akkora is – meglehetősen „nyomott” keresetek mellett –, hogy nemcsak ugyanazon, hanem eltérő munkajellegcsoportba való tartozás esetén is megváltoztathatja az egyén társadalmi helyzetét.

Az egyén társadalmi helyzete megváltozhat – és meg is változik – élete folyamán többször is. Például változhat akkor, ha képviselőnek választják, s akkor is, amikor nem választják meg. Változhat akkor is, ha bekapcsolódik a második gazdaságba, illetve abbahagyja az ilyen jellegű tevékenységét.

Talán nem lényegtelen, hogy ma már – a becslések szerint – a második gazdaságból származó jövedelmek elérik a „borítékon kívüli juttatások” összegét. Azt gondolom, hogy nemcsak a tardiak, hanem egy egyetemi tanár, egy kutató társadalmi helyzete is megváltozik (megváltozhat), ha abbahagyja a tevékenységét a második gazdaságban. Munkajellegcsoportját megtartja, de megváltozik (megváltozhat) anyagi helyzete, életmódja, életstílusa stb. S az már

<sup>7</sup> Lásd ennek magyar vonatkozású kísérletét *Kolosi Tamás* „Struktúra, rétegződés, metodológia” című tanulmányában. Megjelent: Rétegződés-modell vizsgálat I. Elméletek és hipotézisek. MSZMP KB Társadalomtudományi Intézet. Budapest. 1982. 11–60. old.

<sup>8</sup> Lásd: *Kolosi Tamás*, *Róbert Péter* és mások tanulmányát a 7. jegyzetben idézett műben.

nem feltétlenül ugyanaz a társadalmi helyzet, jóllehet a munkajellegcsoportja nem változott.

Andorka Rudolf sokat tud a társadalomról, tudja, hogy nincs parasztság, hogy a szövetkezeti tulajdon nem hoz létre osztálykülönbségeket. Feltehetően azt is tudja, hogy a „vegyes családot” nem metszik osztályviszonyok. Metodológiájában azonban mindezt fordítva értelmezi. Mi az oka ennek a zűrzavarnak? Azt gondolom elfogadjuk *Huszár Tibor* megállapításait: „A rendező elvnek zavara nyilvánvaló, és ez nem a statisztikai adatok kezelésének szakszerűségével kapcsolatos... Az osztály és rétegződés finomabb szerkezete – meggyőződésünk szerint – csak a munkajellegcsoport, illetve a tulajdonviszonyok dimenziójában nem írható le... A 70-es évek elején a politikai indítékú ideológiai perújrafelvétel e kérdésben ad acta tette az akkori vitában megfogalmazott, sok vonatkozásban hipotetikus kérdéseket... az ideológiai konstrukció „kövületei” megőrződnek, nehezítve többek között az új csoport- és rétegeképző tényezők valóságghűbb megragadását... a méltán világhírű magyar statisztika nem maga „nemzette” a népszámlálás során használt osztály- és rétegekategóriákat, hanem ezen ideológiai igények szerint fogalmazta újra azokat.

A rendelkezésre álló statisztikai tények, empirikus vizsgálatok, gondolati összefüggések ismeretében, a struktúrakutatások említett eredményeire alapozva – úgy véljük – az osztály- és rétegvizsgálatok hipotézisének alapjául szolgáló értéktételezések és ideológiai előfeltevések felülvizsgálata halaszthatatlanná vált. Másként foglyai maradunk egy ördögi körnek: konstruálhatunk egy struktúramodell, azt gazdag számapparáttal részletezzük, konkrétizáljuk, majd a valóság tényeként hivatkozunk arra, ami tulajdonképpen saját ideológiai előfeltevéseink számszerűsítése”.<sup>9</sup>

Andorka Rudolf bizonyára azért nem tartja egyértelműen sikeres vállalkozásnak a tardi tanulmányt, mert, ahogy a 205. oldalon írja: a szerző „... a társadalomstatisztikai adatközléseket és elemzéseket sajnos nem használja, helyenként pedig véleményem szerint félreérti.”

A statisztikai adatokat eddig is, a jövőben is – amennyiben lehetséges – felhasználom, de a társadalomstatisztika mai metodológiáját falusi vizsgálataimban nem kívánom felhasználni, mivel nem tartom alkalmasnak sem a társadalmi struktúra, sem a rétegződés vizsgálatára.

<sup>9</sup> *Huszár Tibor*: Falu a társadalomban, társadalom a faluban. Megjelent: A szocialista átalakulás jellemzői falun. Kossuth Könyvkiadó. Budapest. 1983. 59–125. old.

## A TÁRSADALMI SZERKEZET VIZSGÁLATÁNAK NÉHÁNY KÉRDÉSE

DR. ANDORKA RUDOLF

„A tardi társadalom” szerzője, *Simó Tibor* néhány olyan fontos elméleti kérdést vet fel a társadalmi szerkezet és mobilitás kutatásának területén, amelyekről nemcsak kettőnk nézetei térnek el, hanem sok más magyar társadalomstatistikusé és szociológusé is. Ezért érdemesnek látom álláspontomat megegyező és a kritikában foglalnál pontosabban, egyben nagyobb elméleti igénytel megfogalmazni.

Az első ilyen kérdés a társadalmi szerkezet vizsgálatának lényege, a társadalmi szerkezeten belül megkülönböztethető osztályok és rétegek definiálásának, körülhatárolásának kritériuma.

Helyesen foglalja össze álláspontomat abban, hogy egyrészt a tulajdonformák, másrészt a munkajellegcsoportok, másképpen a foglalkozás szerint kialakított csoportok és némelykor az iskolai végzettség és lakóhely alapján különítem el az osztályokat és a rétegeket. Az így meghatározott osztályok és rétegek társadalmi helyzetének különbségeit próbálom feltárni. Ez az álláspontom nyilván nem független attól, hogy több mint húsz évet töltöttem a Központi Statisztikai Hivatalban, ahol mások is ilyen kritériumok alapján vizsgálták előttem és velem párhuzamosan a jövedelmi, lakáshelyzetbeni, családi költségbeli stb. különbségeket. Mégis hangsúlyozni szeretném, hogy meg vagyok győződve ennek a megközelítésnek tudományos indokoltságáról. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy az egyszer kialakított társadalmi osztály- és rétegek kategóriákat örökérvényűeknek vagy akár az adott időszakban tökéletesnek tartom. Állandóan kísérleteztünk ezek finomításával, ezért az olvasó egymást követő munkáinkban sokszor módosított kategóriákat talál. Törekedtünk azonban arra, hogy a korábbi adatfelvételekkel való összehasonlítás lehetőségét megtartsuk. Erre jó példa lehet az a kísérleti társadalmi osztályozás, amelyet, többek között, a közeljövőben megjelenő kiadványban található meg az olvasó, amely az 1981. évi adatfelvétel első eredményeit tartalmazza.

Simó Tibor, ha jól értem, olyan többdimenziós társadalmiszerkezet-modellt lát jónak, amelyben az egyén vagy a család társadalmi helyzetét nemcsak vagy nem elsősorban a foglalkozása, hanem többek között a második gazdaságban való részvételének mértéke is meghatározza. Más szerzők, akik hasonló modellt használnak kutatásaikban, ide számítják a lakáshelyzetet, a művelődést stb. is. Simó Tibor is ezt mond-

ja, amikor az egyén helyét összes státusa és szerepe alapján tartja megítélhetőnek. E felfogás szerint a társadalmi szerkezetben elfoglalt hely megváltozását jelenti, ha az egyén vagy a család bekapcsolódik a második gazdaságba, vagy felhagy azzal. Hasonló változást okoz – értelemszerűen – (bár Simó Tibor ezt nem mondja kifejezetten) a lakáshoz jutás. A következő lépés annak elfogadása lenne, hogy a komfort nélküli lakásból komfortosba vagy kisebből nagyobb lakásba költözés is a társadalmi szerkezetben elfoglalt hely változását jelenti.

Nem vitatható, hogy mindkét fajta megközelítésre vannak példák a magyar és még inkább a külföldi szakirodalomban. Tehát semmiképpen sem lehet Simó Tibor álláspontját sommásan elutasítani vagy tudományosan elfogadhatatlannak minősíteni. Én azonban jobbnak látom az előbb körvonalazott megközelítést, amelyet a Központi Statisztikai Hivatalban és sok más magyar szociológiai kutatásban alkalmaztak. Ezt a következőképpen indokolom.

Azt, hogy az egyes ember és családja teljes életpályája folyamán milyen jövedelmet ér el, milyen lakásban fogja életét leélni, hogyan fogja szabad idejét eltölteni, mennyit és hogyan fog művelődni, sőt azt is, hogy várhatóan hány évig fog élni, összeütközésbe kerül-e a büntető törvényekkel stb., erősen befolyásolja a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt helye, más szóval a foglalkozása. A termelőeszközökhez való viszony kétségtelenül vesztett jelentőségéből a magyar társadalomban, különösen azért, mert az önálló parasztság, kisiparoság stb. egészen kis töredékre zsugorodott össze. A tulajdonviszonyoknak azonban ma is van jelentőségük a társadalomban elfoglalt hely meghatározásában. Az iskolai végzettség és szakképzettség, valamint a lakóhely is elsősorban a munkamegosztásban elfoglalt helyen keresztül befolyásolja a társadalmi helyzetet. Összefoglalva, úgy gondolom tehát, hogy ez az alapvetően meghatározó, és a társadalmi helyzet többi jellemzői, mint a lakáshelyzet, művelődés stb. ennek függvényei, természetesen valószínűségi értelemben.

Lényeges bonyodalmat okoz a családok vagy háztartások besorolása, mert sok közöttük a vegyes összetételű. A fentiekhez hasonló megfontolások alapján azonban itt is a tagoknak a munkamegosztásban elfoglalt helyét kell figyelembe venni a kategorizá-



lásnál. Ezért – Simó Tibor példájánál maradván – az orvos házaspárt más kategóriába sorolom, mint az orvos férjből és elektroműszerész feleségből (vagy megfordítva: elektroműszerész férjből és orvos feleségből) álló családot.

A második kérdés, amelyben nézeteink eltérnek, az ún. második gazdaságban való részvétel elméleti kezelése. Simó Tibor válaszában is idézi azt a megállapítást, hogy az egyén helyzetét (a vezetők kivételével) sokkal inkább tükrözi a második gazdaságban elfoglalt helye, mint a foglalkozása. Mindenekelőtt: elméletileg tisztázatlannak és ezért félrevezetőnek tartom a második gazdaság fogalmát. Simó Tibor válaszában utal arra, hogy azokat a tevékenységeket számítja ide, amelyeket az irodalom is ide szokott sorolni. A magyar szakirodalomban azonban nincs egységes „második gazdaság” fogalom. Szerintem teljesen indokolatlan a háztáji és kisegítő gazdaságokban a rendes munkaidő után végzett, lényeges értéket termelő, legális, de viszonylag alacsony óránkénti jövedelmet biztosító munkát az ugyancsak értéket termelő, legális, de sokkal magasabb jövedelmet biztosító orvosi magánpraxissal egy kalap alá venni, nem is beszélve az értéket nem termelő, de megtúrt borralalóról vagy az értéket nem termelő illegális tevékenységekről. E jövedelemkiegészítő tevékenységektől fogalmilag teljesen külön kellene választani a főfoglalkozásszerűen végzett önálló kisiparosi, paraszti stb. tevékenységeket. Tovább bonyolódik a kép napjainkban a különféle gazdasági munkaközösségek megalakulása következtében.

A kritikámban már említett szempontokon túl a második gazdaságban való aktuális részvételt azért sem tekintem önálló és egységes rétegeképző dimenzióknak, mert a részvétel lehetősége szorosan összefügg a társadalmi kategóriák alapjául vett foglalkozási és lakóhelyi megkülönböztetésekkel. A nagyvárosokban lakó orvosok ilyen lehetőségei nyilvánvalóan egészen mások, mint a falusi munkásokéi, a kőműveséi mások, mint a szövőmunkáséi. Ezért a főfoglalkozásból származó jövedelemkiegészítésnek lehetőségét úgy lehetne figyelembe venni a társadalmi kategóriák finomításánál, mint azt a Központi Statisztikai Hivatal „Életkörülmények, lakásviszonyok, lakásmobilitás” című, 1984. évi kiadványának szerzői kísérelték meg, vagyis a szaktudásnak a második gazdaságban való hasznosíthatóságát kellene kritériumnak tekinteni, nem az aktuális részvétel mértékét.<sup>1</sup>

<sup>1</sup> Életkörülmények, lakásviszonyok, lakásmobilitás. Adatgyűjtemény az 1978. évi életmód-, életkörülmények felvétel adataiból. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1984. 350 old.

A fölfelé és lefelé irányuló mobilitás kérdésében csak látszólagos köztünk az elméleti vita. Már a társadalmi mobilitással foglalkozó első jelentősebb írásomban<sup>2</sup> leírtam ugyanis: „Az általunk alkalmazott társadalmi csoportosítás ... nem rangsorolja a társadalmi csoportokat”. A főirányú és az azzal ellentétes irányú mobilitás megkülönböztetését viszont az elemzés szempontjából hasznosnak tartom. A Simó Tibor által említett példát, az ipari vállalat szakmunkásának vagy könyvelőjének átlépését a mezőgazdasági termelőszövetkezetbe – hasonló foglalkozásba – nem tartom ellenirányú mobilitásnak, mert csak az ipari jellegű szakmunkás foglalkozásból a szakképzettséget nem igénylő mezőgazdasági fizikai munkába irányuló mobilitást kezelem az általános gazdasági és társadalmi fejlődéssel ellentétes irányú elmozdulásnak. A magyar társadalomban, ezen belül a Tardon is megfigyelhető mobilitás az iparból és más nem mezőgazdasági ágakból a mezőgazdaságba, túlnyomórésztben a mezőgazdasági nagyüzemek nem mezőgazdasági munkahelyeire irányul, tehát olyan munkakörökbe, amelyek más országok viszonyai között többnyire nem tartoznak a mezőgazdasági ághoz. Ez a mozgás tehát nagyrészt annak a következménye, hogy a magyar mezőgazdasági nagyüzemek a mezőgazdasági termelést kiszolgáló, ipari, építőipari, szállítási stb. munka jelentékeny részét a maguk keretében végzik el, és hogy nem jelentéktelen ipari melléktevékenységet is végeznek.

A leghatározottabban ellenkező viszont a véleményünk a hajdani önálló gazdáknak ipari segédmunkássá vagy termelőszövetkezeti gyalogmunkássá válásáról. Meg kell jegyezni, hogy Simó Tibor a könyvében a kérdéses helyen (195. old.) minden önálló gazda ilyen mobilitásáról látszik beszélni, nem pedig csak a 6 hektárnál nagyobb gazdaságúakéiról, amint azt válaszában teszi. Az ilyen típusú mobilitást egyértelműen deklasszációknak nevezi. Én sohasem minősítettem sem fölfelé, sem lefelé irányuló mobilitásnak. Én többek között éppen ennek elkerülése végett vezettem be a főirányú–ellenirányú mobilitás fogalom párt. Simó Tibor nem győzött meg arról, hogy ezt lefelé irányuló mobilitásnak kellene tekinteni, még akkor sem, ha a maga idejében sok ilyen helyzetváltozást az érintettek nem javulásként éltek meg, és ha egyes esetekben, elsősorban a Simó Tibor által említett termelőszövetkezeti járadékosok és nyugdíjasok egy részénél objektív helyzetromlás következett be. Nem költői túlzás,

<sup>2</sup> Andorka Rudolf: A társadalmi átrétegződés és demográfiai hatásai Magyarországon II. Népeségtudományi Kutató Intézet Közleményei. 30. sz. Budapest. 1970. 24 old.



hanem valóban tudományosan megalapozott megállapítás, hogy a volt egyénileg gazdálkodóknak és leszármazottainak a helyzete – akár jövedelmüket, akár lakásviszonyait, akár műveltségüket nézzük – többéves távlatban javult, sőt lényegesen javult.

Remélem, hogy a könyvkritikámmal kiváltott vita hozzájárul a társadalom rétegződéséről, struktúrájáról és vizsgálatáról kialakult álláspontok tisztázásához, de egymás munkájának jobb megismeréséhez és megértéséhez is.

## MAGYAR SZAKIRODALOM

DR. GÖMBÖS ERVIN:

INFORMATIKA ÉS HATALOM

(Statistikai Kiadó Vállalat. Budapest. 1984. 239 old.)

Az informatika és számítástechnika ma már igazán gazdag magyar nyelvű irodalmában új szint jelent *dr. Gömbös Ervin* munkája, aki egy gazdag tényanyag feldolgozását és kritikai elemzését elkötelezett marxista szemlélettel végezte el. A mű az informatika legújabb fejlődési szakaszát mutatja be és elemzi a tőkés világban, ahol az informatika a magasan fejlett termelőerők környezetében napjainkban rohamosan társadalmasodik. Az informatika behatol a gazdaság és társadalom minden sejtjébe és hatásában messzebb menő következményekkel jár, mint az eddigi ipari forradalmak együttvéve. A mű friss információk felhasználásával részletesen megrajzolja ezt a folyamatot, és következtetéseket alakít ki a jövőre nézve. Bár nyugati anyagok, vélemények feldolgozásából indul ki és példavilágát a fejlett tőkés társadalom állammonopolista szakaszának gyakorlatából veszi, következtetései megszívlelendők szocialista úton fejlődő társadalmunk felelős vezetői és közvéleményünk számára egyaránt.

*Nyitrai Ferencné dr.* a könyvhöz írott előszavában éppen erre figyelmeztet, amikor kijelenti „...évek vagy évtizedek múltán ez a technológia fogja diktálni a világpiacon a még elfogadható költségszínvonalat. Aki pedig nem tart lépést a fejlődéssel, az háttérbe szorul, és árúját ennek megfelelően fogják értékelni.” (9. old.)

A könyv első fejezete röviden vázolja az elektronikus számítástechnika mintegy négy évtizedes fejlődési útját, az 1946-ban készített elektroncsöves, 30 tonna súlyú első számítógéptől, a tranzisztoros, majd integrált áramkörös gépeken keresztül, a mai magas fokon integrált mikroprocesszorokig, valamint a gépek programozásának fejlődését a mesterséges értelmet megvalósító ötödik generációs gépekig. Bemutatja a számítástechnika és a távközlés összefonódási folyamatát, mely oda vezet, hogy a távközlési és számítógépes hálózatok már ma is a társadalom infrastruktúrájának legfontosabb részét jelentik. A távközlés fejlődése során már kilépett a világűrbe, a műholdas átvitelrel a számítógépek a világ bármely pontjáról érintkezésbe léphetnek egymással.

A könyv második fejezete az informatika fogalma különböző értelmezéseinek soravételével indul. A szerző leszögezi, hogy az informatikát a legszélesebb jelentéstartalommal használja „...amely kiterjed az információfeldolgozó rendszerek tervezésével, kiépítésével, értékelésével és használatával kapcsolatos területekre, beleértve a hardver, szoftver, a szervezeti és az emberi aspektusokat, valamint azok ipari, kereskedelmi, igazgatási, szociális és politikai hatásait” (27–28. old.), de a hangsúlyt a gazdasági, társadalmi, politikai következményekre helyezi. Tájékoztató ezután az informatika alkalmazásairól, ami éppen a mindenüvé való behatolása miatt, egyre nehezebben számba vehető. Kiemeli az ipari alkalmazással kapcsolatban, hogy az ügyviteli folyamatok automatizálását ma már a termelőfolyamatokba való beépülés követi, ami hallatlanul megnöveli a termelőrendszerek termelékenységét és hatékonyságát. Ez a folyamat a robotok tömeges beállításával az automatizált gyárak elterjedése felé halad. Az egész világot átszövik a bankok, biztosító társaságok, légi társaságok információs rendszerei, a szövegfeldolgozó mikroszámítógépek átformálják az irodai papírmunkát. A számítógép a mérnök és az orvos legfontosabb munkaeszközévé válik és bevonulása a haditechnikába is gyökeres változásokkal járt. Az adatbázisokban tárolt tömördek faktografikus és bibliografikus információ ma már – megfelelő felkészültség és eszközök birtokában – globálisan hozzáférhető. Újabb fejlemény az informatika betörése az oktatásba, amelynek tárgya is és eszköze is. Az egész életen át tartó tanulás, mely korunk követelménye, az informatika alkalmazása révén a kreativitás általános társadalmi kibontakoztatását segíti elő. A személyi számítógépek tömeges elterjedésével elérkezett az „információs forradalom”, ami az ember környezetét, otthonát, életmódját formálja át.

Ez a tudományos–technikai forradalom kiteljesedése, mely egységes rendszerbe

hanem valóban tudományosan megalapozott megállapítás, hogy a volt egyénileg gazdálkodóknak és leszármazottainak a helyzete – akár jövedelmüket, akár lakásviszonyait, akár műveltségüket nézzük – többéves távlatban javult, sőt lényegesen javult.

Remélem, hogy a könyvkritikámmal kiváltott vita hozzájárul a társadalom rétegződéséről, struktúrájáról és vizsgálatáról kialakult álláspontok tisztázásához, de egymás munkájának jobb megismeréséhez és megértéséhez is.

## MAGYAR SZAKIRODALOM

DR. GÖMBÖS ERVIN:

INFORMATIKA ÉS HATALOM

(Statistikai Kiadó Vállalat. Budapest. 1984. 239 old.)

Az informatika és számítástechnika ma már igazán gazdag magyar nyelvű irodalmában új szint jelent *dr. Gömbös Ervin* munkája, aki egy gazdag tényanyag feldolgozását és kritikai elemzését elkötelezett marxista szemlélettel végezte el. A mű az informatika legújabb fejlődési szakaszát mutatja be és elemzi a tőkés világban, ahol az informatika a magasan fejlett termelőerők környezetében napjainkban rohamosan társadalmasodik. Az informatika behatol a gazdaság és társadalom minden sejtjébe és hatásában messzebb menő következményekkel jár, mint az eddigi ipari forradalmak együttvéve. A mű friss információk felhasználásával részletesen megrajzolja ezt a folyamatot, és következtetéseket alakít ki a jövőre nézve. Bár nyugati anyagok, vélemények feldolgozásából indul ki és példavilágát a fejlett tőkés társadalom állammonopolista szakaszának gyakorlatából veszi, következtetései megszívlelendők szocialista úton fejlődő társadalmunk felelős vezetői és közvéleményünk számára egyaránt.

*Nyitrai Ferencné dr.* a könyvhöz írott előszavában éppen erre figyelmeztet, amikor kijelenti „...évek vagy évtizedek múltán ez a technológia fogja diktálni a világpiacon a még elfogadható költségszínvonalat. Aki pedig nem tart lépést a fejlődéssel, az háttérbe szorul, és árúját ennek megfelelően fogják értékelni.” (9. old.)

A könyv első fejezete röviden vázolja az elektronikus számítástechnika mintegy négy évtizedes fejlődési útját, az 1946-ban készített elektroncsöves, 30 tonna súlyú első számítógéptől, a tranzisztoros, majd integrált áramkörös gépeken keresztül, a mai magas fokon integrált mikroprocesszorokig, valamint a gépek programozásának fejlődését a mesterséges értelmet megvalósító ötödik generációs gépekig. Bemutatja a számítástechnika és a távközlés összefonódási folyamatát, mely oda vezet, hogy a távközlési és számítógépes hálózatok már ma is a társadalom infrastruktúrájának legfontosabb részét jelentik. A távközlés fejlődése során már kilépett a világűrbe, a műholdas átvitelrel a számítógépek a világ bármely pontjáról érintkezésbe léphetnek egymással.

A könyv második fejezete az informatika fogalma különböző értelmezéseinek soravételével indul. A szerző leszögezi, hogy az informatikát a legszélesebb jelentéstartalommal használja „...amely kiterjed az információfeldolgozó rendszerek tervezésével, kiépítésével, értékelésével és használatával kapcsolatos területekre, beleértve a hardver, szoftver, a szervezeti és az emberi aspektusokat, valamint azok ipari, kereskedelmi, igazgatási, szociális és politikai hatásait” (27–28. old.), de a hangsúlyt a gazdasági, társadalmi, politikai következményekre helyezi. Tájékoztató ezután az informatika alkalmazásairól, ami éppen a mindenüvé való behatolása miatt, egyre nehezebben számba vehető. Kiemeli az ipari alkalmazással kapcsolatban, hogy az ügyviteli folyamatok automatizálását ma már a termelőfolyamatokba való beépülés követi, ami hallatlanul megnöveli a termelőrendszerek termelékenységét és hatékonyságát. Ez a folyamat a robotok tömeges beállításával az automatizált gyárak elterjedése felé halad. Az egész világot átszövik a bankok, biztosító társaságok, légi társaságok információs rendszerei, a szövegfeldolgozó mikroszámítógépek átformálják az irodai papírmunkát. A számítógép a mérnök és az orvos legfontosabb munkaeszközévé válik és bevonulása a haditechnikába is gyökeres változásokkal járt. Az adatbázisokban tárolt tömördek faktografikus és bibliografikus információ ma már – megfelelő felkészültség és eszközök birtokában – globálisan hozzáférhető. Újabb fejlemény az informatika betörése az oktatásba, amelynek tárgya is és eszköze is. Az egész életen át tartó tanulás, mely korunk követelménye, az informatika alkalmazása révén a kreativitás általános társadalmi kibontakoztatását segíti elő. A személyi számítógépek tömeges elterjedésével elérkezett az „információs forradalom”, ami az ember környezetét, otthonát, életmódját formálja át.

Ez a tudományos–technikai forradalom kiteljesedése, mely egységes rendszerbe

foglalja az emberi tevékenység fő formáit: a tudományt, a technikát, a termelést és az irányítást és ilyen módon az informatika nem tekinthető többé egy ágazatnak, a társadalmi munkamegosztás egyik területének, hanem mindent átfogó, globális ügy, melynek fejlődése és hatása a társadalmi berendezkedéstől függetlenül politikai megközelítést igényel.

A szerző bemutatja a tömegtájékoztatás hagyományos formáival összefonódó informatikát, mely az újságkészítés, a televíziós műsorkészítés eszközévé vált, a teledata rendszerek elterjedése révén pedig a tömegtájékoztatás befogadó oldalát is aktív szereplővé lépteti elő.

Jelentős, másutt még nem olvasható politikatudományi elemzést nyújt a könyv „Az informatika és a fejlett tőkés társadalom” című fejezete. Az informatika alkalmazása az államigazgatásban kiváló eszköz az uralmon levő osztály hatalmának megerősítéséhez, kiteljesítéséhez. Vezethet a társadalmi döntések decentralizálásához, a tömegek bevonásához, de vezethet a központi kormányzat centralizált igazgatási rendszeréhez is. A technika nem semleges, ha alkalmazzák, hanem az osztályérdekeknek, törekvéseknek alárendelt. A mai tőkés társadalomban az államigazgatás informatizálása nagyon előrehaladt. Nem csoda tehát, ha ott az államigazgatási, személyi szabadságjogokat alapvetően érzik veszélyeztetve a számítógépekben tárolt személyi információk korlátlan összekapcsolhatósága, elemezhetősége miatt. „Az információk és egyre tovább feldolgozott formáik jelenleg tömeges megjelenésükkor a tőkés világban tőkés módon, a tőkés érdekeknek megfelelően társadalmasodnak és jutnak el a társadalom informálásának – az adott keretek között – igen magas szintjére” – írja a szerző. (64. old.)

Az informatikát sokan tekintik nyugaton a gazdasági válság megoldása eszközének. Azzal, hogy beépül a termelési folyamatokba, általános termelési hatékonyságnövelő hatása van, hiszen segítségével időt, anyagot és energiát lehet megtakarítani. Kialakult egy hatalmas informatikai ipar, amely épp olyan húzóiparág ma már, mint a gépkocsigyártás vagy az olajipar volt korábban. Létrejött az információk piaca, hatalmas számítógépes adatbázisok nyújtanak piaci szolgáltatást. Rohamosan bővítik mindenütt a távközlést, hogy az informatikai szolgáltatások gyorsan, kényelmesen igénybe vehetők legyenek. A gazdasági válság mélyén végbe megy a termék- és termelési kultúra gyökeres megújítása a mikroelektronika bázisán. A várható fellendülést az informatika minőségileg új alkalmazásai fogják kí-

sérni, és informatizálás nélkül egyszerűen semmilyen áruval nem lehet versenyképesnek maradni.

A szerző gondosan elemzi az informatika foglalkoztatottságra gyakorolt hatását, a munkahely-megszüntető és munkahelyteremtő erőket. Ugy véli, hogy a legnagyobb munkanélküliség azokban az országokban lesz, amelyek kevésbé törekszenek az új technológia alkalmazására, mivel képtelenek lesznek kompetitív előnyöket szerezni a világpiacon. „Az élenjáró technika lassú bevezetése elszegényedéshez vezet, és ez okoz foglalkoztatási gondokat” – figyelmeztet. (79. old.) Érdekesen mutatja be a szakszervezetek felemás viszonyát az informatikához, öröklődnek ugyanis a napi és a távlati érdekek között, keresik az értelmes reagálást az uralkodó társadalmi-gazdasági feltételek mellett.

A szerző többéves közvetlen élményét is tükrözi a könyv negyedik fejezete, amely az informatikát a hatalom szolgálatában vizsgálja az Egyesült Államokban. Betekintést nyerünk a „szuperhatalom” számítógépesített kormányzati információrendszerébe. A Fehér Ház Információs Központja nagyszámú adatbázishoz nyújt hozzáférést, és elemzőrendszereket működtet például a kongresszusi szavazások várható eredményéről, segíti a sajtókonferenciákat és az állami döntéseket. Integrált statisztikai rendszerük naprakészen tájékoztatja az elnököt a társadalom állapotáról, a gazdasági helyzetről. A demográfiai információs rendszer néhány másodperc alatt színes statisztikai diagramokat és térképeket vetít ki a képernyőre. A kormányzat ugyanakkor az informálódásból kirekeszthet bárkit, így a szenátorokat és képviselőket is, ezáltal volt képes a Fehér Ház megnövelni uralmát és befolyását az utóbbi időben, éppen az információ szabadságáról szóló törvény ellenére is. Érdekes, de félelmetes is a Pentagon és a Külügyminisztérium fél világot átfogó információs rendszere. Az Egyesült Államok államigazgatási információ-rendszerei is tele vannak párhuzamossággal, ugyanazokat az adatokat több szervezet gyűjti, dolgozza fel, tárolja és terjeszti, ami különösen nagy terheket ró az adatszolgáltatókra. A szerző aláhúzza, hogy „...nem szabad... sohasem figyelmen kívül hagyni azt az ...alapvető kérdést, hogy *milyen célból, kinek az érdekében* használják fel ezt a szinte elképzelhetetlenül óriási „idegrendszert”. (103. old.)

Nagyon színesen emlékezik meg a szerző arról a történelmi küzdelemről, melyet a legnagyobb amerikai számítógépgyártó monopólium, az IBM a trösztellenes törvény alapján ellene benyújtott vádak elhárításá-

ért vívott nem csekély kormányzati támogatással.

Az Egyesült Államok politikai intézményrendszerének működésében jellemző eszköz a közvéleménykutatás, melyet a legmodernebb számítógépekkel, valóban fejlett reprezentatív statisztikai felvételi módszerek alkalmazásával végeznek. Nem semleges tevékenység ez sem, hiszen célja a különféle kormányzati, politikai és gazdasági döntések kialakítása a közvélemény legteljesebb befolyásolása mellett.

Megismerjük a lakosságra vonatkozó számítógépes információ-rendszereket, a hirszerzés és nyomozás informatikáját, majd szembeesít a mű azzal a kérdéssel, hogy milyen érdekeket szolgál az Egyesült Államokban az informatika. Bemutatja, hogy korunkban az uralom megtartásának, a gazdasági és politikai expanzióknak milyen fontos eszközét találták meg az informatikában az Egyesült Államok vezető tőkés körei. A kormányzati információ, mely közpénzekből teremtett nemzeti kincs, árucikk lett, melyet a tökeerős monopóliumok képesek megvásárolni és ezzel megteremteni maguk számára a percrekésztájékozottságot és előrejelző képességet. A friss információk pedig extra-profitban realizálódnak. A szerző vizsgálja a szocialista országok irányába folytatott – a számítástechnikai eszközök terén különösen kiméretlen – embargó történetét és célkitűzéseit, majd az Egyesült Államoknak Japánnal vívott, napjainkban egyre élesebb technológiai háborúját.

A könyv ezután a nemzetközi adatforgalom kérdéskörére tér át. A termelés internacionalizálódása, a mindenrétű nemzetközi érintkezés kibontakozása különösen meggyorsult a tudományos–technikai forradalom nyomán, és ennek a folyamatnak a nemzetközi számítógépes távközlési rendszerek kialakulása újabb lökést adott. A távközlési műholdakkal operáló globális informatikai hálózatokon hallatlan mennyiségű információ áramlik az országok között, a transznacionális monopóliumok gazdasági túlereje mellett ez a nemzetközi adatforgalom azonban a gyengébb országok nemzeti szuverenitását és biztonságát fenyegeti.

A szerző itt vázolja a különböző nemzetközi fórumokon megvitatott problémákat és a nemzetközi adatforgalom szabályozására irányuló törekvéseket. Azt mondja: „Az országhatárokon átáramló információk feletti uralomért folyó harc megosztja egymás közt a fejlett ipari országokat, tovább növeli a harmadik világ anyagi és kulturális kiszolgáltatottságát. A nemzetközi adatforgalom olyan kihívást jelent, amelyre korunknak a nemzeti szuverenitás és egyenlőség

elvén alapuló globális megoldást kell találnia”. (164. old.) Elvben a fejlődő országok bekapcsolódása a nemzetközi adatforgalomba számos előnyt jelenthet nekik, ezt azonban nem képesek kihasználni, mivel itt is, mint a nemzetközi munkamegosztás más szféráiban alárendelt szerepet játszanak, a multinacionális monopóliumok az eszközök és a tudás birtokában megsarcolják őket.

A szerző jól látja, hogy a technológiai függőség itt is azt jelenti, hogy az információ hatalom, és aki az információval rendelkezik, az a hatalommal is rendelkezik. A különböző regionális együttműködések részben ellensúlyozhatják talán egyes fejlődő országok számára ezt az „információs szakadékot”.

A könyv következő részében a szerző bemutatja, hogy az informatika benyomulása a társadalmi termelés és az emberi kultúra minden ágazatába kapóra jött a polgári ideológusoknak, megjelent az ipari forradalom elméletének új változata, az „információs társadalom” elmélete. Úgy vélik, hogy a kapitalizmus válsága a társadalom teljes informatizálásával oldódik majd meg, létrejön a mindenki számára egyenlő tájékozottságot és társadalmi részvételt biztosító demokrácia állapota. Szerintük az „informatikai társadalom” az, ami felé a szocializmusnak is haladnia kell. A szerző bemutatja, hogy ez a polgári elmélet is a történelmileg túlhaladott társadalmi–gazdasági alakulatnak kíván perspektívát adni, pozitívista filozófiai gyökerei vannak, de hozzáteszi, hogy az informatika által felvetett ideológiai, politikai, társadalmi problémákra a marxizmus–leninizmus álláspontján álló kutatóknak is tudományos választ kell adniuk.

A nyolcadik fejezet a japán nemzeti célként megfogalmazott „információs társadalom” ottani modelljét ismerteti. A konkrét kormányzati intézkedések – az oktatás, az emberi kreativitás fejlesztése terén – nagyon is progresszívek, távlatba mutatók, a célkitűzés mögött azonban szükségszerűen Japán gazdasági expanziós törekvései rejlenek.

A könyv utolsó fejezete az új információs és kommunikációs világrend elgondolásával foglalkozik, amely az ENSZ-szervezetek és az el nem kötelezett országok fórumain mint követelés, párhuzamosan az új nemzetközi gazdasági rend követelésével, egyre határozottabban fogalmazódik meg. A szerző határozott álláspontja, hogy a két rend egymással szorosan összefügg, feltételezik egymást.

A függelékben statisztikai adatok felhasználásával a szerző jellemzi a nemzetközi

informatikai piacot, annak megoszlását országok és gyártó cégek szerint. Kitűnik, hogy a számítástechnikának és informatikának, kiváltképpen pedig alkalmazásainak nincs egységes, nemzetközi fórumokon egyeztetett statisztikai fogalmi és megfigyelési rendszere, ezért a különböző forrásokból származó adatok egybevetése nem eléggé megbízhatóan informál.

Gömbös Ervin új könyve figyelemre méltó munka. Nem kifejezetten az informatika szakértői számára készült, hanem a nemzetközi gazdasági és politikai viszonyok

iránt érdeklődő szélesebb olvasóközönségnek. A szükséges informatikai fogalmakat közérthetően definiálja, így műve jó olvasmány, amely tájékoztatásra és együttgondolkodásra készítet. Segít felismerni, hogy a tudományos–technikai forradalom követelményei számunkra is kikerülhetetlenek, az informatika tömeges alkalmazására nekünk is fel kell készülnünk, társadalmi hatásaira pedig szocialista választ és megoldást kell keresnünk.

*Aranyi Attila*

## SZEMÉLYI HÍREK

**Kitüntetések.** A Központi Statisztikai Hivatal elnöke *Gyenes Katalinnak*, a KSH Csongrád megyei Igazgatóság főelőadójának nyugállományba vonulása alkalmából, eredményes munkája elismerésül; valamint *Friss Péternek*, a KSH Beruházási és Építőipari Statisztikai főosztálya csoportvezetőjének a Fegyveres Erők Napja alkalmából, a Munkásörsgben kifejtett eredményes munkája elismerésül a

### KIVÁLÓ MUNKAÉRT

kitüntető jelvényt adományozta.

**Elnöki dicséret.** A Központi Statisztikai Hivatal elnöke *Halmi Nándorné dr.-t*, a KSH Területi statisztikai főosztály csoportvezetőjét „A tanácsok tevékenysége, 1970–1983” című kiadvány elkészítésében végzett kiemelkedő munkájáért; *Fazekasné Kovács Katalint*, a KSH Közgazdasági főosztály csoportvezetőjét a vállalati jövedelmezőség helyzetével kapcsolatos újszerű elemzéseiről, különösen „Az ipar legnagyobb vállalatainak jövedelmi helyzete, 1983” című tanulmány magas színvonalú elkészítéséért *elnöki dicséretben* részesítette.

## SZERVEZETI HÍREK – KÖZLEMÉNYEK

**Statisztikatörténeti Vándorulás.** A Magyar Közgazdasági Társaság Statisztikai Szakosztályának Statisztikatörténeti Szakcsoportja az MKT Heves megyei Szervezetével közös rendezésben Gyöngyösön tartotta 1984. szeptember 18. és 20. között XXII. Vándorulását.

A megnyitóülés elnöke *Barta Barnabás*, a Központi Statisztikai Hivatal elnökhelyettese, az MTA Demográfiai Bizottságának elnöke volt. A nyitóülésen *dr. Tir Dezső*, Gyöngyös város Tanácsának elnöke „Gyöngyös város lakosságának életkörülményei”; *dr. Sereg József*, a Vak Bottyán Szakközépiskola nevelési felügyelője „Sorsfordulók Gyöngyös város történetében”; *Szabó Jolán* az Egri Dobó István Vármúzeum múzeológusa „Gyöngyös város magisztrátusai és bírái a XVII–XIX. században” címmel tartott előadást.

Az első munkaülés elnöke *dr. Ollé Lajos* kandidátus, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem tanszékvezető egyetemi tanára, az MKT Statisztikai Szakosztályának elnöke volt. Az ülésen az alábbi előadásokat tartották: *dr. Sipos Béla*: „A Heller Farkas iskola”; *dr. Faragó Tamás*: „Kísérlet Buda és környéke iparstruktúrájának felvázolására a XVIII. század elején”; *Varga László*: „Az állami ipartámogatás a dualizmus korában”; *Halkovics László*: „A dohánygyártás statisztikája 1945-ig”.

A második munkaülésen *Juhász Jánosné*, a Központi Statisztikai Hivatal főosztályvezetője elnökölt. A munkaülés résztvevői az alábbi előadásokat hallgatták meg: *dr. Kövér György*: „Mobilbankok Magyarországon a kiegyezés után”; *dr. Horváth Róbert*: „Az első világháború utáni pénzügyi helyzet és az államadósság”; *dr. Pécsi Vera*: „Pénzügypolitika az 1930-as években”; *Ferber Katalin*: „A gazdasági válság kitörése és a magyar fizetési problémák”.

A harmadik munkaülést *dr. Kovacsics József*, az állam- és jogtudomány doktora, az Eötvös Loránd Tudományegyetem tanszékvezető egyetemi tanára nyitotta meg. Az alábbi előadások szerepeltek a programban: *dr. Vavró István*: „A bűnözés alakulása és a kriminálstatisztika módszertani problémái”; *Varga Imre*: „A külkereskedelmi statisztika 100 éve”; *dr. Csahók István*: „A magyar biztosításügy történetéből”.

A negyedik – utolsó – munkaülés elnöke *dr. Horváth Róbert* kandidátus, a József Attila Tudományegyetem tanszékvezető egyetemi tanára volt. A munkaülésen öt előadás hangzott el. *Dr. Nemeskéri János*: „Az ivádi izolátum kutatásának összefoglalása”; *Bárány Lajos*: „A fővárosi agglomeráció népessége és népmozgalma a századfordulótól Nagy-Budapest kialakításáig”; *dr. Urbán*



Károly: „A mezőgazdasági árrendszer változása és statisztikája”; dr. Márai Lajos: „dr. Szél Tivadar életműve és helye a statisztika történetében”; dr. Kápolnai Iván: „Emlékezés Bél Mátyásra és Heves megyéről írt munkájára” címmel tartott előadást.

Az előadások után a vándorülés résztvevői az Elnökség tagjává választották dr. Faragó Tamást, a KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat Történeti Statisztikai Kutató Csoportjának vezetőjét. (A vándorülés részletes ismertetésére a *Statisztikai Szemle* következő számában visszatérünk.)

A „Külföldiek részvétele a Franciaország felszabadításáért folyó harcban” címmel Villeurbanne-ban rendezett kiállítás megnyitáskor Charles Hernu, a város polgármestere, Franciaország hadügyminisztere dr. Bóc Imrének, volt partizánnak, a Gazdaságkutató Intézet tudományos főmunkatársának átnyújtotta a város díszpolgára oklevelet és a vele járó emlékérmet.

**Dr. Olajos Árpád (1929–1984).** Elhunyt dr. Olajos Árpád kandidátus, az Állami Bér- és Munkaügyi Hivatal Munkaügyi Információs Központjának igazgatója. Dr. Olajos Árpád korábban a Központi Statisztikai Hivatal dolgozója volt és több tanulmányt írt a *Statisztikai Szemle* részére.

Emlékét megőrizzük.

**A gazdaság intenzív fejlődése és a statisztika** címmel a Magyar Közgazdasági Társaság Statisztikai Szakosztálya kötetbe gyűjtve közreadta az azonos címmel Budapesten 1984. április 9–10-én tartott konferencia ülésein elhangzott előadásokat és hozzászólásokat.

A plenáris ülés négy előadását követő 31 munkát a következő főbb témacsoportokba sorolva tették közzé: társadalomstatisztika; a gazdaságpolitika és a szabályozórendszer; a gazdaság külpiaci vonatkozásai. (A *Statisztikai Szemle* 1984. évi 10.száma több tanulmányt és részletes beszámolót közölt a konferenciáról.)

(A gazdaság intenzív fejlődése és a statisztika c. konferencia előadásai. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1984. 254 old.)

**Életszínvonal-füzetek.** A sorozat 5. száma az egészségügyi ellátás kérdéskörével foglalkozik. Bevezetéképpen elemzi az életszínvonal és az egészségügy összefüggését, majd a kiadvány első részében az egyes betegségek elterjedtségéről, a népesség megbetegedési arányairól és jellegzetességeiről nyújt képet.

A második rész az egészségügyi intézményrendszert, szervezetet és ennek működését írja le.

Végül a lakosság egészségi állapotát erősen befolyásoló környezeti ártalmakról és néhány életmódbeli tényező szerepéről (fogyasztási szokások, élvezeti cikkek fogyasztása stb.) ad képet a kiadvány. Az elemzést számos tábla és szemléltető ábra egészíti ki.

(Egészségügyi ellátás. Életszínvonal-füzetek 5. sz. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1984. 77 old.)

**A Statisztikai Módszertani Füzetek** 7. száma az Egységes Lakossági Adatfelvételi Rendszer (ELAR) ismertetését tartalmazza.

Összefoglalja az ELAR működésének tapasztalatait létrehozatalától (1976) 1982-ig; ismerteti az ELAR keretén belüli két nagy rendszerben, az ELAR I-ben és az ELAR II-ben lebonyolított adatfelvételeket.

Az összeállítás III. fejezete ismerteti az ELAR továbbfejlesztésének koncepcióját, majd a IV. vázolja az 1983-tól működő új ELAR bevezetésének tapasztalatait, a távolabbi elképzeléseket, a továbbfejlesztés fontosabb lehetőségeit, irányait.

A módszertan tartalmazza az ELAR-felvételekről megjelent kiadványok jegyzékeit és a tervezett munkaprogramokat 1992-ig.

(Az Egységes Lakossági Adatfelvételi Rendszer (ELAR). Statisztikai Módszertani Füzetek 7. sz. Készült a KSH Statisztikai Rendszerfejlesztő és Koordináló főosztályon. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1984. 83 old.)

**A Külföldi statisztikai adatforrások** című sorozat újabb kötete látott napvilágot a Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár és Dokumentációs Szolgálatának gondozásában. A most közreadott kiadvány – a sorozat 3. kötete – Lengyelország hivatalos statisztikai közleményeit tartalmazza szakrendi besorolásban. A KSH könyvtár állományában megtalálható teljes lengyel statisztikai anyagot számba veszi a katalógus, az adatgyűjtést 1974-ben zárták le.

A sorozat két korábbi kötetéhez (Ausztria, Csehszlovákia) hasonlóan az ún. hivatalos statisztikai gyűjteménybe tartozó művek (elsősorban adatközlések) mellett az elméleti és módszertani kiadványok is megtalálhatók a kötetben. A katalógus használatát a több szempontú visszakeresést biztosító mutatók rendszere (sorozatok és közreadó testületek mutatója; betűrendes címmutató) biztosítja.

(Külföldi statisztikai adatforrások. A Központi Statisztikai Hivatal Könyvtárának katalógusa. 3. köt. Lengyelország. KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat. Budapest. 1983. 167 old.)

**Kiadványok.** A Központi Statisztikai Hivatal közelmúltban megjelent kiadványai;

Közlekedési balesetek, 1983. (Összeállította: a KSH Kereskedelmi és Közlekedési Statisztikai főosztálya. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1984. 80 old.)



A szocialista kiskereskedelem üzlethálóza-  
ta. 1983. március 31. (Összeállította: a KSH  
Kereskedelmi és Közlekedési Statisztikai fő-  
osztálya. Központi Statisztikai Hivatal. Buda-  
pest. 1984. 335 old.)

**Zsebkönyvek.** Az Ipari zsebkönyv, 1983 ha-  
gyományos szerkezetben tartalmazza a ma-  
gyar ipar alakulására jellemző legfontosabb  
adatokat.

(Ipari zsebkönyv, 1983. Összeállította a KSH Ipar-  
statisztikai főosztálya. Központi Statisztikai Hivatal.  
Budapest. 1984. 168 old.)

A Budapest statisztikai zsebkönyve, 1983  
címmel megjelent kiadvány a főváros társa-  
dalmi-gazdasági, kulturális életének főbb  
adatait foglalja össze.

(Budapest statisztikai zsebkönyve, 1983. Központi  
Statisztikai Hivatal Fővárosi Igazgatósága. Buda-  
pest. 1984. 265 old.)

A Számítástechnikai statisztikai zsebkönyv,  
1984 35 táblában és számos ábrán ad képet  
a számítástechnikai eszközök és szolgáltatá-  
sok, valamint az e területen foglalkoztatot-  
tak számának alakulásáról Magyarországon  
és Nyugat-Európában.

(Számítástechnikai statisztikai zsebkönyv, 1984.  
Készült a KSH Számítástechnika-alkalmazási főosz-  
tályán. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest.  
1984. 60 old.)

**A Munkaügyi Elemzések** című az Állami  
Bér- és Munkaügyi Hivatal Munkaügyi Infor-  
mációs Központja által közreadott sorozat  
8. száma a diplomás és érettségizett fiatal  
szellemi dolgozók 1980. és 1983. évi kereseti  
viszonyaival foglalkozik. A kiadvány két rep-  
rezentatív felvétel tapasztalatainak elemzését  
és összehasonlítását tartalmazza.

Az elemzést módszertani megjegyzések és  
bőséges táblaanyag egészíti ki.

(Diplomás és érettségizett fiatal szellemi dolgo-  
zók kereseti viszonyai 1980-ban és 1983-ban. Mun-  
kaügyi elemzések 8. sz. Készült az ÁBMH Munka-  
ügyi Információs Központ Munkaügyi Információs és  
Gazdaságelemző Főosztályán. Budapest. 1984. 159  
old.)

**Magyar szerző tanulmánya külföldi kiad-  
ványban.** A Louis Henry emlékének szentelt  
„População e sociedade. (Evolução das so-  
ciedades pré-industriais)”, (Népesség és  
társadalom. A pre-indusztriális társadalmak  
fejlődése. Szerk.: *Maria Luisa Marcilio*.  
Petropolis. Brazília. 1984. 265 old.) című  
portugál nyelvű kötet közli *dr. Horváth Ró-  
bert*: „A differenciális gyermekhalandóság  
alakulása Magyarországon a hivatalos sta-  
tisztika előtti korszakban” címmel az 1981.  
évi maniliai népesedési kongresszusra be-  
nyújtott tanulmányát. (A tanulmány magyar  
nyelven a *Demográfia* 1982. évi 2–3. számá-  
ban „A gyermekhalandóság specifikus tár-  
sadművelődési vonatkozásai a történelmi demográfia-

fiai korszakban Magyarországon” címmel  
látott napvilágot.)

**Kulcsszavak.** A Központi Statisztikai Hiva-  
tal Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat  
1977 óta végzi a hazai és külföldi könyvek,  
számítógépes feldolgozását.

A TEXT-PAC feldolgozási rendszer segéd-  
leteként szakrendű tárgyszójegyzéket állított-  
tak össze. Ennek segítségével a *Statisztikai  
Szemle* 1985. 1. számától a cikkek után közli  
a tartalomra utaló legjellemzőbb kulcssza-  
vakat, amelyek a Könyvtár számítógépes  
szakirodalmi szövegtároló és visszakereső  
rendszerébe való automatikus inputot szol-  
gálják.

**Szakkibliográfia.** A KSH Könyvtár és Doku-  
mentációs Szolgálat „Szakkibliográfiák” cí-  
mmel új sorozatot indított, amellyel az aktu-  
ális gazdaság- és társadalompolitikai kérdé-  
sekkel foglalkozó szakemberek munkáját  
szeretné segíteni.

A sorozat első tagjaként az „Infláció –  
antiinfláció” c. válogatott, annotált biblio-  
gráfia jelent meg a közelmúltban. A kötet  
a Könyvtár állományában levő, az infláció  
legkülönbözőbb kérdéseivel foglalkozó mű-  
vek közül 184 magyar és idegen nyelvű szak-  
könyvet ismertet, az alábbi csoportosításban:  
a második világháború utáni magyarországi  
infláció és stabilizáció; inflációelméletek,  
stabilizációs politikák, modellek, elemzések;  
az inflációs indexálás elmélete és gyakor-  
lata; az infláció nemzetközi aspektusai;  
inflációs jövedelem-, bér- és foglalkozta-  
táspolitikák, munkanélküliség; infláció egyes  
országokban, illetve országcsoportokban.

A bibliográfiában nagyrészt az elmúlt tíz  
évben megjelent szakkönyvek szerepelnek,  
valamint néhány korábbi átfogó inflációel-  
méleti mű, illetőleg az 1945–1946. évi ma-  
gyarországi inflációval és stabilizációval  
foglalkozó tanulmány.

(Infláció – antiinfláció. Válogatott, annotált bib-  
liográfia. Összeállította: *dr. Horváth Beáta*, *dr.  
Szvitecz Zsuzsa*. Szakkibliográfiák I. KSH Könyvtár  
és Dokumentációs Szolgálat. Budapest. 1984. 100  
old.)

**Területfejlesztés.** A Magyar Közgazdasági  
Társaság Statisztikai Szakosztályának Terü-  
leti Statisztikai Szekciója és az MKT Baranya  
megyei szervezete Pécsen, 1984. október  
16–17-én tudományos ülést tartott „Terület-  
fejlesztés – területi statisztika” címmel. Az  
ülésszak 1. és 2. szekciójában elhangzott  
előadásokból – kéziratként – kötet jelent  
meg. A 14 előadás témája a területfejlesz-  
tés és a területi statisztika időszerű kérdé-  
seivel foglalkozik.

(Területfejlesztés – területi statisztika. Tudomá-  
nyos ülés. Pécs. 1984. október 16–17. Kézirat. Buda-  
pest. 1984. 307 old.)

## KÜLFÖLDI STATISZTIKAI IRODALOM\*

### A STATISZTIKA ÁLTALÁNOS ELMÉLETE ÉS MÓDSZERTANA

SENETA, E.:

#### NEM NEGATÍV MATRIXOK ÉS MARKOV-LÁNCOK

(Non-negative matrices and Markov chains) 2. nd. ed. Springer Series in Statistics. Springer-Verlag. New York – Heidelberg – Berlin. 1981. XV, 279 old.

A könyv első kiadása 1973-ban jelent meg Londonban. Sikere oly nagy volt, hogy 1981-ben ismét kiadták. Könyvének két megjelenése között a szerző folytatta ez irányú kutatásait, és a második kiadás már újabb eredményeit is tartalmazza. A könyv sikere abban is rejlett, hogy a matematika ezen ága az alkalmazás különféle területein – mint például a valószínűségelmélet, a numerikus analízis, a demográfia, a közgazdasági matematika, a dinamikus programozás – gyors fejlődésnek indult, s szükség volt az ahhoz kapcsolódó matematikai szakirodalomra.

A könyv matematikai alapjait a két kiváló tudós, O. Perron, és G. Frobenius 1907-ben, illetve 1908-ban megjelent nem negatív matrix elmélettel foglalkozó művei képezték. Műve tartalmi felépítését a szerző gondosan részletezte, a hét fejezet két fő részből áll, amihez három függelék, bibliográfia, szerzői és tartalmi index tartozik.

Az első három fejezetben a véges nem negatív matrixelméletet és annak fejlődését mutatja be a szerző, s erre építi a könyv további négy fejezetét. A matrixelmélet alapjainak ismertetésén túl a véges és a nem véges nem negatív matrixokat is összehasonlítja.

Az első fejezetben bevezeti az irreducibilis matrix fogalmát, és bizonyítja az azzal kapcsolatos nevezetes Perron–Frobenius-féle alaptételt.

A második fejezetben megismerteti a lineáris egyenletrendszerek iterációval törté-

nő megoldásával, és rámutat arra, hogy a többféle eljárás közül a gyakorlatban a leghatékonyabb módszer a Gauss–Seidel-féle iteráció. Ennek alapgondolata az, hogy ha adva van egy matrix, azt három részre bontjuk, az első a főátló alatti, a második a főátló feletti elemekből álló matrix, a harmadik pedig az eredeti matrix főátlójából képezett diagonál matrix. Ebből meghatározható egy olyan összefüggés, amely megadja a kedvező iterációs formulát, s ez az ismert háromszögmatrix esetében alkalmazott rekurzív módon könnyen megoldható. A Gauss–Seidel-féle iteráció az ilyen típusú összefüggésekkel jellemezhető stacionárius elsőrendű iterációk közé tartozik.

A harmadik fejezetben a nem negatív matrixok inhomogén tulajdonságaival foglalkozik, ami a könyv későbbi fejezeteiben tárgyalt Markov-láncok egyik leglényesebb problémája. Ugyanis a Markov-láncok tárgyalása lényegesen egyszerűbb a homogén esetben, amikor a matrix minden sor elemének összege eggyel egyenlő. Az inhomogén esetben ez a feltétel nem teljesül, ami az alkalmazási feladatoknál sok nehézséget okoz. Ugyancsak ebben a fejezetben kerül bevezetésre az ergodicitás fogalma, amely a matrixok konvergencia problémáival kapcsolatos, és szintén fontos eleme a Markov-láncok tárgyalásának.

A negyedik fejezetben kerül ismertetésre a Markov-lánc fogalma összefüggésben a véges sztochasztikus matrixokkal. Megadja a Markov-lánc definícióját, és azt több érdekes vetületben ismerteti. A szakirodalom ezt a témát többféle elv szerint tárgyalja, ami elsősorban abban jelentkezik, hogy a sztochasztikus folyamatoknál a folyamat értékeit vektoroknak tekinti, de más esetben matrix értékűnek fogja fel.

\* A *Statistikai Szemle* 1962. júliusi számától kezdődően a „*Statistikai Irodalmi Figyelő*”-ben a külföldi statisztikai könyvek és folyóiratcikkek ismertetését havonta közli.

A *Külföldi statisztikai irodalom* egyes fejezetein belül az anyag általában könyv- és folyóiratcikkek ismertetésekre tagolódik. (Ezeket \* választja el egymástól.) Az ismertetések szerzők, illetve ahol szerző nincs, a címek betűrendjében következnek egymás után.

Általában a vektor szemléletű felfogás terjedt el a szakirodalomban, bár egyes külföldi szakemberek, például *R. Bellmann*, valamint *H. Furstenberg* és *H. Kesten* már korábban felhívták a figyelmet a matrix értékűekre. Ebben a fejezetben kerül ismertetésre a véges homogén és a véges inhomogén Markov-láncok elmélete. Továbbá definiálásra kerül a Markov-láncok ergodikussága az egyenletes határeloszlás az 1, 2, ...,  $n$  számokon értelmezve, valamint tételt ad erős ergodikusságra is.

A könyv második része a nem negatív megszámlálható matrixokkal foglalkozik, amelyben a szerző saját kutatásait is bemutatja.

Az ötödik fejezetben a megszámlálható sztochasztikus matrixokat, a hatodikban a megszámlálható nem negatív matrixokat tárgyalja, a hetedikben pedig a nem véges sztochasztikus matrixok csonkítási problémái kerülnek ismertetésre. Valamennyi fejezet végén a tárgyalt elméletet összefoglalja, és megadja az ahhoz kapcsolódó szakirodalmat is. A téma megértését kisebb példákkal illusztrálja.

A szerző a könyv olvasóinak ajánlást ad, mely szerint az első és a második fejezet tanulmányozását elsősorban tanulóknak, matematikai érdeklődésű közgazdászoknak, numerikus analízissel, kombinatorikával, matrixok spektrál elméletével, valószínűségelmélettel, statisztikával foglalkozó szakembereknek javasolja. A harmadik fejezetet a matematikai érdeklődésű közgazdászoknak és demográfusoknak, a negyediket a valószínűségszámítással foglalkozó szakembereknek ajánlja, épp úgy, mint az ötödik, hatodik és hetedik fejezetet, annak ellenére, hogy ezek valószínűségelméleti hangsúlya nem túl nagy.

A választott téma, a nem negatív matrixok és Markov-láncok időszerűsége hazánkban és más országokban is egyre nagyobb jelentőségű, ezért az olvasónak vállalnia kell a könyv matematikai nyelvezetének megértését, mivel a szerző az alkalmazási lehetőségeket csupán érinti. Kiseb példák segítségével megkísérli egy-egy fontosabb tétis lényegének a megértését, ami a matematikus érdeklődésű olvasóknak feltehetően elegendő is. A könyv alapos áttanulmányozása után a módszer alkalmazói számára egyértelművé válik a gyakorlati felhasználhatóság lehetősége.

A könyv végül gondosan összegyűjtött, a tárgyhoz kapcsolódó forrásmunkákat ismeret, és az érdeklődők számára lehetővé teszi a tárgykörhöz tartozó fogalmak és eredmények áttekintését.

(Ism.: *Móritz Pálné*)

TEBBUTT, A.:

#### AZ ANGOL ADATVÉDELMI TÖRVÉNYJAVASLAT

(The Data Protection Bill: what it will mean for statistical and other data user.) – *Statistical News*. 64. sz. 1984. február. 4–9. p.

Az elmúlt évtizedben sokat írtak és vitatkoztak Angliában az adatvédelemről. A sort 1972-ben a Younger-bizottságnak az adatok bizalmas kezelésével foglalkozó jelentése nyitotta meg, ezt követte a számítógépekről és az adatok bizalmas kezeléséről szóló 1975. évi Fehér Könyv „Számítógépek: az adatok bizalmas kezelésének biztosítékai” című mellékletével, majd az adatvédelemmel foglalkozó bizottság jelentése 1978-ban. A jelenlegi jogszabályra vonatkozó javaslatot az 1982 áprilisában publikált „Fehér Könyv az adatvédelemről” című kiadványban hozták nyilvánosságra, és az adatvédelmi törvényjavaslatot először 1982 decemberében adták ki. Az adatvédelmi törvény kibocsátása előreláthatóan a nyár közepére várható, és a cikk megírásának idején (1984. január) parlamenti elfogadásának különböző szakaszaiban még módosításokkal lehet számolni.

A törvényjavaslat azoknak a feladatoknak a teljesítését szolgálja, amelyeket a Fehér Könyv az adatvédelemről (1982. április) tartalmazott, és az a célja, hogy lehetővé tegye az Egyesült Királyság számára az egyének védelmére szolgáló Európai Egyezmény ratifikálását a személyi adatok gépi feldolgozásával kapcsolatosan. A törvény egy felelős személyt kíván megbízni a személyi adatok védelmével; e személy felügyelete alá fog tartozni a személyi adatok birtokosainak és a gépi adatfeldolgozóknak a nyilvántartása. E személynek felhatalmazása lesz annak biztosítására, hogy a személyi adatokat a cikkben részletezett nyolc alapvető elvnek megfelelően használják fel. Lesz olyan fellebbezési fórum is, ahová az adatok birtokosai fordulhatnak, amennyiben nem értenek egyet a regiszter vezetésével megbízott személy döntéseivel, és a törvény az adatalányok részére is biztosítani fog bizonyos törvényes jogokat, beleértve a saját személyi adataikhoz való hozzáférhetőséget és bizonyos esetekben a kártérítésre való jogot.

A törvényjavaslat számos alapvető fogalom meghatározását tartalmazza (adat, személyi adat, adatalány, adatbirtokos, gépi adatfeldolgozó, feldolgozás, az adatok és az ezekből származtatott információk közléte). A szerző felhívja a figyelmet arra, hogy e fogalmakat nem elkülönítve, hanem együttesen kell szemlélni, mert csak így látványos a kikötések összességükben, és csak így dönthető el, hogy bizonyos adatfile-ok a törvény hatáskörébe esnek-e.

Általában a vektor szemléletű felfogás terjedt el a szakirodalomban, bár egyes külföldi szakemberek, például *R. Bellmann*, valamint *H. Furstenberg* és *H. Kesten* már korábban felhívták a figyelmet a matrix értékűekre. Ebben a fejezetben kerül ismertetésre a véges homogén és a véges inhomogén Markov-láncok elmélete. Továbbá definiálásra kerül a Markov-láncok ergodikussága az egyenletes határeloszlás az 1, 2, ...,  $n$  számokon értelmezve, valamint tételt ad erős ergodikusságra is.

A könyv második része a nem negatív megszámlálható matrixokkal foglalkozik, amelyben a szerző saját kutatásait is bemutatja.

Az ötödik fejezetben a megszámlálható sztochasztikus matrixokat, a hatodikban a megszámlálható nem negatív matrixokat tárgyalja, a hetedikben pedig a nem véges sztochasztikus matrixok csonkítási problémái kerülnek ismertetésre. Valamennyi fejezet végén a tárgyalt elméletet összefoglalja, és megadja az ahhoz kapcsolódó szakirodalmat is. A téma megértését kisebb példákkal illusztrálja.

A szerző a könyv olvasóinak ajánlást ad, mely szerint az első és a második fejezet tanulmányozását elsősorban tanulóknak, matematikai érdeklődésű közgazdászoknak, numerikus analízissel, kombinatorikával, matrixok spektrál elméletével, valószínűségelmélettel, statisztikával foglalkozó szakembereknek javasolja. A harmadik fejezetet a matematikai érdeklődésű közgazdászoknak és demográfusoknak, a negyediket a valószínűségszámítással foglalkozó szakembereknek ajánlja, épp úgy, mint az ötödik, hatodik és hetedik fejezetet, annak ellenére, hogy ezek valószínűségelméleti hangsúlya nem túl nagy.

A választott téma, a nem negatív matrixok és Markov-láncok időszerűsége hazánkban és más országokban is egyre nagyobb jelentőségű, ezért az olvasónak vállalnia kell a könyv matematikai nyelvezetének megértését, mivel a szerző az alkalmazási lehetőségeket csupán érinti. Kiseb példák segítségével megkísérli egy-egy fontosabb tétis lényegének a megértését, ami a matematikus érdeklődésű olvasóknak feltehetően elegendő is. A könyv alapos áttanulmányozása után a módszer alkalmazói számára egyértelművé válik a gyakorlati felhasználhatóság lehetősége.

A könyv végül gondosan összegyűjtött, a tárgyhoz kapcsolódó forrásmunkákat ismeret, és az érdeklődők számára lehetővé teszi a tárgykörhöz tartozó fogalmak és eredmények áttekintését.

(Ism.: *Móritz Pálné*)

TEBBUTT, A.:

#### AZ ANGOL ADATVÉDELMI TÖRVÉNYJAVASLAT

(The Data Protection Bill: what it will mean for statistical and other data user.) – *Statistical News*. 64. sz. 1984. február. 4–9. p.

Az elmúlt évtizedben sokat írtak és vitatkoztak Angliában az adatvédelemről. A sort 1972-ben a Younger-bizottságnak az adatok bizalmas kezelésével foglalkozó jelentése nyitotta meg, ezt követte a számítógépekről és az adatok bizalmas kezeléséről szóló 1975. évi Fehér Könyv „Számítógépek: az adatok bizalmas kezelésének biztosítékai” című mellékletével, majd az adatvédelemmel foglalkozó bizottság jelentése 1978-ban. A jelenlegi jogszabályra vonatkozó javaslatot az 1982 áprilisában publikált „Fehér Könyv az adatvédelemről” című kiadványban hozták nyilvánosságra, és az adatvédelmi törvényjavaslatot először 1982 decemberében adták ki. Az adatvédelmi törvény kibocsátása előreláthatóan a nyár közepére várható, és a cikk megírásának idején (1984. január) parlamenti elfogadásának különböző szakaszaiban még módosításokkal lehet számolni.

A törvényjavaslat azoknak a feladatoknak a teljesítését szolgálja, amelyeket a Fehér Könyv az adatvédelemről (1982. április) tartalmazott, és az a célja, hogy lehetővé tegye az Egyesült Királyság számára az egyének védelmére szolgáló Európai Egyezmény ratifikálását a személyi adatok gépi feldolgozásával kapcsolatosan. A törvény egy felelős személyt kíván megbízni a személyi adatok védelmével; e személy felügyelete alá fog tartozni a személyi adatok birtokosainak és a gépi adatfeldolgozóknak a nyilvántartása. E személynek felhatalmazása lesz annak biztosítására, hogy a személyi adatokat a cikkben részletezett nyolc alapvető elvnek megfelelően használják fel. Lesz olyan fellebbezési fórum is, ahová az adatok birtokosai fordulhatnak, amennyiben nem értenek egyet a regiszter vezetésével megbízott személy döntéseivel, és a törvény az adatalányok részére is biztosítani fog bizonyos törvényes jogokat, beleértve a saját személyi adataikhoz való hozzáférhetőséget és bizonyos esetekben a kártérítésre való jogot.

A törvényjavaslat számos alapvető fogalom meghatározását tartalmazza (adat, személyi adat, adatalány, adatbirtokos, gépi adatfeldolgozó, feldolgozás, az adatok és az ezekből származtatott információk közléte). A szerző felhívja a figyelmet arra, hogy e fogalmakat nem elkülönítve, hanem együttesen kell szemlélni, mert csak így látványos a kikötések összességükben, és csak így dönthető el, hogy bizonyos adatfile-ok a törvény hatáskörébe esnek-e.

A szerző megállapítása szerint a törvényjavaslat azonosítható élő személyek olyan adataira vonatkozik, amelyeket automatikusan működő berendezésekben tárolnak, illetve ilyen berendezésekkel dolgoznak fel, és amelyeknél a feldolgozás az adatalanyra való hivatkozással történik. Az „azonosítható” fogalma nem csupán az olyan információra vonatkozik, amely egy személyt a név által azonosít, hanem az olyan információkra is, amelyek más személyi azonosítókat tartalmaznak (például társadalombiztosítási vagy tagsági számok). A törvényjavaslat szempontjából viszont nem számít adatbirtokosnak az a személy, aki csupán raktároz olyan adatokat, amelyek még feldolgozásra várnak, nem áll azonban szándékában ezeknek az adatoknak a feldolgozása.

Az adatvédelmi törvényjavaslat magvát nyolc alapelv alkotja. Ezek a következők:

1. a személyi adatokban foglalt információt korrekt és törvényes módon kell gyűjteni és feldolgozni;
2. a személyi adatokat csak egy vagy több meghatározott törvényes célra szabad tárolni;
3. az adott célból tárolt személyi adatokat tilos e céllal összeegyeztethetetlen módon felhasználni vagy nyilvánosságra hozni;
4. a bármely célból tárolt személyi adatoknak megfelelőnek és a tárgyhoz tartozónak kell lenniük és mennyiségileg arányban kell lenniük a rendeltetéssel;
5. a személyi adatoknak pontosnak és ahol szükséges, naprakésznek kell lenniük;
6. a bármely célból tárolt személyi adatokat csak annyi ideig szabad megőrizni, ameddig az a cél érdekében szükséges;
7. ez az alapelv az egyének jogait szabályozza a rájuk vonatkozó adatokhoz való hozzáférés tekintetében;

8. megfelelő biztonsági intézkedéseket kell tenni az adatokhoz való nem engedélyezett hozzáférés, illetve a személyi adatok megváltoztatása, feltárása vagy megsemmisítése és a személyi adatokban történő véletlen kár vagy megsemmisülés ellen.

A továbbiakban a szerző gyakorlati példával illusztrálja, hogy a számítógépes statisztikai adatnyilvántartások közül melyek azok, amelyek azonosítható személyi adataik folytán az adatvédelmi törvényjavaslat hatáskörébe tartoznak és nyilvántartásra kötelezettek, majd ismerteti a nyilvántartás módjait.

A cikk ismerteti a nyilvántartás vezetőjének, valamint az adatalanyoknak jogait, kibővítve a statisztikai és kutatási célra használt saját személyi adatokhoz való hozzáférhetőség korlátozásának néhány más kivételével is (például a fizetések, a nyugdíjak kiszámításához használt személyi adatok).

Az adatvédelmi rendszert három lépésben kívánják megvalósítani. A kezdeti szakaszban kinevezik a nyilvántartás vezetőjét és személyzetét, valamint a fellebbezési fórum vezetőjét; a másodikban (hat hónapos időszakban) a nyilvántartás fogadja a nyilvántartásra való jelentkezéseket. Ezen időszak alatt még nem minősül vétésnek, ha a nyilvántartásra kötelezett úgy működik, hogy még nem vétette magát nyilvántartásba. Végül lesz egy tizenhét hónapos időszak, amely alatt már vétésnek fog számítani a nyilvántartásba vétel nélküli működés.

(Ism.: Kármán Tamásné)

## GAZDASÁGSTATISZTIKA

CSOPPUS ISTVÁN:

### A NÉMETORSZÁGBA IRÁNYULÓ MAGYAR AGRÁREXPOR, 1938–1944.

(Die Entwicklung des ungarischen Agrarexports nach Deutschland zur Zeit des zweiten Weltkrieges 1938 bis 1944.) – *Zeitschrift für Agrargeschichte und Agrarsoziologie*. 1983. 1. sz. 57–69. p.

A magyarországi szerző – mezőgazdaságunk második világháború alatti történetéről közzétett számos tanulmány után – nyugatnémet folyóiratban megjelent dolgozatában elsősorban hivatalos külkereskedelmstatisztikai adatokra s azon túlmenően levéltári kutatásokra – így különösen a békekötések előkészítésének mezőgazdasági anyagára – támaszkodva olyan nagy érdeklődésre számot tartó részleteit tárja fel a témának, amelyekről eddig inkább csak a politikai köztörténetből és (vagy) a történeti publicisztikából átvett sommás megállapítások voltak forgalomban.

Magyarország kiviteli forgalmának az 1920-as évek közepén még több mint 80 százalékát és még az 1940-es évtized elején is 60 százalékot meghaladó hányadát agrártermékek adták. Ebből azonban a weimári köztársaságnak a magyar mezőgazdasági árucikkkel szembeni eléggé elutasító magatartása miatt az 1920-as években a Németországba irányuló agrárkivitel alig haladta meg a 10 százalékot. 1933 és 1937 között megháromszorozódott Magyarország külkereskedelmi forgalma Németországba, ugyanúgy, mint Romániáé; ugyanakkor Jugoszlávia forgalma négyszeresére emelkedett, Bulgáriáé és Görögországé pedig hatszorosára.

Az 1934. február 21-én aláírt – az 1931. évi kereskedelmi szerződés ún. második pótegyezményként ismert – megállapodás alapján Németország jelentős mennyiségű gabona, élő állat, hús és zsír átvételére vállalt



A szerző megállapítása szerint a törvényjavaslat azonosítható élő személyek olyan adataira vonatkozik, amelyeket automatikusan működő berendezésekben tárolnak, illetve ilyen berendezésekkel dolgoznak fel, és amelyeknél a feldolgozás az adatalanyra való hivatkozással történik. Az „azonosítható” fogalma nem csupán az olyan információra vonatkozik, amely egy személyt a név által azonosít, hanem az olyan információkra is, amelyek más személyi azonosítókat tartalmaznak (például társadalombiztosítási vagy tagsági számok). A törvényjavaslat szempontjából viszont nem számít adatbirtokosnak az a személy, aki csupán raktároz olyan adatokat, amelyek még feldolgozásra várnak, nem áll azonban szándékában ezeknek az adatoknak a feldolgozása.

Az adatvédelmi törvényjavaslat magvát nyolc alapelv alkotja. Ezek a következők:

1. a személyi adatokban foglalt információt korrekt és törvényes módon kell gyűjteni és feldolgozni;
2. a személyi adatokat csak egy vagy több meghatározott törvényes célra szabad tárolni;
3. az adott célból tárolt személyi adatokat tilos e céllal összeegyeztethetetlen módon felhasználni vagy nyilvánosságra hozni;
4. a bármely célból tárolt személyi adatoknak megfelelőnek és a tárgyhoz tartozónak kell lenniük és mennyiségileg arányban kell lenniük a rendeltetéssel;
5. a személyi adatoknak pontosnak és ahol szükséges, naprakésznek kell lenniük;
6. a bármely célból tárolt személyi adatokat csak annyi ideig szabad megőrizni, ameddig az a cél érdekében szükséges;
7. ez az alapelv az egyének jogait szabályozza a rájuk vonatkozó adatokhoz való hozzáférés tekintetében;

8. megfelelő biztonsági intézkedéseket kell tenni az adatokhoz való nem engedélyezett hozzáférés, illetve a személyi adatok megváltoztatása, feltárása vagy megsemmisítése és a személyi adatokban történő véletlen kár vagy megsemmisülés ellen.

A továbbiakban a szerző gyakorlati példával illusztrálja, hogy a számítógépes statisztikai adatnyilvántartások közül melyek azok, amelyek azonosítható személyi adataik folytán az adatvédelmi törvényjavaslat hatáskörébe tartoznak és nyilvántartásra kötelezettek, majd ismerteti a nyilvántartás módjait.

A cikk ismerteti a nyilvántartás vezetőjének, valamint az adatalanyoknak jogait, kibővítve a statisztikai és kutatási célra használt saját személyi adatokhoz való hozzáférhetőség korlátozásának néhány más kivételével is (például a fizetések, a nyugdíjak kiszámításához használt személyi adatok).

Az adatvédelmi rendszert három lépésben kívánják megvalósítani. A kezdeti szakaszban kinevezik a nyilvántartás vezetőjét és személyzetét, valamint a fellebbezési fórum vezetőjét; a másodikban (hat hónapos időszakban) a nyilvántartás fogadja a nyilvántartásra való jelentkezéseket. Ezen időszak alatt még nem minősül vétésnek, ha a nyilvántartásra kötelezett úgy működik, hogy még nem vétette magát nyilvántartásba. Végül lesz egy tizenhét hónapos időszak, amely alatt már vétésnek fog számítani a nyilvántartásba vétel nélküli működés.

(Ism.: Kármán Tamásné)

## GAZDASÁGSTATISZTIKA

CSOPPUS ISTVÁN:

### A NÉMETORSZÁGBA IRÁNYULÓ MAGYAR AGRÁREXPOR, 1938–1944.

(Die Entwicklung des ungarischen Agrarexports nach Deutschland zur Zeit des zweiten Weltkrieges 1938 bis 1944.) – *Zeitschrift für Agrargeschichte und Agrarsoziologie*. 1983. 1. sz. 57–69. p.

A magyarországi szerző – mezőgazdaságunk második világháború alatti történetéről közzétett számos tanulmány után – nyugatnémet folyóiratban megjelent dolgozatában elsősorban hivatalos külkereskedelmstatisztikai adatokra s azon túlmenően levéltári kutatásokra – így különösen a békekötések előkészítésének mezőgazdasági anyagára – támaszkodva olyan nagy érdeklődésre számot tartó részleteit tárja fel a témának, amelyekről eddig inkább csak a politikai köztörténetből és (vagy) a történeti publicisztikából átvett sommás megállapítások voltak forgalomban.

Magyarország kiviteli forgalmának az 1920-as évek közepén még több mint 80 százalékát és még az 1940-es évtized elején is 60 százalékot meghaladó hányadát agrártermékek adták. Ebből azonban a weimári köztársaságnak a magyar mezőgazdasági árucikkkel szembeni eléggé elutasító magatartása miatt az 1920-as években a Németországba irányuló agrárkivitel alig haladta meg a 10 százalékot. 1933 és 1937 között megháromszorozódott Magyarország külkereskedelmi forgalma Németországba, ugyanúgy, mint Romániáé; ugyanakkor Jugoszlávia forgalma négyszeresére emelkedett, Bulgáriáé és Görögországé pedig hatszorosára.

Az 1934. február 21-én aláírt – az 1931. évi kereskedelmi szerződés ún. második pótegyezményeként ismert – megállapodás alapján Németország jelentős mennyiségű gabona, élő állat, hús és zsír átvételére vállalt

kötelezettséget, s azonkívül a magas agrár-vámok egy részét visszatérítette. Ebből Magyarország kiviteli ártámogatást fizethetett az exportált termékekre, elősegítve ezzel azok árának versenyképességét. Az 1936. és 1937. évi megállapodásokkal tovább növelték a kiviteli forgalmat, minthogy agrár-exportunk erőteljesebben emelkedett, mint a német ipari termékek magyarországi importja, Németország márkatarozása megtöbbszöröződött: az 1937. évi alig 7 millióról rövid két év alatt csaknem félszáz millióra nőtt. Vita keletkezett a felek között a búzaárak kérdésében is, amely 1940/41-ben kompromisszumos áremeléssel végződött.

Az agrár-export magában foglalja a mezőgazdasági ipar cikkeinek kivitelét is, és a természetes mértékegységben, cikkenkénti részletezésben rendelkezésre álló adatokból megállapítható, hogy a háború alatt Németországba irányuló agrár-exportunkban a feldolgozott élelmiszeripari (növényolaj-, tartósító ipari stb.) cikkek mennyisége növekedett, ugyanakkor 1938–1939-hez viszonyítva csökkenő irányzatú a kenyérgabona, a kukorica, a hízott sertés kivitele, és szinte csaknem teljesen megszűnt az export vágott sertésből, sertésszírből és szalonnából stb.

A német fél nehezményezte is, hogy 1939-ben a 10 millió mázsa búza- és rozsexportból Olaszországnak 6, Németországnak pedig csak mintegy 3 millió mázsa jutott. S bár több áruból is fölemelték a Németországba szállítandó kontingenst, Olaszország aránya a kenyérgabona-kivitelből 1940-ben is az előző év szintjén maradt, Németországé pedig csökkent: nem sokkal haladta meg az 1 millió mázsát. A feszült helyzetben Németország megszüntette az ártámogatást, ami 10 millió márka bevétel kiesését jelentette, illetve a márka 18 százalékos felértékelésével volt egyértelmű.

Az 1941. évi megállapodás kenyérgabonából és kukoricából a felesleg 50, illetve 60 százalékának Németországba szállítását helyezte kilátásba, olajos magvakból pedig a teljes feleslegét. Ennek ellenére a legfontosabb agrártermékekből az 1941. évinél is kisebb mennyiségeket exportáltak. Az alacsony termésátlagok, az árvíz, a baromfiko-lera miatt így is jelentős hiány keletkezett az országban kenyérből, lisztből, szírből és húsból. Ezért Magyarország kérte az 1941. évi megállapodás revízióját, amit a német fél elutasított, sőt kétségbe vonta a magyar hivatalos mezőgazdasági termelési adatokat, és német szakértő bizottságot kért azok felülvizsgálatára. Ezt a magyar kormány visszautasította.

Az 1942. évi 0,9 millió mázsával szemben a német fél 1943-ra 4,5 millió mázsa kenyérgabona kiszállítását igényelte, de ténylegesen csak 1,7 millió mázsát exportáltak, az

összes kenyérgabona-kivitel mintegy 70 százalékát, kukoricából pedig csak mintegy 360 000 mázsát, több mint 20 százalékkal kevesebbet, mint az előző évben. A szerző számításai szerint Magyarország az 1940 és 1944 közötti években Németország irányában szerződésileg vállalt szállítási kötelezettségeinek kenyérgabonából csak körülbelül kétharmad részben, sertésből és tojásból is csak 70 százalékban tett eleget; kukoricából és sertésszírből a szállítás az előírt mennyiség 80–90 százaléka között mozgott, vágómarhából pedig alig haladta meg a 30 százalékot.

A cikkben két tábla mutatja be 17 növényfajta és növényi eredetű termék, valamint 11 állatfajta, illetve állati eredetű árucikk Németországba irányuló kivitelét az 1938 és 1944 közötti években természetes mértékegységben és ezeknek a mennyiségeknek százalékos arányát az egyes agrártermékek teljes exportvolumenében. Kár, hogy hiányoznak az értékek. Igaz, hogy a Központi Statisztikai Hivatal 1940-től nem tette közzé a külkereskedelmi forgalmi adatokat, de talán nyomára lehetne jutni a feldolgozásoknak vagy esetleg a Kereskedelmstatisztikai és Értékmegállapító Bizottság éves jelentéseinek, amelyek az értékelés alapjául szolgálnak. Ezek hiányában (vagy mellett) az 1939. évi cikkenkénti változatlan árakkal végrehajtandó értékelések és a kivitel belső szerkezetének további részletes elemzéséhez.

(Ism.: Kápolnai Iván)

DUBNOV, B. – HODJAKINA, G.:

A GAZDASÁGKOZI ÁLLATTENYÉSZTŐ VÁLLALATOK  
HÜSTERMELESENEK HATÉKONYSÁGA

(Ob éffektivnoszti proizvodstva mjasza v mezhodzajstvennüh zsvotnovodcseszkih predpriyatijah.)  
– *Vesztnik Sztatisztiki*. 1984. 3. sz. 22–20 p.

A gazdaságközi kooperáció különösen az állattenyésztésben eredményez jobb hatékonyságot. Ennek felmérésére a Szovjetunió Központi Statisztikai Hivatala 1983-ban megfigyelést hajtott végre. A megfigyelés a köztársaságok valamennyi gazdaságközi állattenyésztő vállalatára kiterjedt, a baromfigyárak kivételével. A szerzők a felvétel és az abból készült csoportosítások eredményeit elemzik.

1983 elején közel ezer gazdaságközi állattenyésztő vállalat működött, egynegyeddél több, mint 1976-ban. Az összes gazdaságközi vállalatok 80 százaléka állattenyésztő profilú. A vállalatok mintegy fele szarvasmarhatenyésztéssel foglalkozott. Nem terjedt el eléggé az együttműködés a tejtermelésben és a juhtartásban.



kötelezettséget, s azonkívül a magas agrár-vámok egy részét visszatérítette. Ebből Magyarország kiviteli ártámogatást fizethetett az exportált termékekre, elősegítve ezzel azok árának versenyképességét. Az 1936. és 1937. évi megállapodásokkal tovább növelték a kiviteli forgalmat, minthogy agrár-exportunk erőteljesebben emelkedett, mint a német ipari termékek magyarországi importja, Németország márkatarozása megtöbbszöröződött: az 1937. évi alig 7 millióról rövid két év alatt csaknem félszáz millióra nőtt. Vita keletkezett a felek között a búzaárak kérdésében is, amely 1940/41-ben kompromisszumos áremeléssel végződött.

Az agrár-export magában foglalja a mezőgazdasági ipar cikkeinek kivitelét is, és a természetes mértékegységben, cikkenkénti részletezésben rendelkezésre álló adatokból megállapítható, hogy a háború alatt Németországba irányuló agrár-exportunkban a feldolgozott élelmiszeripari (növényolaj-, tartósító ipari stb.) cikkek mennyisége növekedett, ugyanakkor 1938–1939-hez viszonyítva csökkenő irányzatú a kenyérgabona, a kukorica, a hízott sertés kivitele, és szinte csaknem teljesen megszűnt az export vágott sertésből, sertésszírból és szalonnából stb.

A német fél nehezményezte is, hogy 1939-ben a 10 millió mázsa búza- és rozsexportból Olaszországnak 6, Németországnak pedig csak mintegy 3 millió mázsa jutott. S bár több áruból is fölemelték a Németországba szállítandó kontingenst, Olaszország aránya a kenyérgabona-kivitelből 1940-ben is az előző év szintjén maradt, Németországé pedig csökkent: nem sokkal haladta meg az 1 millió mázsát. A feszült helyzetben Németország megszüntette az ártámogatást, ami 10 millió márka bevétel kiesését jelentette, illetve a márka 18 százalékos felértékelésével volt egyértelmű.

Az 1941. évi megállapodás kenyérgabonából és kukoricából a felesleg 50, illetve 60 százalékának Németországba szállítását helyezte kilátásba, olajos magvakból pedig a teljes feleslegét. Ennek ellenére a legfontosabb agrártermékekből az 1941. évinél is kisebb mennyiségeket exportáltak. Az alacsony termésátlagok, az árvíz, a baromfiko-lera miatt így is jelentős hiány keletkezett az országban kenyérből, lisztből, szírből és húsból. Ezért Magyarország kérte az 1941. évi megállapodás revízióját, amit a német fél elutasított, sőt kétségbe vonta a magyar hivatalos mezőgazdasági termelési adatokat, és német szakértő bizottságot kért azok felülvizsgálatára. Ezt a magyar kormány visszautasította.

Az 1942. évi 0,9 millió mázsával szemben a német fél 1943-ra 4,5 millió mázsa kenyérgabona kiszállítását igényelte, de ténylegesen csak 1,7 millió mázsát exportáltak, az

összes kenyérgabona-kivitel mintegy 70 százalékát, kukoricából pedig csak mintegy 360 000 mázsát, több mint 20 százalékkal kevesebbet, mint az előző évben. A szerző számításai szerint Magyarország az 1940 és 1944 közötti években Németország irányában szerződésileg vállalt szállítási kötelezettségeinek kenyérgabonából csak körülbelül kétharmad részben, sertésből és tojásból is csak 70 százalékban tett eleget; kukoricából és sertésszírből a szállítás az előirányzott mennyiség 80–90 százaléka között mozgott, vágómarhából pedig alig haladta meg a 30 százalékot.

A cikkben két tábla mutatja be 17 növényfajta és növényi eredetű termék, valamint 11 állatfajta, illetve állati eredetű árucikk Németországba irányuló kivitelét az 1938 és 1944 közötti években természetes mértékegységben és ezeknek a mennyiségeknek százalékos arányát az egyes agrártermékek teljes exportvolumenében. Kár, hogy hiányoznak az értékek. Igaz, hogy a Központi Statisztikai Hivatal 1940-től nem tette közzé a külkereskedelmi forgalmi adatokat, de talán nyomára lehetne jutni a feldolgozásoknak vagy esetleg a Kereskedelmstatisztikai és Értékmegállapító Bizottság éves jelentéseinek, amelyek az értékelés alapjául szolgálnak. Ezek hiányában (vagy mellett) az 1939. évi cikkenkénti változatlan árakkal végrehajtandó értékelések és a kivitel belső szerkezetének további részletes elemzéséhez.

(Ism.: Kápolnai Iván)

DUBNOV, B. – HODJAKINA, G.:

A GAZDASÁGKOZI ÁLLATTENYÉSZTŐ VÁLLALATOK  
HÜSTERMELESENEK HATÉKONYSÁGA

(Ob éffektivnoszti proizvodstva mjasza v mezhodzajstvennüh zsvotnovodcseszkih predpriyatijah.)  
– *Vesztnik Sztatisztiki*. 1984. 3. sz. 22–20 p.

A gazdaságközi kooperáció különösen az állattenyésztésben eredményez jobb hatékonyságot. Ennek felmérésére a Szovjetunió Központi Statisztikai Hivatala 1983-ban megfigyelést hajtott végre. A megfigyelés a köztársaságok valamennyi gazdaságközi állattenyésztő vállalatára kiterjedt, a baromfigyárak kivételével. A szerzők a felvétel és az abból készült csoportosítások eredményeit elemzik.

1983 elején közel ezer gazdaságközi állattenyésztő vállalat működött, egynegyeddél több, mint 1976-ban. Az összes gazdaságközi vállalatok 80 százaléka állattenyésztő profilú. A vállalatok mintegy fele szarvasmarhatenyésztéssel foglalkozott. Nem terjedt el eléggé az együttműködés a tejtermelésben és a juhtartásban.

Az állattenyésztő kooperációk többsége 6 köztársaság, főleg az OSZSZSZK és Ukrajna területén található. Hústermelésük ma még nem számottevő, a marhahús 6, a sertéshús 9 százalékát állítják elő.

A gazdaságközi állattenyésztő vállalatokban 130 000 ember dolgozott, az élő munka felszereltsége magas színvonalú és erőteljesen növekvő. A vállalatok nagy része egyegy állatfaj tartására, tartási arányára specializálódott.

A vállalatok évente mintegy másfél millió növendékállatot vesznek át a taggazdagoktól felnevelésre, illetve hizlálásra. Hizlási mutatóik jók: a napi súlygyarapodás a hizómarháknál megközelíti a fél kilót, a sertéseknél a 30 dekát. A hizómarhák napi súlygyarapodása 18, a hizó sertéseké 39 százalékkal volt több 1982-ben, mint a kolhozokban.

Problémát jelent azonban, hogy a taggazdaságok nem tesznek eleget a szerződésben vállalt kötelezettségeiknek, ami a vállalatok termelésének folyamatosságát, a termelőerők kihasználását akadályozza. Néhány körzetben az elmaradás 25–30 százalékot is elért.

A szerzők részletesen elemzik az állattenyésztő vállalatok 1981. és 1982. évi termelési eredményeit. Az egymást követő években sem a szarvasmarha- sem a sertéstartásban nem mutatkozott lényeges változás.

A felvétel adatait csoportosították a szarvasmarhák és a sertések napi súlygyarapodása szerint. A marhahizlalásban napi 55 dekánál kevesebbet ért el a vállalatok 60 százaléka, míg 40 százaléka ennél többet. A felső csoportban nemcsak a termelési mutatók voltak kedvezőbbek, hanem a ráfordítások is hatékonyabbak voltak. Az egy mázsa súlygyarapodásra fordított élő munka csak kétharmada volt az alsó csoporténak, a takarmányhasznosulás is ilyen arányban volt kedvezőbb. A súlygyarapodás mázsánkénti önköltsége 136 rubelt tett ki, ami ugyancsak kétharmada a napi 55 dekánál kevesebbet elérőkének. Ebben a csoportban a marhahizlalás jövedelmezősége magas, 22 százalékos, míg az alsó csoportban mindössze 4 százalékos volt.

A sertéshizlalásban is két csoportot állapítottak meg: a napi 35 dekánál kevesebb, illetve a több súlygyarapodást elérő vállalatok csoportját. A csoportköz meglehetősen nagy, mivel az átlag 28 deka volt. Emiatt a vállalatok 70 százaléka az alsó csoportba került. Itt ugyan valamivel kisebb, mint a marhahizlalásban, de mégis lényeges különbség mutatkozott a magasabb csoport javára. Egy mázsa súlygyarapodás önköltsége 20, élőmunka-ráfordítása közel 40 százalékkal kisebb volt, mint az alacsony súlygyarapodást elérő vállalatoknál. A takar-

mányhasznosulás egynegyeddel kedvezőbb, a jövedelmezőség 17 százalékos. A napi 35 dekánál kevesebb súlygyarapodást elérő vállalatok – a vállalatok 70 százaléka – veszteségesek voltak.

Mindkét állatfajt az jellemezte, hogy a nagyobb kooperációk eredményesebbek voltak mint a kisebbek, a felső csoportok egy vállalatra jutó termelése 1,8-szorosa volt az alsó csoportokénak.

A szövetséges köztársaságok közül a marhahizlalás Ukrajnában (átlagos napi súlygyarapodás 62 deka) és az OSZSZSZK-ban (54 deka) volt a legeredményesebb. A sertéshizlalás a Litván SZSZK-ban volt a leghatékonyabb.

A hizlálás hatékonyságának legfőbb tényezője a takarmányok mennyisége és minősége. A gazdaságközi vállalatok szükségletük egyharmadát saját termelésű takarmányból fedezik, 40 százalékát a taggazdagoktól kapják, fennmaradó részét pedig vásárolják. A takarmánykoncentrátumok etetése elterjedtebb, mint a kolhozokban és a szovhozokban. A saját takarmányok aránya azért kevés, mert földterületük kicsi, átlagosan 1 700 hektár. Az állattenyésztésre szakosodott szovhozoké 13 000 hektár. A taggazdaságok takarmányszállítása is elmaradt a szerződésekben rögzítettől és a takarmányok minősége és tápértéke is kifogásolható volt.

A szerződéses fegyelem megszegése miatt a marhahizláló gazdaságközi vállalatok kapacitásaikat csak 80, a sertéshizlálók csupán 68 százalékban használták ki.

A szerzők a létesítmények kihasználtsága szerint is vizsgálták a hizlálás eredményességét. A marhahizláló vállalatok felében a termelőkapacitásokat csak 44 százalékosan használták ki. Itt a ráhizlalt súly önköltsége 40, az élőmunka-ráfordítás 20, a takarmányértékesülés 18 százalékkal rosszabb, mint a teljes kapacitással működő vállalatokban.

A sertéshizláló vállalatok több mint felében a termelőkapacitások fele üresen állt. A jobb kihasználás előnyeit mutatják itt is a felvétel eredményei. A termelési mutatók 20 százalékkal kedvezőbbek a teljes kapacitással működő vállalatokban, mint a legrosszabb kihasználtságúakban.

A szerzők a négy legfontosabbnak ítélt mutató (a ráhizlalt súly munkaórára, takarmányegységre és száz rubel összes ráfordításra, továbbá a jövedelmezőség) alapján összehasonlítást végeztek a gazdaságközi vállalatok és a specializált szovhozok, kolhozok között. Az összehasonlításból kitűnik, hogy a gazdaságközi vállalatok eredményei 15–25 százalékkal jobbak a specializált szovhozokénál, és még nagyobb mértékben múlják felül a kolhozok mutatóit. Különösen az élő munka termelékenysége kedvező,

2–5-szörösen haladja meg a szovhozok és a kolhozok termelékenységét. A gazdaságközi vállalatok a marhahízalásban 17 százalékos jövedelmezőséget értek el, a szovhozok csak 3 százalékot. A sertéshízalásban azonban a szakosodott szovhozokban volt jövedelmezőbb. A kolhozokban a marha- és a sertéshízalás is veszteséges volt 1982-ben, a veszteség tetemes, 18, illetve 20 százalékos.

Az élő munka jobb hatékonyságát a magas színvonalú eszközellátottság magyarázza. A gazdaságközi vállalatokban egy dolgozó 22 000 rubel értékű állóeszközt működtetett, 1,8-szorosát a szovhozokénak és 2,5-szörösét a kolhozokénak. A technikai felszereltség különösen a sertéshízaló kooperációkban magas.

Végezetül a szerzők az állatállomány koncentráltóságát vizsgálták. A marha- és a sertéshízalásban is 3–4 csoportot képeztek az évi átlagos állomány nagysága szerint. A marhahízalásban a legnagyobb állományt tartó csoport hatékonysági előnye – a legkisebb állományúakkal szemben – 10–20 százalék közötti. Az élő munka termelékenységének különbözősége háromszoros. A 3 csoport között a jövedelmezőségi különbség csupán 1–1 százalékpontos, feltehetően a magas eszközállomány, illetve amortizációs költség miatt.

A sertéshízalásban a nagyvállalatok hatékonysági előnye szembetűnőbb. A 10 000-nél több sertést tartók eredményei 30–40 százalékkal haladják meg a legkisebb vállalatokét. A jövedelmezőség 8 százalékos, míg a legkisebbek csoportjában a hízalás veszteséges.

A kedvezőtlen 1982-es évben a gazdaságközi vállalatok állattenyésztése jövedelmező volt. A nyereség mintegy felét a taggazdaságok kapták, másik feléből fejlesztési alapot képeztek, hitelt törlesztettek és személyes részesedést osztottak.

(Ism.: Szabóné Medgyesi Éva)

EULER, M.:

#### A JÖVEDELMI ADATOK PONTOSÁGA

(Genauigkeit von Einkommensangaben in Abhängigkeit von der Art der statistischen Erfassung.) – *Wirtschaft und Statistik*. 1983. 10. sz. 813–818. p.

Az egyes személyek jövedelmeinek megismerésére a Német Szövetségi Köztársaságban is többféle statisztikai adatgyűjtés áll rendelkezésre. Az egy háztartásba tartozó személyek különböző forrásokból származó összes jövedelméről azonban csak a háztartások közvetlen megkérdezése alapján nyerhető információ. Erre különböző adatgyűjtési módszerek ismeretesek. Legmegbíz-

hatóbb adatok háztartási napló vezetésével nyerhetők vagy olyan kikérdezéssel, amelynek során a háztartás minden tagja a kérdések előre meghatározott rendszere alapján megadja jövedelmeinek pontos nagyságát. Ezek a módszerek azonban meglehetősen nagy terhet jelentenek az adatszolgáltatóknak, az adatszolgáltatási készség pedig közismerten egyre csökken. Ezért a háztartások jövedelmi színvonaláról a különböző statisztikák mindinkább olyan módszerekkel szereznek információt, amelyek a korábbiaknál egyszerűbbek ugyan, de jóval elnagyoltabb eredményekhez vezetnek. A leggyakrabban használt ilyen módszer az ún. *önbesorolós eljárás*. Ennél az adatgyűjtésnél a megkérdezettek maguk jelölik meg, hogy háztartásuk az előre megadott jövedelmi skála melyik fokán helyezkedik el. Ezt a módszert leginkább akkor alkalmazzák, amikor nem a lakosság jövedelmi rétegződését kívánják vizsgálni, hanem valamely téma elemzésénél – egyéb társadalmi-gazdasági ismérvek mellett – a jövedelmi szint további differenciáló tényezőként szerepel.

A háztartások önbesorolásának megbízhatóságát ritkán tudják vizsgálni a statisztikusok. A Német Szövetségi Statisztikai Hivatal jövedelmi és fogyasztási reprezentatív adatgyűjtési módszere azonban lehetőséget nyújt e módszer használhatóságának ellenőrzésére.

A Szövetségi Statisztikai Hivatal ötvenként végrehajtott nagymintájú jövedelmi és fogyasztási reprezentatív felvételénél alkalmazott módszer szerint az év elején a mintában részt vevő összes háztartásnál ún. alapfelvételre kerül sor, amelynek során a háztartás összetételére vonatkozó fontosabb adatokat és a háztartás tartós fogyasztási cikkekkel való ellátottságát tudakolják. Ennek során megkérlik az adatszolgáltatókat, hogy nettó háztartási jövedelmüknek megfelelően sorolják be saját háztartásukat a Hivatal egy korábbi adatgyűjtése alapján kialakított jövedelmi skálán. (A nettó jövedelem meghatározása a következők szerint történt: a háztartás minden tagjának munkából, vagyonból és transzferkifizetésekből származó bruttó jövedelme, levonva ezekből a jövedelem- és vagyonadót, valamint a kifizetett társadalombiztosítási hozzájárulásokat.)

Az alapfelvételt követően minden háztartás az adatgyűjtési év minden hónapjában – így januárban is – folyamatosan feljegyezi a háztartási naplóba a háztartás tagjainak jövedelmeit és az ezekből történő levonásokat (valamint a nagyobb kiadásokat). A minta egytizenkettő részé pedig – havonta váltakozva – részletes naplóvezetéssel szolgáltat adatokat a jövedelmi adatok mellett a háztartás kiadásairól is.

2–5-szörösen haladja meg a szovhozok és a kolhozok termelékenységét. A gazdaságközi vállalatok a marhahízalásban 17 százalékos jövedelmezőséget értek el, a szovhozok csak 3 százalékot. A sertéshízalásban azonban a szakosodott szovhozokban volt jövedelmezőbb. A kolhozokban a marha- és a sertéshízalás is veszteséges volt 1982-ben, a veszteség tetemes, 18, illetve 20 százalékos.

Az élő munka jobb hatékonyságát a magas színvonalú eszközellátottság magyarázza. A gazdaságközi vállalatokban egy dolgozó 22 000 rubel értékű állóeszközt működtetett, 1,8-szorosát a szovhozokénak és 2,5-szörösét a kolhozokénak. A technikai felszereltség különösen a sertéshízaló kooperációkban magas.

Végezetül a szerzők az állatállomány koncentráltóságát vizsgálták. A marha- és a sertéshízalásban is 3–4 csoportot képeztek az évi átlagos állomány nagysága szerint. A marhahízalásban a legnagyobb állományt tartó csoport hatékonysági előnye – a legkisebb állományúakkal szemben – 10–20 százalék közötti. Az élő munka termelékenységének különbözősége háromszoros. A 3 csoport között a jövedelmezőségi különbség csupán 1–1 százalékpontos, feltehetően a magas eszközállomány, illetve amortizációs költség miatt.

A sertéshízalásban a nagyvállalatok hatékonysági előnye szembetűnőbb. A 10 000-nél több sertést tartók eredményei 30–40 százalékkal haladják meg a legkisebb vállalatokét. A jövedelmezőség 8 százalékos, míg a legkisebbek csoportjában a hízalás veszteséges.

A kedvezőtlen 1982-es évben a gazdaságközi vállalatok állattenyésztése jövedelmező volt. A nyereség mintegy felét a taggazdaságok kapták, másik feléből fejlesztési alapot képeztek, hitelt törlesztettek és személyes részesedést osztottak.

(Ism.: Szabóné Medgyesi Éva)

EULER, M.:

#### A JÖVEDELMI ADATOK PONTOSÁGA

(Genauigkeit von Einkommensangaben in Abhängigkeit von der Art der statistischen Erfassung.) – *Wirtschaft und Statistik*. 1983. 10. sz. 813–818. p.

Az egyes személyek jövedelmeinek megismerésére a Német Szövetségi Köztársaságban is többféle statisztikai adatgyűjtés áll rendelkezésre. Az egy háztartásba tartozó személyek különböző forrásokból származó összes jövedelméről azonban csak a háztartások közvetlen megkérdezése alapján nyerhető információ. Erre különböző adatgyűjtési módszerek ismeretesek. Legmegbíz-

hatóbb adatok háztartási napló vezetésével nyerhetők vagy olyan kikérdezéssel, amelynek során a háztartás minden tagja a kérdések előre meghatározott rendszere alapján megadja jövedelmeinek pontos nagyságát. Ezek a módszerek azonban meglehetősen nagy terhet jelentenek az adatszolgáltatóknak, az adatszolgáltatási készség pedig közismerten egyre csökken. Ezért a háztartások jövedelmi színvonaláról a különböző statisztikák mindinkább olyan módszerekkel szereznek információt, amelyek a korábbiaknál egyszerűbbek ugyan, de jóval elnagyoltabb eredményekhez vezetnek. A leggyakrabban használt ilyen módszer az ún. *önbesorolós eljárás*. Ennél az adatgyűjtésnél a megkérdezettek maguk jelölik meg, hogy háztartásuk az előre megadott jövedelmi skála melyik fokán helyezkedik el. Ezt a módszert leginkább akkor alkalmazzák, amikor nem a lakosság jövedelmi rétegződését kívánják vizsgálni, hanem valamely téma elemzésénél – egyéb társadalmi-gazdasági ismérvek mellett – a jövedelmi szint további differenciáló tényezőként szerepel.

A háztartások önbesorolásának megbízhatóságát ritkán tudják vizsgálni a statisztikusok. A Német Szövetségi Statisztikai Hivatal jövedelmi és fogyasztási reprezentatív adatgyűjtési módszere azonban lehetőséget nyújt e módszer használhatóságának ellenőrzésére.

A Szövetségi Statisztikai Hivatal ötvenként végrehajtott nagymintájú jövedelmi és fogyasztási reprezentatív felvételénél alkalmazott módszer szerint az év elején a mintában részt vevő összes háztartásnál ún. alapfelvételre kerül sor, amelynek során a háztartás összetételére vonatkozó fontosabb adatokat és a háztartás tartós fogyasztási cikkekkel való ellátottságát tudakolják. Ennek során megkérlik az adatszolgáltatókat, hogy nettó háztartási jövedelmüknek megfelelően sorolják be saját háztartásukat a Hivatal egy korábbi adatgyűjtése alapján kialakított jövedelmi skálán. (A nettó jövedelem meghatározása a következők szerint történt: a háztartás minden tagjának munkából, vagyontól és transzferkifizetésekből származó bruttó jövedelme, levonva ezekből a jövedelem- és vagyonszűnő, valamint a kifizetett társadalombiztosítási hozzájárulásokat.)

Az alapfelvételt követően minden háztartás az adatgyűjtési év minden hónapjában – így januárban is – folyamatosan feljegyezi a háztartási naplóba a háztartás tagjainak jövedelmeit és az ezekből történő levonásokat (valamint a nagyobb kiadásokat). A minta egytizenkettő részé pedig – havonta váltakozva – részletes naplóvezetéssel szolgáltat adatokat a jövedelmi adatok mellett a háztartás kiadásairól is.

A módszerből adódóan január hónapban lehetővé válik, hogy minden háztartásnál egybevevessék az alapfelvételben a háztartás saját becslése alapján megadott jövedelem-szintet a részletes feljegyzések összesítéséből számított jövedelem nagysággal. Ilyen összehasonlítást már 1969-ben is végzett a Szövetségi Statisztikai Hivatal. Tíz év után azonban szükségesnek tartottak e témára vonatkozó újabb vizsgálatokat annak ellenőrzésére, hogy a korábbi elemzés megállapításai mennyire helytállóak. Az 1978-as vizsgálatot azonban csak a teljes minta egy almintájára vonatkozóan végezték el azokra a háztartásokra, amelyek január hónapban a részletes jövedelmi és kiadási adatszolgáltatásban részt vettek. Ebbe az almintába azonban nem vonták be az önálló háztartásait, minthogy a vállalkozói tevékenység havi számbavétele erősen torzító hatású lehetne. (A torzító hatás elkerülése céljából a teljes adatgyűjtésből kihagyták a 20 000 márkánál magasabb havi jövedelemmel rendelkező háztartások szűk rétegét is.) Végül is az almintá 3 553 háztartást ölelt fel, amelyet azután az egyéb forrásokból származó arányszámok alapján teljeskörűsítettek.

A vizsgálat a következő eredményeket mutatta.

A megfigyelt háztartásoknak mintegy egyharmadánál egyezett meg az alapkikérdezés során a háztartás által megadott jövedelemcsoport a feljegyzések alapján számított jövedelemcsoporttal. Az esetek 58 százalékában a számított jövedelemcsoport magasabb volt, mint az önbesorolásos; ennek fele egy jövedelemcsoporttal, egynegyede két jövedelemcsoporttal, újabb egynegyede még többel tévedett. Az alulbecslések ezt a torzítást korántsem ellensúlyozták. A háztartások részletesen feljegyzett jövedelme az esetek 8 százalékában volt alacsonyabb az önbesorolás jövedelemcsoportjánál, s ezeknek nagyobb része is csak egy jövedelemcsoportos eltérést jelentett.

A nem megfelelő önbesorolás – a vizsgálat tanúsága szerint – leginkább a háztartásban élő személyek számával függ össze. Míg az egyedülélők 54 százaléka helyes jövedelemcsoportba sorolta be magát a kikérdezés alkalmával, addig az arány a négy-, illetve az öt- és többtagú háztartásokban 19 százalék volt. A családtagok számának növekedésével nő a téves becslés mértéke is. Az egyszemélyes háztartásoknál a helytelen besorolásoknak jóval több mint a fele (61 százaléka) csak egy jövedelemcsoporttal tért el a feljegyzett adatokból számítottaktól, az öt- és többszemélyes háztartásoknál a téves besorolások nagyobb része egynél több jövedelemkategóriát jelentett, sőt 40 százalékuk három vagy több jövedelemkategóriával tévedett.

Az említett eltéréseknek egyik legfőbb előidézője az volt, hogy az alapkikérdezésnél a háztartás nem minden tagja volt jelen, a közreműködők pedig nem ismerték megfelelő módon a háztartás távollevő tagjainak jövedelmi helyzetét. Arra, hogy ezen túlmenően más okok is közrejátszottak, utal az a körülmény, hogy az egyedülélők 39 százaléka is rosszul ítélte meg a saját jövedelmeit. Feltehető, hogy az adatszolgáltató a kikérdezés alkalmával csak a jelentősebb, illetve a rendszeres jövedelmeire gondol, s nem veszi figyelembe például a kapott pénzbeni társadalmi juttatásokat (családi pótlék, lakbérkiegészítés stb.) vagy a ritkábban jelentkező jövedelmeket (kamat stb.).

Az önbesorolás megbízhatósága társadalmi rétegek szerint is eltérő. Legpontosabb információt az aktív keresővel nem rendelkező háztartások adtak, legkevésbé elfogadhatónak bizonyultak a munkások önbesorolásai. Ebben nyilvánvalóan szerepet játszanak az egyes társadalmi rétegek eltérő háztartásnagyságai is. Ha a különböző társadalmi rétegeken belül egységesen a kéttagú háztartások adatait figyelik meg, akkor az inaktív információi már nem kiugróan kedvezők, a munkások helyes önbesorolása viszont az előzőhöz hasonló (15%).

Ha az eredményeket az alapfelvételnél a háztartások által megadott jövedelem nagyság szerint vizsgáljuk, a következő képet kapjuk. A becsült és a feljegyzések alapján számított jövedelemcsoportok egyezősége a legalacsonyabb jövedelemcsoportokban 61 százalékos, ez az arány a közepes jövedelemcsoportokig fokozatosan 20 százalékra csökken, majd a három legmagasabb jövedelemcsoportban ismét 35, 52 és 54 százalékot ér el.

Az adatok értékelésénél figyelembe kell venni a jövedelemcsoportok kialakítását. A 800-tól 2 200 márkáig terjedő jövedelmeknél az osztályközök 200 márka nagyságúak voltak, míg a magasabb jövedelemcsoportok lényegesen szélesebb osztályközűek. Az alsó és a középső jövedelemcsoportokban ezért lényegesen nagyobb volt a tévedés valószínűsége.

A jövedelemkategória szerinti görbe előbbieken leírt alakulását több tényező okozta:

- a legalsó jövedelemcsoportban (800 márka alatt) magasabb a találati valószínűség a kategória nyitottsága miatt;
- az alsó jövedelemcsoportokban nagyobb súllyal szerepelnek az egytagú, valamint az inaktív háztartások, amelyeknek megbízhatóbb információiról már szó esett;
- a középső jövedelemkategóriák alacsony megbízhatósági szintjét feltehetően a munkások nagyobb súlya befolyásolja jelentősen;
- a magasabb jövedelemcsoportok viszonylag jó besorolási arányát valószínűleg a széles osztályközök, valamint az ugyancsak viszonylag jó becslést nyújtó szellemi foglalkozásúak nagyobb súlya eredményezi.



Az 1978. évi vizsgálat eredményeit az 1969-es eredményekkel összehasonlítva megállapítható, hogy az önbesorolás módszere 1978-ban még kevésbé megbízható képet adott a háztartások jövedelmi helyzetéről, mint egy évtizeddel ezelőtt.

Az eredmények romlásának részben az a magyarázata, hogy 1969-ben 11, 1978-ban pedig 16 jövedelemcsoportot alkalmazott a Szövetségi Statisztikai Hivatal, ezáltal a téves becslések valószínűsége megnőtt. A jövedelemcsoportok mélyebb tagolása kétségtelenül növeli a hibalehetőséget. A beható elemzés viszont részletesebb jövedelemcsoportonkénti adatokat igényel.

A Szövetségi Statisztikai Hivatal két időszakban végrehajtott vizsgálata egyértelműen azt igazolja, hogy a jövedelmi szint önbesorolós módszerrel történő számbavételénél számottevő alábecsléssel kell számolni. Nyilvánvaló, hogy a jövedelmeknek a háztartási naplóba való részletes beírásánál is előfordulnak tévedések és hiányosságok. A Német Szövetségi Köztársaságban 1978-ban végrehajtott jövedelmi és fogyasztási reprezentatív adatgyűjtés eredményei azonban azt mutatják, hogy a rendszeres jövedelmek (bérek, fizetések, nyugdíjak) tekintetében a számba vett adatok megbízhatósága jó. Gyakorlati megfontolásokból továbbra is kénytelenek lesznek bizonyos adatgyűjtéseknél az önbesorolás módszerét alkalmazni. Az így kapott jövedelemcsoportos adatok értelmezésénél azonban – a szerző véleménye szerint – feltétlenül figyelembe kell venni az említett módszerből adódó torzításokat.

(Ism.: *Nádas Magdolna*)

NESZTEROV, L.:

AZ EGYESÜLT ÁLLAMOK  
NEMZETI VAGYONA ÉS ÖSSZTÖKÉJE

(Imucseszto i szovokupnűj kapital SZSA.) –  
*Vesztnik Sztatisztiki*. 1984. 4. sz. 36–44. p.

A cikk szerzője által idézett hivatalos becslések szerint az Egyesült Államok nemzeti vagyona 1950 és 1981 között 2357 milliárd dollárról 6922 milliárd dollárra nőtt. A nemzeti vagyon növekedésének bizonyos fokú felgyorsulását a háború utáni időszakban több belső és külső tényező segítette. A növekedés nem volt egyenletes.

A kapitalista konkurenciaharc éleződése mellett a monopóliumok egyre nagyobb érdeklődést mutatnak a felhalmozási problémák iránt. Az Egyesült Államokban azonban csupán az ötvenes években jelentek meg statisztikai információk e problémakörrel, a legutóbbi időkig hiányoztak az országos szinten aggregált felhalmozási mutatók.

Az utóbbi évtizedben az amerikai hivatalos statisztika továbbfejlesztette a nemzeti vagyon főbb elemeinek újratermelését jellemző statisztikai mutatószám-rendszerét, ami segítette az országos statisztikai mutatószám-rendszer javulását is. E mutatószámok összehangolása a nemzeti számla rendszer (SNA) mutatószám-rendszerével lehetőséget nyújtott új adatok felhasználására a tőkés újratermelési folyamat és ezen belül a felhalmozás közgazdasági elemzése során.

A felhalmozási folyamatot jellemző mutatók számítási módszertana a termelési tényezők elméletén alapszik, amelybe azonban új elemként bekerült a gazdasági növekedés és az emberi tőke gondolata is.

Az emberi tőke elmélete szerint a közepfokú és szakmai képzésre, illetve egy sor más célra fordított eszközök személyi tőke képződéséhez vezetnek. Ennek felhasználása az évek során munkabér formájában nyereség elérését teszi lehetővé, amelynek mértéke annál nagyobb, minél hosszabb időtartamú és magasabb minőségű a képzés, és minél nagyobb a képzés eszközráfordítása.

Ez azt jelenti, hogy a dolgozó emberi tőke tulajdonosává lesz, vagyis azonos helyzetbe kerül a vállalkozóval, a gépek és berendezések – a fizikai tőke – tulajdonosával. Ily módon a vállalkozó is, a dolgozó is tőketulajdonos és mindkettő „elfér” a termelési tényezők elméletének keretei között.

Ez az elmélet széles körben elterjedt a nyugati szociológusok és közgazdászok körében, akik különböző módszereket dolgoznak ki az emberi tőke mennyiségi méréséhez.

Legismertebbek a *J. Kendrick* által kidolgozott módszerek és az általa végzett számítások eredményei, amelyeket arra alapoz, hogy az emberi tőke mindazon eszközök eredményeként jön létre, amelyet ő maga, a családja és különböző intézmények oktatására, szakmai képzésére, egészségének karbantartására, elhelyezkedésével kapcsolatos utazásaira, munká felvételi információk beszerzésére stb. fordítottak. Kendrick azt javasolja, hogy a teljes oktatási és szakmai képzési időszakra vonatkozóan ezeket a ráfordításokat összegezni kell a teljes lakó- és aktív kereső népességre, és ilyen alapon kell kiszámítani az országban felhalmozódott emberi tőke összértékét.

A tárgyiasult tőke értékébe a hagyományos álló- és forgótőke elemek (ezen belül a lakosság háztartásában levő vagyon és föld) becsült értékén kívül Kendrick bevonta az „emberben megtestesült tőke” értékét is, amelyet úgy fog fel, mint „az emberi tőke fizikai alakításának és termelékenység-növelésének ráfordításait”. Ez utóbbiak összege az oktatási és a szakmai képzési, az egészségvédelmi, a munkaerő-mobilitási költsé-

Az 1978. évi vizsgálat eredményeit az 1969-es eredményekkel összehasonlítva megállapítható, hogy az önbesorolás módszere 1978-ban még kevésbé megbízható képet adott a háztartások jövedelmi helyzetéről, mint egy évtizeddel ezelőtt.

Az eredmények romlásának részben az a magyarázata, hogy 1969-ben 11, 1978-ban pedig 16 jövedelemcsoportot alkalmazott a Szövetségi Statisztikai Hivatal, ezáltal a téves becslések valószínűsége megnőtt. A jövedelemcsoportok mélyebb tagolása kétségtelenül növeli a hibalehetőséget. A beható elemzés viszont részletesebb jövedelemcsoportonkénti adatokat igényel.

A Szövetségi Statisztikai Hivatal két időszakban végrehajtott vizsgálata egyértelműen azt igazolja, hogy a jövedelmi szint önbesorolós módszerrel történő számbavételénél számottevő alábecsléssel kell számolni. Nyilvánvaló, hogy a jövedelmeknek a háztartási naplóba való részletes beírásánál is előfordulnak tévedések és hiányosságok. A Német Szövetségi Köztársaságban 1978-ban végrehajtott jövedelmi és fogyasztási reprezentatív adatgyűjtés eredményei azonban azt mutatják, hogy a rendszeres jövedelmek (bérek, fizetések, nyugdíjak) tekintetében a számba vett adatok megbízhatósága jó. Gyakorlati megfontolásokból továbbra is kénytelenek lesznek bizonyos adatgyűjtéseknél az önbesorolás módszerét alkalmazni. Az így kapott jövedelemcsoportos adatok értelmezésénél azonban – a szerző véleménye szerint – feltétlenül figyelembe kell venni az említett módszerből adódó torzításokat.

(Ism.: *Nádas Magdolna*)

NESZTEROV, L.:

AZ EGYESÜLT ÁLLAMOK  
NEMZETI VAGYONA ÉS ÖSSZTÖKÉJE

(Imucseszto i szovokupnűj kapital SZSA.) –  
*Vesztnik Sztatisztiki*. 1984. 4. sz. 36–44. p.

A cikk szerzője által idézett hivatalos becslések szerint az Egyesült Államok nemzeti vagyona 1950 és 1981 között 2357 milliárd dollárról 6922 milliárd dollárra nőtt. A nemzeti vagyon növekedésének bizonyos fokú felgyorsulását a háború utáni időszakban több belső és külső tényező segítette. A növekedés nem volt egyenletes.

A kapitalista konkurenciaharc éleződése mellett a monopóliumok egyre nagyobb érdeklődést mutatnak a felhalmozási problémák iránt. Az Egyesült Államokban azonban csupán az ötvenes években jelentek meg statisztikai információk e problémakörrel, a legutóbbi időig hiányoztak az országos szinten aggregált felhalmozási mutatók.

Az utóbbi évtizedben az amerikai hivatalos statisztika továbbfejlesztette a nemzeti vagyon főbb elemeinek újratermelését jellemző statisztikai mutatószám-rendszerét, ami segítette az országos statisztikai mutatószám-rendszer javulását is. E mutatószámok összehangolása a nemzeti számla rendszer (SNA) mutatószám-rendszerével lehetőséget nyújtott új adatok felhasználására a tőkés újratermelési folyamat és ezen belül a felhalmozás közgazdasági elemzése során.

A felhalmozási folyamatot jellemző mutatók számítási módszertana a termelési tényezők elméletén alapszik, amelybe azonban új elemként bekerült a gazdasági növekedés és az emberi tőke gondolata is.

Az emberi tőke elmélete szerint a közepfokú és szakmai képzésre, illetve egy sor más célra fordított eszközök személyi tőke képződéséhez vezetnek. Ennek felhasználása az évek során munkabér formájában nyereség elérését teszi lehetővé, amelynek mértéke annál nagyobb, minél hosszabb időtartamú és magasabb minőségű a képzés, és minél nagyobb a képzés eszközráfordítása.

Ez azt jelenti, hogy a dolgozó emberi tőke tulajdonosává lesz, vagyis azonos helyzetbe kerül a vállalkozóval, a gépek és berendezések – a fizikai tőke – tulajdonosával. Ily módon a vállalkozó is, a dolgozó is tőketulajdonos és mindkettő „elfér” a termelési tényezők elméletének keretei között.

Ez az elmélet széles körben elterjedt a nyugati szociológusok és közgazdászok körében, akik különböző módszereket dolgoznak ki az emberi tőke mennyiségi méréséhez.

Legismertebbek a *J. Kendrick* által kidolgozott módszerek és az általa végzett számítások eredményei, amelyeket arra alapoz, hogy az emberi tőke mindazon eszközök eredményeként jön létre, amelyet ő maga, a családja és különböző intézmények oktatására, szakmai képzésére, egészségének karbantartására, elhelyezkedésével kapcsolatos utazásaira, munká felvételi információk beszerzésére stb. fordítottak. Kendrick azt javasolja, hogy a teljes oktatási és szakmai képzési időszakra vonatkozóan ezeket a ráfordításokat összegezni kell a teljes lakó- és aktív kereső népességre, és ilyen alapon kell kiszámítani az országban felhalmozódott emberi tőke összértékét.

A tárgyiasult tőke értékébe a hagyományos álló- és forgótőke elemek (ezen belül a lakosság háztartásában levő vagyon és föld) becsült értékén kívül Kendrick bevonta az „emberben megtestesült tőke” értékét is, amelyet úgy fog fel, mint „az emberi tőke fizikai alakításának és termelékenység-növelésének ráfordításait”. Ez utóbbiak összege az oktatási és a szakmai képzési, az egészségvédelmi, a munkaerő-mobilitási költsé-



gekkel együtt alkotja Kendrick szerint a „közvetlen emberi tőkét”.

Ilyen módszertani megközelítésben értéke-  
li Kendrick dollárban kifejezve egy adott idő-  
pontra vonatkozóan a dolgozói állomány tö-  
megét, a dolgozók „eredeti tárgyasult tő-  
kéjének” feltüntetve, amellyel már a mun-  
kaképes kor elérését megelőzően rendelke-  
znek. Kendrick becslései szerint 1969-ben az  
Egyesült Államok dolgozói 2675 milliárd dol-  
lár értékű saját tőkével rendelkeztek, ami az  
ország össz-tőkéjének 52,8 százalékát jelenti.  
Ha ehhez még hozzáadjuk a dolgozók ház-  
tartásának és saját tulajdonú lakásalapjá-  
nak vagyonértékét, úgy szerinte a dolgozók  
tulajdonában van az ország össz-tőkéjének  
közel kétharmada, a tőkésekében viszont  
csak az egyharmada.

A szerző véleménye szerint Kendrick felfo-  
gásában elsikkadnak az Egyesült Államokban  
felhalmozott vagyon reális társadalmi meg-  
oszlásának jellemzői. Kendrick a termelőeszkö-  
zök tulajdonviszonyai által előidézett tár-  
sadalmi egyenlőtlenséget az emberi tőkebe-  
fektetés különböző színvonalával, az ilyen  
befektetéseknek az oktatásban és képzésben  
megjelenő eltérő hatékonyságával és a nem  
azonos szellemi képességekkel próbálja ma-  
gyarázni.

Az „oktatás és szakmai képzés” elemen  
belül Kendrick országos szinten összegezi a  
társadalmilag szervezett és szervezetlen ismeretterjesztés költségeit mint a „termelő,  
fogyasztási tőkébe és vagyonba” eszközölt  
„nem tárgyasult befektetéseket”, továbbá a  
munka, a pihenés, a gondolkodás során tör-  
ténő ismeretszerzés költségeit, illetve a fel-  
sőfokú oktatásban részesülők oktatási évek  
alatt kieső keresetét, amelyet az oktatás idő-  
szakára kieső munkaráfordítás ellentétele-  
ként kezel. A fentiekben túlmenően a könyv-  
tárakban, a múzeumokban folyó művelődés  
költségeit, az újságok, a folyóiratok, a mozi-  
filmek, egyes rádió- és tv-műsorok árát, a  
konferenciákon, tanfolyamokon elhangzott  
előadások költségeit is ide sorolja.

Az Egyesült Államokban a nemzeti vagyon  
számbavételénél az állam tulajdonában le-  
vő állótőkében elszámolják a hadi felszere-  
lés és a honvédelmi létesítmények készlet-  
értékét is. Az állami tulajdonú forgótőke ér-  
tékből azonban hiányzik a „honvédelmi for-  
gótőke”, amelynek értéke mintegy három-  
szorosan felülmúlja a polgári célokat szol-  
gáló állami forgótőke értékét. A háztartások  
tartós fogyasztási javainak értékébe nincs  
elszámolva a ruha- és lábbelikészlet, illetve  
egyéb közepesen tartós cikkek értéke, amely  
a tartós fogyasztási javak értékének körül-  
belül egynegyedére becsülhető.

A cikk szerzője kiemeli továbbá, hogy  
az amerikai közgazdászok az össz-tőke érté-  
kében számba veszik még a mezőgazdasági

művelésű földterületek, az ipari üzemek és  
egyéb létesítmények és lakások létesítésé-  
hez a mezőgazdasági termelésből kivont  
földterületek értékét is. Ezek értékei a ren-  
delkezésre álló adatok alapján jelentősen  
szóródnak. Amerikai közgazdászok cikkeiben  
fellelhető értékadatok szerint a szabadon  
értékesíthető földterületek összértéke 1,5–2,5  
billió dollárra becsülhető.

Az Egyesült Államokban ma a burzsoázia  
az össznépesességnek mintegy 7 százalékát  
jelenti, és a felhalmozott vagyon négyötö-  
dével rendelkezik. Ez gyakorlatilag magában  
foglalja az ország területén levő összes ter-  
melőeszköz értékét. Nem szabad azonban  
arról sem megfeledkezni, hogy az amerikai  
monopóliumok tulajdonában van több kül-  
földi vállalat is, amelyek 1977. év végi állo-  
mányértéke 2 billió dollár. Közelebbről ez  
azt jelenti, hogy az amerikai tőkések min-  
den családtagjára 380 000 dollár álló- és  
forgótőke jut az Államok területén levő va-  
gyonból és még további 120 000 dollár a  
külföldön elhelyezettből.

Napjainkban az Egyesült Államok össz-tő-  
kéje tartalmazza mind a néhány munkást  
foglalkoztató kisvállalatok tőkéjét, mind pe-  
dig a több ezer munkást, alkalmazottat, mér-  
nököt, tudóst foglalkoztató monopóliumok  
tőkéjét.

A monopóliumok ellenőrzése alatt áll  
az ország termelő tőkéjének mintegy há-  
romnegyede, bár a működő cégeknek csak  
alig 15 százalékát egyesítik. A monopóliumok  
között kiemelkedő helyet foglal el a „200-ak  
klubja”, amely a monopolista vállalatok ak-  
tívumának közel 60 százalékát ellenőrzi.

A bér munkából élő amerikai családok  
ugyanakkor gyakorlatilag nem rendelkeznek  
termelőeszközzel, az egy családtagra jutó  
(háztartási) átlagvagyonuk pedig csupán  
8800 dollár. Az amerikai munkáscsaládok  
több mint egynegyede vett fel áruvásárlási  
és lakásépítési kölcsönt, és a kölcsön vissza-  
fizetéséig nem válhatnak a vagyon tulajdo-  
nosává. Az ilyen hiteltartozás halmozott ösz-  
szege jelenleg 500 milliárd dollár felett van.  
A hivatalos nemzetivagyon-értékelésekben  
azonban ez az összeg a lakosság tartós  
anyagi javaként van számba véve. Tehát e  
réteg tényleges vagyonértékét mintegy 20  
százalékkal felértékelik. Ez azt jelenti, hogy  
az amerikai munkáscsaládok egy főre jutó  
átlagvagyonértéke nem 8800, hanem csak  
körülbelül 7000 dollár.

A cikk táblázatos áttekintést ad az Egye-  
sült Államok nemzeti vagyonának alakulá-  
sáról 1950 és 1981 között, illetve az Államok  
területén elhelyezett össz-tőke szerkezeti meg-  
oszlásáról és dinamikájáról 1929-től 1969-ig,  
teljes és maradványértéken.

(Ism.: *Bucsányi Miklósné*)

## TÁRSADALOMSTATISZTIKA – DEMOGRÁFIA

DENAT, J.-L. – DUCHEMIN, Ch.:

A KÖRNYEZETVÉDELMI KÖZKIADÁSOK  
ALAKULÁSA FANCIAORSZÁGBAN(Quinze ans de dépenses publiques pour l'environnement.) – *Économie et Statistique*. 1984. április. 37–46. p.

Franciaországban a tudatos környezetvédelmi politika az 1960-as években, az első nemzeti parkok létrehozásával született meg. A fejlődés ezen a téren 1971-től felgyorsult, amikor egy tárcaszintű Állami Titkárságot bíztak meg a természeti környezet védelmére szolgáló anyagi erők kezelésével. A Titkárság 1975-ben felvételt indított a környezetvédelmi kiadások alakulásáról az 1966–1980. évekre vonatkozóan. A kiadások vizsgálatával egyidejűleg, az ország egyes tájai állapotának leírása segítségével mutatókat dolgoztak ki, amelyekkel az ország ökológiai helyzetét és az addig megtett környezetvédelmi intézkedések hatásait jellemezték.

A cikk szerzői úgy vélik, hogy a környezetvédelem már a politikai ökológia megszületése előtt létezett mind az állami, mind pedig a helyi társadalmi szervezetek szintjén. A környezetvédelem általuk használt fogalmába azokat a gazdasági műveleteket sorolják, amelyekre a különböző szaktárcák közvetve vagy közvetlenül környezetvédelmi célú hiteleket használtak fel. E gazdasági műveletek listája segítségével, négy csoportot alakítottak ki és ezek alapján hozták létre a környezetvédő programokat, amelyek a következők:

1. a természeti környezet kezelése;
2. a szennyeződés és a romlás megszüntetése és megelőzése;
3. a növény- és állatvilág védelme;
4. az életkörülmények, az emberi környezet javítása.

A természeti környezetbe első sorban a vizek és a talaj tartoznak. A vizek kezeléséhez sorolják a folyók szabályozását, a duzzasztógáták és a víztárolók építését, fenntartását, az ivóvízhálózat kiépítését, tisztántartását, a csatornázási és öntözési munkákat. A talajgondozás az erózió elleni harcot és a talajjavítást foglalja magába.

A hulladékanyagok természetszennyező hatása egyre növekvő méretet ölt. Megszüntetése tisztítóállomások és -hálózatok kiépítését, megfelelő szemétemésztő-telepek létrehozását teszi szükségessé. Ide sorolható a zajártalom és a levegőszennyezés elleni védelem berendezéseinek kiépítése is.

Az állat- és növényvilág gondozása egyrészt szorosan összefügg a fent felsoroltakkal, másrészt jelenti a veszélyeztetett fajok speciális védelmét is, melyet elsősorban a

természetvédelmi területek és a nemzeti parkok létrehozása útján kívánják megoldani.

Az emberi környezet javítását szolgáló intézkedések között a zöldterület mennyiségének növelését, a parkok létrehozását és a falvak közművesítését kell kiemelni.

Az elemzés alapján a természetvédelemre fordított kiadások alakulásáról a következőket állapították meg.

A környezetvédelmi kiadások az összes közkiadásban viszonylag egyenletesen emelkedtek a vizsgált időszakban. Az 1966–1970. évi 13,8 százalékos arányról az 1976–1980. évekre 17,5 százalékra nőttek. A felsorolt négy programra fordított kiadásokat külön-külön is elemezték. 1966 és 1970 között a kiadások kétharmadát a vizek karbantartása, illetve a vízvezetékek építése foglalta le. Ezzel szemben az 1976 és 1980 közötti időszakban ez a rész erősen csökkent az ún. „agresszív” környezetkárosítás elleni kiadások javára. Tíz év alatt megháromszorozódott a víztisztító állomások száma. A költségeket erősen növelte, hogy az új típusú vegyi szennyeződések (a mezőgazdaság kemizálásával párhuzamosan megjelenő nitrátok, valamint az ipari nehéz fémhulladékok, maradványanyagok) elleni eljárások igen költségesek.

A másik két program, a növény- és állatvilág védelme és a városi zöldterület növelése mindkét időszakban a kiadásoknak csak alig 5 százalékát tette ki, de napjainkban e kiadások aránya is növekszik.

A nemzeti természeti vagyon védelmére körülbelül egy százalékot használtak fel eddig. Ezt a kiadást a nemzeti parkokra, egyes fajok védelmére és az erdőtűz elleni védekezésre fordították. Az egyes programokra fordított kiadások közötti nagy különbségek egyre jelentősebbek: míg 1980-ban a nemzeti parkokra fordított összeg alig érte el a tízmillió frankot, addig az 1. pontban említett „a természeti környezet kezelése” elnevezésű program hat milliárd frankot emésztett fel. (A „kiadások” fogalmához két kiadástípus tartozik: a) a beruházás, b) a fenntartás, működés). A két tétel aránya a cikkben mellékelt táblák szerint például 1975 és 1978 között nem változott lényegesen, értékben azonban lényeges növekedés tapasztalható.

Az országos adatokon belül a szerzők megvizsgálták a regionális különbségeket is. Általános tapasztalat, hogy a kiadások mértéke nincs feltétlen összhangban az egyes területek környezetvédelmi helyzetével, nem ott voltak a legmagasabbak a kiadások, ahol legjobb a környezetvédelem helyzete. Az eltérések mindenekelőtt földrajzi, demo-

gráfiai okokra és az iparosítás fokára vezethetők vissza. A legerősebben iparosított észak-francia területeken a legkisebbek a környezetvédelmi kiadások, a növekedés viszont a tengerparti területeken a legnagyobb. Ez egyenes következménye annak az erőfeszítésnek, amellyel a parti vidékek szennyezettségét igyekeznek a helyi szervek enyhíteni.

Az egyes területek környezetvédelmi prioritásának megállapítására ún. regionális együttműködést dolgoztak ki, amelyek az országos átlaghoz viszonyított helyi állapotot fejezik ki. Ha az országos átlagot 1-nek vesszük, akkor például az 1. program (a természeti környezet kezelése) teljesítése szempontjából az északi, a felső-normandiai és a Párizs környéki vidékek együttműködője 1-nél kisebb és ez az érték a vizsgált időszakban csökkenő tendenciát mutat. Ezek a területeken elsősorban a környezet megtisztítása, a szervezett szeméthyűjtés jelent feladatot, melyre vonatkozóan az együttműködők értéke állandóan nő és meghaladja az 1-et.

Az „agresszív” szennyezések elleni védekezés területi mutatói erősen szóródnak, különösen a régi ipari központokban érezhető nagy erőfeszítés, hogy a korszerűtlen ipari berendezések működése következtében felgyűlt problémákat a tisztító berendezések pótlásával megoldják.

Az 1976–1980. évek környezetvédelmi kiadásainak területi különbségeit vizsgálva két alapvető csoport rajzolódik ki: az egyikben (az északi területek, Ile-de-France, Elzász, Felső-Normandia) a szennyeződés elleni harc a jellemző. Míg Délen (Korzika, Languedoc, Rousillon, Limousin) a természeti környezet kezelése az elsődleges, ezen belül is a kis falvak urbanizációs szintjének növelésére (vízvezeték, csatornázás) fordítják a kiadások zömét. Azonban ez a déli terület sem egységes ebből a szempontból, mert vannak kifejezetten lemaradott vidékek, mint például Alsó-Normandia, Akvitánia, Bretagne stb. A vízzel való ellátottságban is lényeges különbségek tapasztalhatók az egyes országrészek között. Ez természetesen szoros összefüggésben áll a természeti adottságokkal. A vízbő hegyaljai területek vagy a természetes vízi energiát hasznosító hegyvidékek feladata a berendezések fenntartása, jó kihasználása, míg másutt a vízgyűjtők, öntözési rendszerek kiépítése a költségemésztő feladat.

Az emberi környezet javításának programja két alapvető feladatcsoportot foglal magába. Az első csoport a parkok, zöldterületek létesítése a városokban. Országosan erre célra a kiadások 50,5 százalékát használták fel. Vannak azonban olyan területek is, ahol magasabbak az erre a programra for-

dított kiadások (Provence, Alpok stb.). A második csoport a falvak infrastruktúrális színvonalának fejlesztése, amelyre a helyi szervezetek kiadásai 25,6 százalékát fordították.

(Ism.: *Lakatos Mária*)

JOHNSON, B. L. – WALDMAN, E.:

A LEGTÖBB CSALÁDFENNTARTÓ NŐT NEM KÉNYEZTETI EL A MUNKAERŐPIAC

(Most women who maintain families receive poor labor market returns.) – *Monthly Labor Review*, 1983. december. 30–34. p.

Az olyan amerikai nők, akik maguk tartják el családjukat, ma valószínűleg sokkal inkább dolgoznak, illetve keresnek munkát, mint a múltban. Egy 1983. márciusi országos adatfelvételtől azonban kitűnik, hogy milyen sokféle gond akadályozza ezeket az asszonyokat a munkaerőpiacon való „versenyképes” megjelenésben. A fő hátrány általában a szerény fokú iskolázottságuk és a háztartásukban élő, viszonylag nagy számú gyermek.

A felvétel időpontjában 9,8 millió családot olyan nő tartott el, aki elvált, vagy éppen külön élt, özvegy volt, vagy sohasem ment férjhez. Ők adták az egyesült államokbeli családok 16 százalékát, 5 százalékponttal többet, mint 1970-ben. A családfenntartó nők 60 százaléka képezte részét a munkaerőforrásnak, az 1970. évi 53 százalékkal szemben. 13 év alatt megkétszereződött a számuk.

Ha a vizsgált kör felerősödött munkaerőpiaci aktivitásának magyarázatát keressük, akkor hamarosan eljutunk azokhoz a drámai népesedési és társadalmi változásokhoz, amelyek az 1970–1983 közötti időszakot jellemzik. Ekkor lépett ugyanis munkaképes korba az 1950-es és az 1960 elején született nagyszámú ifjú népesség (baby-boom.). Ezt a mozzanatot a házasságkötések és a válások rekord nagysága kísérte. Az 1980-as évek elejére az elváltak léptek az özvegyek – mint a legnépesebb családfenntartó női csoport – helyébe, és ráadásul éppen az elváltak dolgoznak, illetve keresnek munkát a legnagyobb arányban a különböző családi állapotú nők közül. A női egyszülős családok száma is erősen bővült közben, mint-hogy ezekben az években a korábbinál jóval több egyedülálló nő vállalta a gyermekszülést, -nevelést.

1983 márciusában a családfenntartó nők háromötöde nevelt egyedül 18 éven aluli gyermeket. Az ilyen nők 75 százaléka tartozott a munkaerőforrásba, ha fia, leánya iskolaköteles korú (6–17 éves) volt, és 55 százaléka, amennyiben a gyermek(ek) még nem töltötte(ék) be 6. évüket.

gráfiai okokra és az iparosítás fokára vezethetők vissza. A legerősebben iparosított észak-francia területeken a legkisebbek a környezetvédelmi kiadások, a növekedés viszont a tengerparti területeken a legnagyobb. Ez egyenes következménye annak az erőfeszítésnek, amellyel a parti vidékek szennyezettségét igyekeznek a helyi szervek enyhíteni.

Az egyes területek környezetvédelmi prioritásának megállapítására ún. regionális együttműködést dolgoztak ki, amelyek az országos átlaghoz viszonyított helyi állapotot fejezik ki. Ha az országos átlagot 1-nek vesszük, akkor például az 1. program (a természeti környezet kezelése) teljesítése szempontjából az északi, a felső-normandiai és a Párizs környéki vidékek együttműködője 1-nél kisebb és ez az érték a vizsgált időszakban csökkenő tendenciát mutat. Ezek a területeken elsősorban a környezet megtisztítása, a szervezett szeméthyűjtés jelent feladatot, melyre vonatkozóan az együttműködők értéke állandóan nő és meghaladja az 1-et.

Az „agresszív” szennyezések elleni védekezés területi mutatói erősen szóródnak, különösen a régi ipari központokban érezhető nagy erőfeszítés, hogy a korszerűtlen ipari berendezések működése következtében felgyűlt problémákat a tisztító berendezések pótlásával megoldják.

Az 1976–1980. évek környezetvédelmi kiadásainak területi különbségeit vizsgálva két alapvető csoport rajzolódik ki: az egyikben (az északi területek, Ile-de-France, Elzász, Felső-Normandia) a szennyeződés elleni harc a jellemző. Míg Délen (Korzika, Languedoc, Rousillon, Limousin) a természeti környezet kezelése az elsődleges, ezen belül is a kis falvak urbanizációs szintjének növelésére (vízvezeték, csatornázás) fordítják a kiadások zömét. Azonban ez a déli terület sem egységes ebből a szempontból, mert vannak kifejezetten lemaradott vidékek, mint például Alsó-Normandia, Akvitánia, Bretagne stb. A vízzel való ellátottságban is lényeges különbségek tapasztalhatók az egyes országrészek között. Ez természetesen szoros összefüggésben áll a természeti adottságokkal. A vízbő hegyaljai területek vagy a természetes vízi energiát hasznosító hegyvidékek feladata a berendezések fenntartása, jó kihasználása, míg másutt a vízgyűjtők, öntözési rendszerek kiépítése a költségemésztő feladat.

Az emberi környezet javításának programja két alapvető feladatcsoportot foglal magába. Az első csoport a parkok, zöldterületek létesítése a városokban. Országosan erre célra a kiadások 50,5 százalékát használták fel. Vannak azonban olyan területek is, ahol magasabbak az erre a programra for-

dított kiadások (Provence, Alpok stb.). A második csoport a falvak infrastruktúrális színvonalának fejlesztése, amelyre a helyi szervezetek kiadásai 25,6 százalékát fordították.

(Ism.: *Lakatos Mária*)

JOHNSON, B. L. – WALDMAN, E.:

A LEGTÖBB CSALÁDFENNTARTÓ NŐT NEM KÉNYEZTETI EL A MUNKAERŐPIAC

(Most women who maintain families receive poor labor market returns.) – *Monthly Labor Review*, 1983. december. 30–34. p.

Az olyan amerikai nők, akik maguk tartják el családjukat, ma valószínűleg sokkal inkább dolgoznak, illetve keresnek munkát, mint a múltban. Egy 1983. márciusi országos adatfelvételtől azonban kitűnik, hogy milyen sokféle gond akadályozza ezeket az asszonyokat a munkaerőpiacon való „versenyképes” megjelenésben. A fő hátrány általában a szerény fokú iskolázottságuk és a háztartásukban élő, viszonylag nagy számú gyermek.

A felvétel időpontjában 9,8 millió családot olyan nő tartott el, aki elvált, vagy éppen külön élt, özvegy volt, vagy sohasem ment férjhez. Ők adták az egyesült államokbeli családok 16 százalékát, 5 százalékponttal többet, mint 1970-ben. A családfenntartó nők 60 százaléka képezte részét a munkaerőforrásnak, az 1970. évi 53 százalékkal szemben. 13 év alatt megkétszereződött a számuk.

Ha a vizsgált kör felerősödött munkaerőpiaci aktivitásának magyarázatát keressük, akkor hamarosan eljutunk azokhoz a drámai népesedési és társadalmi változásokhoz, amelyek az 1970–1983 közötti időszakot jellemzik. Ekkor lépett ugyanis munkaképes korba az 1950-es és az 1960 elején született nagyszámú ifjú népesség (baby-boom.). Ezt a mozzanatot a házasságkötések és a válások rekord nagysága kísérte. Az 1980-as évek elejére az elváltak léptek az özvegyek – mint a legnépesebb családfenntartó női csoport – helyébe, és ráadásul éppen az elváltak dolgoznak, illetve keresnek munkát a legnagyobb arányban a különböző családi állapotú nők közül. A női egyszülős családok száma is erősen bővült közben, mint-hogy ezekben az években a korábbinál jóval több egyedülálló nő vállalta a gyermekszülést, -nevelést.

1983 márciusában a családfenntartó nők háromötöde nevelt egyedül 18 éven aluli gyermeket. Az ilyen nők 75 százaléka tartozott a munkaerőforrásba, ha fia, leánya iskolaköteles korú (6–17 éves) volt, és 55 százaléka, amennyiben a gyermek(ek) még nem töltötte(ék) be 6. évüket.

Ha nő volt az egyszülős család feje, akkor sok esetben csak nehezen talált állást, főleg, ha legalább egy 6 évesnél fiatalabb gyermeket nevelt. 1983 márciusában az utóbbiak közül 23 százalék volt állástalan, viszont 15 százaléknak nem volt munkája azok soraiban, akiknek a legfiatalabb gyermeke már elérte az iskolaköteles kort. A kétszülős családokban az anyák munkanélküliségi rátája még a felét sem tette ki az egyedülálló családfenntartó nőkének.

A gyermeküket maguk nevelő munkanélküli nők ritkábban éltek együtt teljes munkaidőben dolgozó rokonnal, mint más munkanélküli családfők. 1983 első negyedében mindössze 9 százalékukat sorolhatták a jelzett, kedvezőbb csoportba. Ezzel szemben az olyan egyedülálló állástalan férfiak közül, akik megszakítás nélkül maguk tartották el gyermeküket, 16 százaléknak volt vele élő, teljes munkaidőben dolgozó hozzátartozója, az összes munkanélküli családfenntartó férj közül 41 százaléknak.

Ha volt állása a családfenntartó nőnek, akkor általában teljes munkaidőben dolgozott. 1983 márciusában így foglalkoztatták 83 százalékukat. Amennyiben 25–54 évesek voltak, akkor 86 százalékot ért el köztük a teljes munkaidősök aránya, de 72 százalékot az előbbinél fiatalabbak, 73 százalékot az idősebbek soraiban. A jelentős arányok arra mutatnak, hogy a családfenntartó nők munkavállalási szándéka igen erőteljes.

Amint a dolgozó nők általában, a családfenntartó egyedülálló nők legnagyobb része is ügyviteli jellegű állást töltött be. Ez jellemezte az összes házasság csoportot. Az elváltak, minthogy nagyrészt fiatalabbak és iskolázottabbak voltak, jelentősebb arányban fordultak elő a vezetői-irányítói, valamint a szakalkalmazotti kategóriákban, és kevésbé a szolgáltatási foglalkozásokban, mint más női családfenntartók.

Napjainkban a viszonylag jól fizetett állásokban legalább főiskolai, de sok esetben egyetemi végzettséget követelnek. Ámbar a családfenntartó nők ez idő szerint iskolázottabbak, mint korábban, nagy részük nem járt – vagy nem fejezett be – főiskolát. A vizsgált csoportból 23 százalék rendelkezett főiskolai végzettséggel, a dolgozó feleségek átlagosan 15 százalékaival szemben.

1970 és 1983 között sok családfenntartó, egyedülálló nőnek (főleg az elváltaknak) sikerült bekerülnie a vezetői-irányítói, illetve a diplomás szakalkalmazotti csoportba, a legtöbb ilyen asszony viszont megmaradt a rosszabbul fizetett, egyszerűbb szakismeretet igénylő munkaköri csoportok széles skáláján. Viszonylag szegényes foglalkozási pozíciójuk miatt teljes munkaidőben elért bérük, fizetésük kisebb, mint a megfelelő férjeké, illetve férfiaké. 1983 első negyedében a

családfenntartó nők heti keresetének mediánja 256 dollár volt, de 400 dollárt kerestek az azonos státusú férjek, illetve családfenntartók.

Az egyedülálló nők bérből eltartott családjainak csak a 30 százalékában élt együtt több kereső, és itt a heti kereset mediánja 440 dollárt ért el. Ezzel szemben a házaspár alkotta családoknak az 56 százaléka volt többkeresős, és ők 629 dolláros mediánt mutathattak fel (átlagos) hetikereset-nagyságként.

A nők eltartotta családokban a kereset heti összege viszonylag kicsi volt, mégis azal a különbséggel, hogy ha a női családfő az év folyamán hosszabb-rövidebb ideig munkában állt, kereken kétszer akkora családi jövedelmet mondhatott magáénak, mintha nem dolgozott. Például 1982-ben évi 14 580 dollárt tett ki a családi jövedelem, amennyiben a női családfenntartó az év bizonyos időszakában keresett, az ellenkező esetben viszont csak 7050 dollárt.

A cikk ezután külön megvizsgálja a fekete bőrű és a spanyol eredetű családok helyzetét, majd megállapítja: 1982-ben a nők által eltartott családok több mint egyharmada szegény volt, miközben a többi családtípusból csak minden tizenharmadik. Férfi eltartó esetén a családok 15 százaléka minősült szegénynek, nem egészen 8 százaléka, ha házaspár alkotta családról volt szó, de 37 százaléka, ha nő tartotta el a családot.

Amennyiben a családfenntartó nőnek bizonyos ideig volt keresete 1982-ben, akkor minden negyediküknek, ha nem volt keresete, akkor minden másodiknak élt a családja szegénységben. Az eltérés még élesebb volt az olyan családok rovására, ahol 18 éven aluli gyermekek is éltek. Ez esetben ugyanis a családok 29 százaléka érte el 1982-ben az ún. szegénységi küszöbnél kisebb jövedelmet, amennyiben az anya keresett, és 88 százaléka, ha a családfenntartó nőnek ebben az évben nem volt keresete. Tekintet nélkül az anya kereső vagy nem kereső voltára, a szegényekhez tartozás gyakorisága az otthon nevelt minden egyes gyermekkel tovább nőtt.

(Ism.: Somogyi Miklós)

KRANCZER, S.:

AZ EGYESÜLT ÁLLAMOK  
NÉPESEDÉSI KILÁTÁSAI

(United States population outlook.) – *Statistical Bulletin*. 1984. január-március 16–19 p.

Az Egyesült Államok népessége (a tege-rentúli haderőket is beleértve) az 1980. jú-niusi 227,7 millió főről 2000-ig várhatóan



Ha nő volt az egyszülős család feje, akkor sok esetben csak nehezen talált állást, főleg, ha legalább egy 6 évesnél fiatalabb gyermeket nevelt. 1983 márciusában az utóbbiak közül 23 százalék volt állástalan, viszont 15 százaléknak nem volt munkája azok soraiban, akiknek a legfiatalabb gyermeke már elérte az iskolaköteles kort. A kétszülős családokban az anyák munkanélküliségi rátája még a felét sem tette ki az egyedülálló családfenntartó nőkének.

A gyermeküket maguk nevelő munkanélküli nők ritkábban éltek együtt teljes munkaidőben dolgozó rokonnal, mint más munkanélküli családfők. 1983 első negyedében mindössze 9 százalékukat sorolhatták a jelzett, kedvezőbb csoportba. Ezzel szemben az olyan egyedülálló állástalan férfiak közül, akik megszakítás nélkül maguk tartották el gyermeküket, 16 százaléknak volt vele élő, teljes munkaidőben dolgozó hozzátartozója, az összes munkanélküli családfenntartó férj közül 41 százaléknak.

Ha volt állása a családfenntartó nőnek, akkor általában teljes munkaidőben dolgozott. 1983 márciusában így foglalkoztatták 83 százalékukat. Amennyiben 25–54 évesek voltak, akkor 86 százalékot ért el köztük a teljes munkaidősök aránya, de 72 százalékot az előbbinél fiatalabbak, 73 százalékot az idősebbek soraiban. A jelentős arányok arra mutatnak, hogy a családfenntartó nők munkavállalási szándéka igen erőteljes.

Amint a dolgozó nők általában, a családfenntartó egyedülálló nők legnagyobb része is ügyviteli jellegű állást töltött be. Ez jellemezte az összes házasság csoportot. Az elváltak, minthogy nagyrészt fiatalabbak és iskolázottabbak voltak, jelentősebb arányban fordultak elő a vezetői-irányítói, valamint a szakalkalmazotti kategóriákban, és kevésbé a szolgáltatási foglalkozásokban, mint más női családfenntartók.

Napjainkban a viszonylag jól fizetett állásokban legalább főiskolai, de sok esetben egyetemi végzettséget követelnek. Ámbar a családfenntartó nők ez idő szerint iskolázottabbak, mint korábban, nagy részük nem járt – vagy nem fejezett be – főiskolát. A vizsgált csoportból 23 százalék rendelkezett főiskolai végzettséggel, a dolgozó feleségek átlagosan 15 százalékaival szemben.

1970 és 1983 között sok családfenntartó, egyedülálló nőnek (főleg az elváltaknak) sikerült bekerülnie a vezetői-irányítói, illetve a diplomás szakalkalmazotti csoportba, a legtöbb ilyen asszony viszont megmaradt a rosszabbul fizetett, egyszerűbb szakismeretet igénylő munkaköri csoportok széles skáláján. Viszonylag szegényes foglalkozási pozíciójuk miatt teljes munkaidőben elért bérük, fizetésük kisebb, mint a megfelelő férjeké, illetve férfiaké. 1983 első negyedében a

családfenntartó nők heti keresetének mediánja 256 dollár volt, de 400 dollárt kerestek az azonos státusú férjek, illetve családfenntartók.

Az egyedülálló nők bérből eltartott családjainak csak a 30 százalékában élt együtt több kereső, és itt a heti kereset mediánja 440 dollárt ért el. Ezzel szemben a házaspár alkotta családoknak az 56 százaléka volt többkeresős, és ők 629 dolláros mediánt mutathattak fel (átlagos) hetikereset-nagyságként.

A nők eltartotta családokban a kereset heti összege viszonylag kicsi volt, mégis azal a különbséggel, hogy ha a női családfő az év folyamán hosszabb-rövidebb ideig munkában állt, kereken kétszer akkora családi jövedelmet mondhatott magáénak, mintha nem dolgozott. Például 1982-ben évi 14 580 dollárt tett ki a családi jövedelem, amennyiben a női családfenntartó az év bizonyos időszakában keresett, az ellenkező esetben viszont csak 7050 dollárt.

A cikk ezután külön megvizsgálja a fekete bőrű és a spanyol eredetű családok helyzetét, majd megállapítja: 1982-ben a nők által eltartott családok több mint egyharmada szegény volt, miközben a többi családtípusból csak minden tizenharmadik. Férfi eltartó esetén a családok 15 százaléka minősült szegénynek, nem egészen 8 százaléka, ha házaspár alkotta családról volt szó, de 37 százaléka, ha nő tartotta el a családot.

Amennyiben a családfenntartó nőnek bizonyos ideig volt keresete 1982-ben, akkor minden negyediküknek, ha nem volt keresete, akkor minden másodiknak élt a családja szegénységben. Az eltérés még élesebb volt az olyan családok rovására, ahol 18 éven aluli gyermekek is éltek. Ez esetben ugyanis a családok 29 százaléka érte el 1982-ben az ún. szegénységi küszöbnél kisebb jövedelmet, amennyiben az anya keresett, és 88 százaléka, ha a családfenntartó nőnek ebben az évben nem volt keresete. Tekintet nélkül az anya kereső vagy nem kereső voltára, a szegényekhez tartozás gyakorisága az otthon nevelt minden egyes gyermekkel tovább nőtt.

(Ism.: Somogyi Miklós)

KRANCZER, S.:

AZ EGYESÜLT ÁLLAMOK  
NÉPESEDÉSI KILÁTÁSAI

(United States population outlook.) – *Statistical Bulletin*. 1984. január–március 16–19 p.

Az Egyesült Államok népessége (a tege-rentúli haderőket is beleértve) az 1980. jú-niusi 227,7 millió főről 2000-ig várhatóan



268 millióra emelkedik, 2050-ig pedig elérheti a 309 millió főt. Ez 1980 és 2000 között 17,7 százalékos, az azt követő 50 év alatt pedig 15,2 százalékos növekedést jelent. A következő 20 éven belül mintegy 40 millióval nő az ország népessége, azonban további fél évszázad lesz szükséges egy ugyanilyen nagyságrendű újabb növekedés eléréséhez.

Az elkövetkezendő 70 év során jelentős változások mennek végbe az amerikai népesség korösszetételében. Az időskorúak alkotják majd a népesség leggyorsabban növekvő részét. Míg 1900-ban még az össznépességnek csupán 4 százaléka volt 65 éves és idősebb korú, 1930-ra ez az arányszám mintegy 5 százalékra nőtt, és fokozatosan emelkedve elérte a jelenlegi 11 százalékot. A népességelőrejelzések szerint azonban a 65 éven felüliek aránya 2000-ben 13, 2020-ban 17, 2050-ben pedig már 22 százalékát teszi ki az össznépességnek. Az e korcsoportba tartozók száma az 1980. évi 25,7 millióról 2050-ig várhatóan 67 millióra nő, ami 161 százalékos növekedés.

A 25 éven aluli népesség várható alakulása eltérő az idősebbekre vonatkozó előrejelzésektől. Az e korcsoportba tartozó fiatalok a népesség folyamatosan csökkenő részét alkotják majd az 1970 és 2050 közötti évtizedekben. 1900 óta csupán az 1950–1970 közötti időszakban növekedett a 25 éven aluliak aránya; ez a növekedés a második világháborút követő „baby boom” következménye volt.

A XX. század kezdetén 41 millió volt az Egyesült Államokban a 25 éven aluliak száma, és ez az össznépesség több mint felét jelentette. Bár számuk állandóan nőtt és 1930-ban elérte az 58,5 milliót, arányuk fokozatosan csökkent, és 1950-ben már csak 41,6 százalék volt. A háború utáni évek magas születésszáma következtében hirtelen megnövekedett a 25 éven aluliak száma: az 1950. évi 63,4 millióról 1960-ra 80,7 1970-re pedig 94,5 millióra nőtt. 1970 óta azonban, amikor a 25 éven aluliak a népesség 46,1 százalékát tették ki, számuk csökkenni kezdett és arányuk 1980-ban már csak 41,3 százalék volt, 2050-ben pedig előreláthatóan 29,3 százalékra csökken.

Az Egyesült Államok második leggyorsabban növekvő népességcsoportja a 45–64 éves korúak. Számuk az 1980. évi 44,5 millióról várhatóan 74,2 millióra nő 2050-ig. A 45–64 éves korúak aránya az 1900. évi 14 százalékról 1940-re 20 százalékra nőtt, és 1980-ig ezen a szinten maradt. Bár arányuk 1990-ig előreláthatóan kismértékben (18,6 százalékra) csökken, számuk mintegy 2 millióval nő a 10 év során. A „baby boom” generáció öregedése folytán a 45–64 évesek száma várhatóan hirtelen megugrik, és

2000-ben eléri a 60,9, 2010-ben pedig a 77,7 milliót. Ekkor a középkorúak aránya az össznépesség több mint 27 százalékát teszi ki. 2010-et követően kisebb-nagyobb ingadozásokkal a népesség mintegy egynegyedét alkotja majd ez a korcsoport.

A 25–44 évesek száma előreláthatóan nem változik lényegesen 1980 és 2050 között. Arányuk a század első felében az össznépesség mintegy 30 százaléka volt, 1950 és 1970 között azonban 24 százalék körüli-re csökkent. Számuk jelenleg nő és 1990-ben várhatóan az össznépesség 33 százalékát éri majd el, míg a későbbi években hozzávetőlegesen 25 százalékos arányt képvisel majd, 2050-re számuk elérheti a 77,1 milliót, ami 1980-hoz viszonyítva mintegy 22 százalékos növekedést jelent.

A nemek arányát tekintve szintén jelentős változások következnek be a jövőben. A nők száma 1950 óta meghaladja a férfiakét és ez az aránytalanság valószínűleg nőni fog. 2050-ben mitegy 8 százalékkal lesz magasabb a nők száma, mint a férfiaké.

A 25 éven aluliak körében jelenleg a férfiak száma nagyobb, mint a nőké. A 25–44 éveseknél a nők száma jelenleg meghaladja a férfiakét, 1990-ig azonban számuk várhatóan kiegyenlítődik. A 45–64 évesek korcsoportjában valószínűleg csökken a nők jelenlegi magasabb aránya. Viszonylag kis változás várható a 65 éven felüliek tekintetében, amely korcsoportban jelenleg 100 férfira 150 nő jut. A nemek aránya kismértékben ingadozhat az elkövetkezendő 70 év során, azonban 2050-ben valószínűleg az 1980. évi arány (száz férfira 148 nő) lesz jellemző.

A nagyobb népességcsoportokra jellemző trendek különbözősége ellenére arányukat tekintve igen nagy fokú konvergencia következik be a XXI. század folyamán. 2050-ben a 4 jelentősebb korcsoport egyenként hozzávetőlegesen egyenegyedét alkotja majd az ország össznépességének.

A népességelőrejelzések a termékenység, a halandóság és a bevándorlás jövőbeni trendjeire vonatkozó hipotéziseken alapulnak. Mivel ezeket a hipotéziseket előre nem látható események befolyásolhatják, az adatokat bizonyos óvatossággal kell kezelni.

Az előrejelzések alapja az a feltételezés, hogy a születések száma az 1980-as évek végéig csaknem 4 millióval növekszik évente, ezután csökkenés következik be. További feltételezések: mintegy 450 000 fős nettó bevándorlás évente és a halandóság lassú javulása, aminek eredményeként a születéskor várható átlagos élettartam 2050-ben a nőknél csaknem 84 év lesz, a férfiaknál pedig valamivel meghaladja a 75 évet.

(Ism.: Szvitecz Zsuzsa)

## KÜLFOLDI FOLYÓIRATSZEMLE

# ВЕСТИК СТАТИСТИКИ

A SZOVJETUNIO KÖZPONTI STATISZTIKAI  
HIVATALÁNAK FOLYÓIRATA

1984. ÉVI 6. SZÁM

*Kovalevszkij, G.*: Az indexmódszer fejlődésének háttér-erőforrások védelmére vonatkozó intézkedések hatékonyságának statisztikai becslése.

*Bahrah, M. – Mil'ner, G.*: A tiszta (nettó) termék termelése és a nemzeti jövedelem felhasználása az OSZSZK-ban régiók szerint.

*Trosina, A.*: Az 1985. évi reprezentatív lakossági társadalmi-demográfiai megfigyelés szervezési kérdései.

*Vascukov, L. – Zsivilin, Ju. – Manellja, A.*: A terméshozam dinamikájának statisztikai elemzése.

*Kovalevszkij, G.*: Az indexmódszer fejlődésének három szakasza.

*Levit, M.*: A lakosságra vonatkozó statisztikai adatok feldolgozásának komplex kezelése.

*Kvasznickij, V. – Ol'hovszkij, V.*: A közhasználatú számítóközpontok által nyújtott szolgáltatások elszámolásának korszerűsítése.

*Matveeva, A.*: A koncentráció statisztikai mérése.

1984. ÉVI 7. SZÁM

Az állami statisztika új feladatai.

*Dmitrieva, R. – Gorohova, Ju.*: A népesedési és egészségügyi statisztikai elemzés korszerűsítése.

*Il'ina, I.*: A házasságkötések strukturájának kiszámítása az összeírások közötti időszakban.

*Beszczetnaja, O. – Szivorinovszkij, B.*: A tervezéssel kapcsolatos veszteségek statisztikai elemzése.

*Kirdjanov, N.*: A turgaji terület szűzföldjeinek feltörése az elmúlt 30 évben.

*Mitrosin, A.*: A szőlő és gyümölcs ültetvények 1984. évi össz-szövetségi összeírása.

*Vaszjutin, A. – Popkova, G.*: A KGST-tagországok gazdasági és társadalmi fejlődése 1983-ban.

*Cserevan', V.*: A munkahelyek tervezése és szabványozása az újratermelésük folyamatában.

# statistika

A CSEHSZLOVÁK SZÖVETSÉGI STATISZTIKAI  
HIVATAL FOLYÓIRATA

1984. ÉVI 5. SZÁM

*Olexa, M. – Kleskenová, M. – Orságová, J.*: A csehszlovák népgazdaság fejlődésének előrejelzése.

*Jilek, J.*: Az újítási eljárás nemzeti jövedelemhez való hozzájárulása, vizsgálata és értékelési lehetőségei.

*Prosek, P. – Palas, S.*: Az osztályozás és a nomenklatúra rendszere.

*Vrchota, J.*: Az ipari hulladék mint másodlagos nyersanyag jelentősége.

1984. ÉVI 6. SZÁM

*Brydl, B.*: A rentabilitási határ figyelembevétele az iparvállalatok exportja hatékonyságának elemzésekor.

*Snopková, B. – Soucek, E.*: Az iparvállalatok hozzájárulása a nemzeti jövedelemhez.

*Abrahámová, V.*: A tudományos és műszaki haladás hozzájárulása, a termelés fejlesztéséhez.

*Dybová, B.*: A nemzetközileg összehasonlítható mutatók adatbankja.

*Adam, J.*: A népgazdasági fémmegtakarítás kiszámítása.

*Pistora, L.*: A csehszlovák közkönyvtárak hálózatának múltbeli fejlődése és jelenlegi helyzete.

1984. ÉVI 7. SZÁM

*Kollár, J.*: A szocialista statisztika építése Szlovákiában.

*Koncek, V.*: A gazdaság és a lakosság életszínvonalának fejlődése Szlovákiában a felszabadulás után.

*Mikus, L.*: A számítógép felhasználása Szlovákia statisztikai szerveinél.

*Cachan, S.*: A statisztikai adatbázis felhasználása Szlovákia statisztikai szerveinél.

*Cachan, S.*: A statisztikai adatbázis felhasználása az elemző munkára.

Szlovákia szocialista felépítésének statisztikai forrásai.

Szlovákia fejlődése a statisztika tükrében.

# REVISTA DE STATISTICA

A ROMÁN SZOCIALISTA KÖZTÁRSASÁG  
KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATALÁNAK  
FOLYÓIRATA

1984. ÉVI 3. SZÁM

*Ghimbulut, P. – Ionescu, A. – Dumitrescu, V. Gh.*: A termelőerők fejlődése. Az iparosítás a társadalmi-gazdasági növekedés döntő feltétele.

*Stanica, M. – Dinculescu, St. – Teodorof, I.*: Az intenzív gazdasági növekedés elemzése. Meggondolások a mutatószám-rendszer kidolgozásával kapcsolatban.

*Samochis, B. – Paiaș, I.*: A termelési struktúra módosulásának hatása a nyereségre.

*Pop, N.*: Az export versenyképessége a külkereskedelem hatékonyságával összefüggésben. (I.)

*Pardau, Gh.*: A területi gazdasági ellenőrzés néhány vetülete. Suceava megye.

*Popa, P.*: Az állatlétszám növekedésének (csökkenésének) elemzése a háztáji gazdaságokban faktoranalízis segítségével.

*Zamfir, M. – Sătru, P.*: Kezdeményezés az ipari termékek megbízhatóságával kapcsolatban. A minőségromlás-eloszlás elméleti modellje.

1984. ÉVI 4. SZÁM

A Román Szocialista Köztársaság gazdasági-társadalmi fejlődése az 1984. évben. Célkitűzések, feladatok, irányelvek.

1984. ÉVI 5. SZÁM

A beruházások gazdasági hatékonyságának mutatószám-rendszere.

*Ianos, A.*: A nemzeti jövedelem gyorsuló növekedési rátája – a román gazdaság dinamizmusának kifejezője.

*Pivoda, D.*: A tengeri áruszállítás alakulásának trendje.

*Beudean, I.*: Meggondolások a heterogén választékú egységek termelési kapacitásának meghatározásáról.

Pop, N.: Az export versenyképessége a külkereskedelem hatékonyságával összefüggésben. (II.)

Tarus, P.: A statisztikai személyzet szakmai színvonalának tökéletesítése.

Ratiu-Suciu, C. – Ogrinja, Gh.: A raktározás véletlen folyamatának spektrál modellképzése.

Tövissi, L. – Ivan, I. – Arhire, R. – Macesanu, M.: A termékprogramok komplex szimulációjának összehasonlító elemzése.

1984. ÉVI 6. SZÁM

Manescu, M.: Ünnepi beszéd a statisztikai információs rendszer tökéletesítése tárgyában összehívott 10. tudományos konferencián.

Ghimbulut, P.: A Központi Statisztikai Hivatal jelen és távlati lehetőségei a statisztikai információs rendszer tökéletesítéséhez.

Nicola, I.: A statisztikában használt osztályozások és nomenklatúrák egységes rendszerének néhány vonatkozása.

Vaduva, I.: A felső szintű közgazdasági oktatás feladatai a társadalmi-gazdasági információs rendszer szakértőinek képzése terén.

Predescu, I.: A beszámolási egységektől származó adatok ellenőrzésének további szigorítása.

Plavicheanu, I. – Duma, A.: A kisipar tartalma és területe.

Cernescu, M.: Számítások a műszaki haladás gazdasági hatékonyságának megjavítására.

Bálint, G.: A föld termelési kapacitásának növelése a népgazdaságban a mezőgazdaság jelentőségének fő tényezője.

Gherastim, T.: A közlekedési szolgáltatások minőségének meghatározása.

Purcaru, I.: Egyes valószínűségi eloszlások közötti alapvető összefüggés sémája.

## STUDIA DEMOGRAFICZNE

A LENGYEL TUDOMÁNYOS AKADEMIA  
DEMOGRÁFIAI BIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

1983. ÉVI 74. SZÁM

Rosset, E.: Malthus a lengyel irodalomban.

Vielrose, E.: A csecsemőhalandóság standardizált arányszámai.

Fratzak, E. – Jozwiak, J. – Link, K. – Roszkiewicz, M.: Lengyelország népesség-előrejelzése az 1983–1990. évekre és 1995-re.

Tomola, K.: Kínai demográfusok véleménye Kína és a világ népesedésének alakulásáról.

Paszek, B.: Demográfiai események bekövetkezésének valószínűsége.

Malarska, A. – Mikulska, H. – Mikulski, H.: Kísérlet annak megállapítására, hogy mennyire alkalmas egy szintetikus mérőszám Lengyelország homogén demográfiai csoportok szerinti tipológiai osztályozására.

Skretowicz, B.: Az empirikus kutatás módszerei.

1984. ÉVI 75. SZÁM

Dzienio, K.: A munkaerő-tartalékok és a munkaerőpiac 1978–1982 között.

Piasecki, E.: A lengyel csecsemők születési súlya, 1979–1982.

Billing, W.: Demográfiai átmenet az iparosodás korszakában.

Vielrose, E.: Az alsófokú oktatás 1889-ben az egykori Lomza tartományban.

Koubek, J.: A népesedéspolitika néhány elméleti problémája.

Paradysz, J.: A termékenység longitudinális elemzése.

Fratzak, E.: A városi népesség számában a népszámlálások közötti időszakban bekövetkezett változások kohorszok szerinti becslése.

8 Statisztikai Szemle

## DEMOGRAFIE

revue pro výzkum populačního vývoje

A CSEHSZLOVÁK SZOVETSÉGI  
STATISZTIKAI HIVATAL FOLYÓIRATA

1984. ÉVI 1. SZÁM

Nemzetközi Demográfiai Konferencia. Smolenice, 1983.

A települések és a vándorlás kérdései.

Kucera, M.: Csehszlovákia népességének reprodukciója 1971 és 1980 között, a népszámlálási adatok alapján.

Vytlačil, J.: Férjek és feleségek heti időmérlege eltartott gyermekekkel rendelkező családokban, a Cseh Szocialista Köztársaságban.

Stehlik, J.: Hozzászólás a világnépesség maximális számának meghatározásához.

Vidláková, O.: A Csehszlovák Demográfiai Társaság tevékenysége.

Macuch, F.: Pozsonynak 400 000 lakosa van.

Pavlik, Z.: 1984 – A Második Világnépesedési Konferencia éve.

1984. ÉVI 2. SZÁM

A szlovák nemzeti felkelés 40. évfordulója.

Andrle, A. – Srb, V.: A családok lakáshelyzete az 1980. évi népszámlálás tükrében.

Rychtariková, J.: Nupcialitási táblák és szerkesztésük módszerei.

Radkovski, J. – Vitkovsky, K.: A neoplazma okozta halandóság és morbiditás alakulása Csehszlovákiában.

Koschin, F.: Két megjegyzés a demográfiai hánycsokokról és arányszámokról.

Srb, V.: A Csehszlovákiában élő cigány népesség néhány demográfiai, gazdasági és kulturális jellemzője, 1980.

Kucera, M.: A cigány népesség háztartásai és lakáshelyzete.

Kauerová, V.: A kevert lakosságú járások népességének fejlődése.

Horecky, M.: Településkonzentráció és urbanizáció.

Horeck, M.: Munkahelyi ingázás.

## PRZEGLĄD STATYSTYCZNY

A LENGYEL KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG  
STATISZTIKAI SZAKOSZTÁLYÁNAK FOLYÓIRATA

1983. ÉVI 3–4. SZÁM

Hellwig, B. – Puzdrowska, B. – Smoluk, A.: Véletlenszerűség és függetlenség

Blangiewicz, M.: A változóban levő hibák lineáris modelljeinek elemi becslési problémái.

Jakubczyc, J.: Spektrál-elemzés a maximális entropia módszerével.

Wywiał, J.: A feltételes eloszlás paraméterének variabilitása.

Smaga, E.: Egy független véletlen változó létezésének szükséges és elegendő feltételei.

Michalski, T.: Lineáris Fisher-féle és de Leeuw-féle késleltetett eloszlás általánosítása.

Jasinski, L. J.: Sztoczasztikus hálózatok Bayes-féle elemzése.

Gerstenkorn, T.: Nyers és inverz faktoriális momentumok kapcsolatai többváltozós esetben.

Chmielarz, W. – Stachurski, A.: A VES termelési függvény új alakjának alkalmazása a lengyel gazdaság leírására.

*Obuchowska, W.:* Konkáv programozási probléma lineáris korlátokkal.  
*Grabowski, J. – Smutnicki, C.:* A „Flow-stop” problémák. Tulajdonságok, algoritmusok.  
*Pulwarski, J.:* A beruházások befagyasztási időtartama, egy optimalizálási módszer.  
*Gedymin, O.:* Többcélú programozás és optimális ellenőrzés.

**Schweizerische Zeitschrift  
für Volkswirtschaft und Statistik  
Revue suisse d'Economie politique  
et de Statistique**

A SVAJCI STATISZTIKAI ÉS KÖZGAZDASÁGI  
TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

1984. ÉVI 2. SZÁM

*Abbele, H.:* Florian H. Fleck 60. születésnapjára.  
*Hürni, B.:* Svájc csatlakozása Bretton Woods intézményeihez.  
*Gaudard, G. – Caille, P. – Donzé, L.:* A nemzetközi gazdasági egyenlőtlenség átalakulása.  
*Werner, J.:* Piacgazdasági koordináció és társadalmi döntési folyamatok.  
*Zwicky, H.:* A személyi jövedelemeloszlás becslésének egy módszere a svájci kantonokban.

**statistische  
nachrichten**

AZ OSZTRAK KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL  
FOLYÓIRATA

1984. ÉVI 5. SZÁM

Trendek és keresztmetszetek.  
*Ladstätter, J.:* Népszámlálás, 1981. Felső-Ausztria.  
*Meixner, J.:* A nem önálló magas és alacsony jövedelmei. Az 1983. júniusi mikrocenzus eredményei.  
*Wolf, W.:* A nők keresőtevékenysége és a családi jövedelem. Az 1983. júniusi mikrocenzus eredményei.  
*Dungler, H.:* Építési tevékenység 1983-ban.  
*Dnugler, H.:* Lakóház-építkezések és finanszírozásuk, 1982.  
*Gross, I.:* Háztartás – gyermekek – foglalkozás: főbb eredmények.  
*Pomezny, W.:* Ki vezeti a háztartást? Az 1983. júniusi mikrocenzus eredményei.  
*Velechovsky, G.:* Magas- és mélyépítkezés (építőipar és kézműipar) 1982-ben.

1984. ÉVI 6. SZÁM

Trendek és keresztmetszetek.  
*Ladstätter, J.:* Népszámlálás, 1981; Bécs.  
*Findl, P.:* A gyermekek száma, a gyermek utáni vágy és a jövedelem közötti összefüggés.  
*Meixner, J.:* A nem önálló foglalkoztatottak és a munkanélküliek jövedelme. Az 1983. júniusi mikrocenzus eredményei.  
*Höltzl, E.:* Területi különbségek a lakásráfordításokban. Az 1981. évi ház- és lakásszámlálás eredményei.

*Gross, I.:* Ki gondoz gyermekeket és ki segít ebben? Az 1983. júniusi mikrocenzus eredményei. (I.)  
*Pomezny, W.:* Segítség a háztartási munkákban. Az 1983. júniusi mikrocenzus eredményei. (I.)  
*Turetschek, K.:* Az osztrák ipar termelésének értékelése 1983-ban.  
*Budig, W.:* A dologi javak termelésének indexe. 1981. évi revízió.  
*Velechovsky, G.:* Rendelésállomány a magas- és mélyépítkezésekben, 1984. március 31.  
*Stadler, W.:* A közútépítés építési árindexe, 1981. évi revízió.  
*Zihr, F.:* Személyforgalom a tavakon és a Dunán, 1983.  
*Holzer, J.:* Jövedelmiadó-statisztika, 1981.  
*Schussmann, P.:* Statisztika az üzemi vagyonok egységértékének megállapításáról. 1980. január 1.

1984. ÉVI 7. SZÁM

*Ladstätter, J.:* Népszámlálás, 1981; Alsó-Ausztria,  
*Findl, P.:* A gyermekek száma, a gyermek utáni vágy és a nők keresőtevékenysége.  
*Gisser, R.:* Természetes népmozgalom 1983-ban. Végleges eredmények.  
*Bartunek, E.:* A foglalkoztatottak állományi összetétele 1984. január végén.  
*Bartunek, E.:* Foglalkoztatás és munkanélküliség körzetek szerint 1984. január végén.  
*Gross, I.:* Ki gondoz gyermekeket és ki segít ebben? Az 1983. júniusi mikrocenzus eredményei. (II.)  
*Pomezny, W.:* Segítség a háztartási munkákban. Az 1983. júniusi mikrocenzus eredményei. (II.)  
*Göttl, F.:* Szarvasmarha- és sertésösszeírás, 1984. június 3.  
*Turetschek, K.:* Az osztrák népgazdaság energia-termelése és -felhasználása 1982-ben.  
*Enge, I.:* Dologi javak termelése, magas- és mélyépítkezés, nagy- és kiskereskedelem, energiaellátás 1984. első negyedében.  
*Heissenberger, M.:* Tranzitforgalom 1983-ban.  
*Höltzl, E.:* Ingatlanszerzés, 1983.  
*Franz, A.:* Ausztria nemzeti jövedelme, 1983.

**STATISTICA**

costituita sotto gli auspici delle Università di Bologna, Padova e Palermo

A BOLOGNAI, PÁDUAI ÉS PALERMÓI EGYETEMEK  
FOLYÓIRATA

1984. ÉVI 1. SZÁM

*Essler, W. K.:* Indukció és induktív logika. (I.)  
*Scozzafava, R.:* Néhány közös félreértés áttekin-tése a statisztikai következtetésben az egyszerűen additív valószínűségek szerepére és jelentőségére vonatkozóan.  
*Piccolo, D.:* Topológia az ARIMA-eljárások egy osztálya számára.  
*Constantini, D. – Monari, P.:* A gyakorisági eloszlások kiigazítási módszerének analogikusan induktív igazolása.  
*Baldessari, B. – Weber, J. – Nielsen, T.:* A mezo-logisztikus eloszlás.  
*Nenna, E.:* A Helmert-féle transzformáció kiterjesztése a lineáris regresszióra.  
*Onukogi, I. B.:* Nominális adatok varianciájának elemzése.  
*Grigoletto, F.:* A „k” változó normalitása és homoszkedaszticitása együttes igazolásának egy tesztje.  
*Festa, R.:* Induktív következtetés és a heterogeneitás mérése.  
*Scardovi, I.:* Az ismeretek és a stratégia ürügyén.